

Рік VII.

Р. 1898 кн. VI.

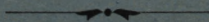
Т. XXVI.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEWČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIRT VON

MICHAEL HRUŠEWŠKYJ

VII Jahrgang.

1898, VI B.

B. XXVI.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Бедарекого.

ЗМІСТ ХХVІ ТОМУ.

1. Писаня І. П. Котляревського в Галичині, подав
Др. Іван Франко . . . . . с. 1—14
2. „Тісні роки“, причинки до історії Галичини
1846—1861 рр., подав Михайло Зубриць-
кий . . . . . с. 1—16
3. Описи Ратенського староства 1500—1512 рр.,
подав М. Грушевський . . . . . с. 1—40
4. Miscellanea: а) З паперів Жеґоти Паулі, под.
С. Здзярський; б) Із переписки П. Куліша
з Галичанами 1870—1871 рр., под. Др. І.
Франко . . . . . с. 1—16
5. Наукова Хроніка: а) Огляд часописей за 1897 р.
— часописи видавані поза Україною-Русю . с. 1—32
6. Бібліографія (рецензії й справоздання, зміст
на с. 59) . . . . . с. 1—60
7. З Товариства: Ювілей відродження українсько-
руського письменства, подав О. Маковей . с. 1—14

Inhalt des XXVI Bandes.

1. Kotliarewskij's Werke in Galizien, von Dr. I. Franko . . . . . S. 1—14
2. „Harte Zeiten“, Beiträge zur Geschichte Galiziens in den J. 1846—61,
mitgetheilt von M. Zubryčkyj . . . . . 1—16
3. Inventarien der Domäne Ratno (Nord-Wolynien) aus den J. 1500—
1512, mitgetheilt von M. Hrušewskýj . . . . . 1—40
4. Miscellanea . . . . . 1—16
5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1896
(Schluss) . . . . . 1—32
6. Bibliographie . . . . . 1—60
7. Jubiläumsfeier der Wiedergeburt der ukrainisch-russischen Literatur, von
I. Makowej . . . . . 1—14

Inhalt voriger Bände siehe letzte Seiten des Buches.

Писаня І. П. Котляревського в Галичині.

Подав Др. Іван Франко.

Писаня Котляревського задля їх глибокої національності, простоти і притім загально-людської доступності і зрозумілості не могли лишити ся без впливу на відроджене українсько-руського національного духа не тільки на Україні, але і в Галичині. Правда, літературна продукція галицьких Русинів до 1848 року була занадто слаба, занадто стіснена тодішніми цензурними обставинами (десять раз гірше, ніж було стіснене українське письменство в тодішній Росії!), щоб ми могли бачити в ній виразні сліди і плоди впливу Котляревського, а глухий антракт 1850—1860 рр. заглушив і ті здорові зерна, які були посіяні давніше. Та проте від перших пробісків нашого відродження аж до 1849 року ми раз у раз стрічаємо сліди впливу Котляревського на наших писателів і на ширшу громаду. Задачею отсих рядків є зібрати ті сліди в одну мозаїку.

Коли і яким шляхом дістала ся Енеїда до Галичини? Докладно сего не можемо сказати. Видане в 1809 р. було в бібліотеці Оссолінських у Львові (утвореній 1817 р.) і тут певно знайомили ся з ним деякі студенти-Русини; університетська бібліотека має тільки видане 1842 р., тай то справлене мабуть уже по 1848 році. Зрештою між Україною і Галичиною до 1848 р. від самого розділу Польщі були далеко частіші звязки, ніж потім. Великі маїнати Потоцкі, Ржевускі і иньші мали маєтки по сей і по той бік кордону, їздили часто сюди й туди і тягали з собою численну двірню: сліди сих переїздів лишили ся в дворацьких піснях, складаних при дворах тих панів при кінці

XVIII і в початку нашого віку. От якась служниця привезена в Україні до Галичини чує себе мов у иньшій сьвітї і промовляє :

З України тут приходжу в жалости біденька,
 Ах, щаслива-ж, що знаходжу мого козаченька.
 Не такі тут сторони, як у нас любії;
 Тутка хлопці як ворони, при тім невірнії.
 І я родом з України, де доволі всього:
 Дівки красні як калини, багаті до того,
 І вірнії і хороші, дотримують слова, —
 А тут хлопця за три гроші продати готова.

(*Wacław z Oleska*, 292).

В иньшій співанці „Козак з України“ малює своє двірське житє :

Гей я козак з України,
 Козак з роду, козак з міни,
 Нігди в житю не заплачу:
 Гучу, кричу, граю, скачу.
 Бодай наше Поберіже!
 Хоч нагайка плечі зріже,
 Козак на то не заплаче,
 Гукне, крикне, грає, скаче. (Тамже, 202).

Були крім того й ріжнородні иньші зносини Галичан з Україною. Руські міщане і селяне з Дрогобича, Калуша і иньших підгірських міст возили на Україну сіль; одну з найкращих пам'яток деревляного церковного будівництва в Галичині, церков сьв. Юра в Дрогобичи, купили дрогобицькі солярї десь над Дніпром за сіль і на своїх возах привезли до Дрогобича. (Див. *Przegląd archeologiczny*, Lwów, 1882—83). Сам Котляревський у Енеїді натякає на те, що навіть лївобережні багаті козаки гонили волів до Шльонська, се б то на славні ярмарки в Голомуці (Див. „Перше виданне Енеїди“, Львів, 1898, стор. 45). Все те давало змогу Галичанам познайомитись з книжкою, що в Росїї зараз по своїм виході зробила ся дуже популярною, коли на протягу 11 літ видержала три виданя.

Та проте перші слїди знайомости Галичан з Енеїдою не старші 20-их років нашого віку, тай то коли зачислити до 20-их років той відривок рукописного відпису Енеїди, який описав д. Коцовський у „Зорі“ (1886, стор. 416). Сей відривок, переписаний у Галичині латинськими літерами, мабуть із виданя 1808 р., цікавий тим, що переписаний не з друку, а з якогось иньшого рукопису. У мене в руках є иньший список Енеїди Котляревського,

зладжений на Україні, але давно принесений до Галичини; я одержав його від львівського антикварія Ігтя, що закупив його разом з иньшими книжками і паперами, що линили ся по якімсь старім руськім съвященнику. Сей список — копія з виданя 1808 р., значить, містить у собі три перші пісні (без „особи мацапури“), зрештою без розділу на строфи і пісні, тільки з титулом „Енеида на Малоросійській языкъ перениціюваннаа“, а на обложці є підпис „Мрилодскій священник“.

Що Поляки в ту пору ще нерозбужженого національного польсько-руського антагонізму могли переписувати і перевозити українські твори, на се маємо не мало доказів. Українські вірші Гулака-Артемовського передруковувала „Biblioteka Warszawska“ 1829 р. Поляк Васілевскій знайомив Шашкевича „з новійшими творами української, польської і сербської літератури“ (Коцовський. Руська бібліот. Ш, стор. XX). З Енеїдою познайомив ся Шашкевич мабуть аж на філософії (1830—32), правдоподібно з тим екземплярем, що є в бібліотеці Оссолінських (пор. Коцовський, стор. XX). Той сам екземпляр читав мабуть і Головацький, знайомлячи ся ще їмназіястом у львівських бібліотеках з першими творами української літератури (Коцовський, стор. XXII). В передмові до „Русалки Дністрової“ Шашкевич згадує про всі виданя Енеїди (Руска бібліотека Ш, 380), але з цитованя титулу „Енеида на малоросійській языкъ передоженнаа“ видно, що він мав під рукою тільки видане 1809 р.; два перші мали в титулі слово „перелиціюваннаа“.

Иньше виданє, а власне з 1808 р. мав під руками Осип Левицький, автор звісної граматики 1838 р. В его паперах, що знаходять ся в бібліотеці „Народного Дому“, є між иньшим зшиток з 16 карток 8^о, зладжений десь в початку 30-их років, що має титул „Опытъ Рускои Библиографіи. Іосифъ Левицкій“. Очевидячки се не є оригінальна робота, а тільки виписка з російської бібліографії, може з „Опыта“ Сопікова. Там між иньшим виписано титул Енеїди, виданя 1809 р. В своїй граматичі Левицький знає і цитує усе тільки виданє 1808 р. (стор. XVII сам титул, стор. 195 приведено 27 строфу першої пісні: „А самъ вернувшись во будінки“ — до „Ажъ вось Дидона за чубъ хватъ“, і „Anhang“ стор. 46—47, перша половина другої строфи першої пісні).

Д. Коцовському належить ся заслуга, що він і в власних віршових складанях Осипа Левицького відкрив деякий вплив Котляревського, головню-ж у віршику „Во честь Его превосхо-

дительству преосвященнѣйшому Кирь Михаилу Лѣвицкому“ з 1838 р., де звичайний бомбаст подібних віршів підмішаний ультрапопулярними зворотами, як „Гатанась“ зам. Атанасій і т. п.

Слїди того впливу можна віднайти і в вірші того-ж Левицького з 1837 р. пз. „Стїхъ во честь его Преосвященству Кирь Иоанну Снѣгурскому, бїскупови Перемыскому, Самбѳрскому и Саноцкому и т. д. милостивїшому добродѣюви... Іосифомъ Лѣвицкимъ, парохомъ Школьскимъ у пѳдножїја Јего престола съ наибѳльшимъ ушанованьємъ сложенный“. В тїй вірші, що відзначає ся й правописними інноваціями (лат. j), чути подих тої самої весни, яка віє від „Русалки Днїстрової“ :

Руссалочки, що въ Карпатахъ
Всюды роємъ видно васъ;
Люди кажутъ по всѣхъ хатахъ,
Же нѳчный вамъ милый часъ.

Ја то часто визирају
При луноцѣ надъ Днѣстромъ;
Но хотя васъ не видају,
Прецѣ чују пѣсней громъ.

Тїя пѣсни зъ пѳль калины
Прериваје соловїй;
По надъ горы и долины
Польно вашихъ мельодїй.

Склад сеї вірші каже нам догадувати ся, що Левицький мав у руках крім Енеїди ще й Котляревського Оду до кн. Куракина. Що ся ода була у нас звїсна в рукописї, на се маємо найлїпший доказ в тїм, що в 1849 році її опублікував у-перве Головацький в львівській газетцї „Пчола“.

Звїсно, сей вплив був не великий і не тривкий. О. Левицький не мав нїякого поетичного таланту і до кінця своєї письменської діяльності не зблизив ся рїшучо до народнього ґрунту. Та про те Енеїда мала в Галичинї багато прихильників. Найлїпшим доказом на се є намір К. Блонського, посла на сойм віденський 1848 р. — видати її у нас друком в 1848 році. Блонський опублікував тодіж поклик до передплати на „Енеїду“, але намір видання якось не здїйснив ся.

Драматичним творам Котляревського пощастило лїпше в Галичинї. „Наталка Полтавка“ і „Москаль Чарівник“ дійшли до нас у виданнях Срезневського (Українській сборникъ, Харьковъ, кн. 1, 1838 г. і кн. 2, Москва, 1841 г.). Видання „Наталки“ з 1819 р. Головацький не знає (Руска бїбліот. III, 350). Ще в 30-тих роках

тому „Москаля чарівника“ обробив о. Степан Петрушевич у Добрянах в оперегці пз. „Первописна опера. Мужъ старій, жбнка молода, домова забавка въ єдномъ дѣйствіи, з громадскихъ повѣстокъ уложена“ (див. Житє і Слово, II, 442), та, здаєть ся, незалежно від Котляревського. Якась переробка „Москаля Чарівника“ була виставлена на аматорських спектаклях у Львові і в Перемишлі в 1848 році (див. Руска бібл. III, 351) пз. „Жовнір-чаровник“. „Наталку Полтавку“ переробив 1848 р. о. Іван Озаркевич, парох у Коломиї; єго заходом її виставлено кілька разів у Коломиї, пізнійше много разів у Львові і в Перемишлі, все в тім самім памятнім році. В Коломиї перша вистава „Наталки Полтавки“ викликала нечуваній ентузіазм. Загал зібраних у театрі не знав нічого доси про сей твір ані про єго автора. По скінченю акту роздали ся гучні оклики: автор! автор! Коли оклики не втихали, один із акторів виступив на сцену, щоби пояснити зібраним, що автор як раз перед 10 літами вмер, але розентузіазмовані Русини прийняли його за автора і заглушили його слова довгими, бурливими оплесками; бідоласі не лишало ся ніщо, як тільки поклонити ся і піти зі сцени. Оттак повстала анекдота про те, що Котляревський в 1848 р. був у Коломиї.

Свою переробку „Наталки Полтавки“ о. Озаркевич опублікував друком у Чернівцях і то, задля браку руських букв у друкарні — латинкою. Се виданє — велика бібліографічна рідкість, от тим то я подаю докладний єго опис, складаючи тут щирю подяку о. Іванови Озаркевичу (синови) за уділенє мені примірника сеї книжечки. Є се брошурка 8°, має 38 сторін і ще одну непатіновану картку, де списано „Omyłki drukarski“. Друковано на грубім, бібулястім папері. Перша картка — титулова, має напис. „Komedyo-opera. Diwka na widdaniu, abo: Na myłowanie nema syłowanie. Złożena w Kołomyi“. Місця друку, назви автора і переробника ані року не подано, — знак, що ся „Komedyo-opera“ мала чинити одну цілість з иншою переробкою о. Озаркевича, друкованою в такім самім форматі і в тім самім часі пз. „Komedyo-opera. Wesilie abo Nad Cyhana Szmahayła nema rozumniszoho. W troch diystwijnach z śpiewamy i tańciamy narodowemu — napysana w Kołomyi na wzor Stecka, izdał Joann Ozarkiewicz. W Czernowcach napeczatano u Jana Eckharta i syna. 1849“. (Є се драматична переробка поемки Петра Писаревського „Стецько“, друкованої 1841 р. в Корсуновій збірці „Сніп“). На обороті першої картки „Дівки на відданню“ є реєстр осіб: „Annyczka, diwka na wid-

daniu. Horpyna Terpełycha, jey maty. Petro kochanok Annyczky. Nykoła, daľekiy krewnyy Annyczki. Teterwakowski, woznyy, żenych Annyczki. Makohoneńko, silsky Desietnyk“. Вже з сего реестрика видно, що І. Озаркевичови хотіло ся подати Котляревського Галичанам не в оригіналі, а в підгірським кіптарі. Він підгоняє мову оригіналу до покутського діалекту, скорочує дещо, пропускаючи деякі льокальні деталі (згадку про Шведчину і про московські песи з української історії в VI сцені другого акту і деякі пісні, як ось терцет в VI сцені першого акту, пісню Миколи в першій сцені другого акту і т. и.). Возний у него говорить як галицько-руський підпанок, отже чисто по руськи, домішуючи тільки „пане добродзею“. Загалом о. Озаркевич силкував ся надати песі льокальний коломийський кольорит і для того декуди замість українських пісень повставляв галицькі. І так в „besidi II“ звісна пісня Возного „От юних літ“ пропущена і замість неї знаходимо один куплет:

Abo pidu utopiusia,
Abo w kamiń rozibjusia
Aby toje uweś świt znaw,
Że tia woznyj szczyre kochaw.

Наталчина пісня при кінці другої сцени в переробці виглядає ось як:

Wydno szlachy Kołomyiski, sławnu okołyciu,
Poszinuyte syrotoczku, bidnuju diwyciu.
Chot uboha i prostaczka, a czesnoho rodu.
Ne wstyd mini szyty, priesty i nosyty wodu.
Wy w żupanach i pysmenni, tak riwni z panamy,
I jak że wam riwnatysi z prostymy diwkamy.

Пісня Возного в III сцені першого акту „Всякому городу нрав і права“ перероблена у о. Озаркевича ось як:

W koźdim misti inszi prawa, szczo czołowik to hołowa.
Koźdoho zysk wede za nis, koźdoho kusyt własnyj bis.
Tam pes wovka rozdyraje, tam wovk wiwciu pożyraje.
Cap kapustu tne w horodi, aż ne znaje koły hodi.
Koźdyi bilszyi hne nyzkoho, koźdyi duźszyi bie słabszoho.
Bidnyi bohaczewy słuha, a skorczywsi tak jak duha.
De ne smarujut, tam skrypyt, chto ide prawdow, z zadu sedyt.
Zawsze dre rot łyszka sucha, chtoż na świti jest bez hricha,
Mości Dobrodzieju ?

Замість пісні Возного при кінці сеї сцени (Ой доля людська) Озаркевич поклав куплет галицької пісні:

Ach ja nieszczęśliwyi, szczo maju dijaty,
Lubiu diwezynu, ne mohu i wziaty.
Nemožu i wziaty, bo zaruczenaja.
Och doleż moja, dole nieszczęsnaja.

Як примір, як о. Озаркевич переробляв макаронічну прозу Возного і нівечив при тім пишні цвѣти гумору та тонкої іронії, якими нераз блискотять єго кручені фрази, досить буде привести одну репліку з остатнього акту; приводжу її в оригіналі і в галицькій переробці:

Размышляль я предовольно и нашель, що великодушный поступокъ всякіи страсти въ насъ пересильваеть. Я Возный, и признаюсь, що отъ рожденія моего расположенъ къ добрымъ дѣламъ; но за недосужностію по должности и за другими клопотами досель ни одного не здѣлавъ. Поступокъ Петра, толико усердный и безъ примѣси ухищренія, подвигаеть мене на нижеслѣдующее. (До Терпелихи). Ветха деньми, благословите-ли на благое дѣло?

Ja uže dowho rozmyszljaju, ale Mości Dobrodziejju, piznaju, szczo serce — bida. Ja Woznyi i maju z dytyństwa dobre wichowanie, — ale postupok Petra prymuszuje mene znajete do czoho? (do Terpełychi) Sta-reńka! czy schociesz na dobre dilo poblahosłowity?

При кінці замість „Ой я дівчина Наталка“ Анничка співає:

Chot ja diwka bidneńkaja, koło mene wjutsi,
I bohati i pysmenni czerez mene bjutsi.
Ja jednoho Petra lubju i szczyre i duże,
Nay ich bude razem trysta, to mini bayduże.
Ja na Petra oziedała, a Petro miy luby,
Wybawyw my duszu, tiło wid wicnoi zhuby.
(Wsi razem spiwajut).

Treba si wraz weselyty,
Slozy naszi osuszyty.
Treba sobi prypimnuty:
Ne do smerty w nuźdi buty.
Nay si z nuźdy rozpukajut,
Kotri szczo złe zamyszljajut, —
A my hidno prożywaymo,
Prykład druhym z sebe daymo.
Chto chce buty szcziesływyi,
Nayže bude i terpeływyi,
W Bohu ufnost pokładaje,
O bidnych ne zabuwaje.
W Bohu ufnost pokładaje,
Na bidnych si ohliedaje.

Що взагалі писання Котляревського займали видне місце між чинниками галицько-руського відродження, про се переконують нас промови деяких учасників з'їзду руських учених 1848 р. Щоб удокументувати придатність українсько-руської народної мови до малювання всяких станів людської душі і явищ природи, говорить Микола Устиянович: „Аж хочем налюбовати ся єї принадами милости, пійдїм до Основяненка Марусї; аж желасм надивити ся ненаглядним єї барв красотам, вержмо око на єго схід сонця; аж хочем узброїти ся в кріпость, послухаймо громкого Шевченка; аж розвеселити ся і попустовати, возмім Котляревского“ (Головацкій, Историч. Очеркъ основанія Галицько-русской Матицѣ, стор. 9). В своїй „Росправѣ о языцѣ южнорускѣмъ и єго нарѣчіяхъ“, читаній на тїм з'їзді д. 23 жовтня, згадує Головацький про Котляревського як про того, що „первый показавъ дорогу (до заведеня укр. руської мови в книжну літературу) перелицевавши Енеиду и написавши килька оперѣ“ (тамже стор. 55). І третій член, руської трійці, Іван Вагилевич, очевидячки знав і високо цїнив писання Котляревського і сказав про них своє слово в тїм самім 1848 році. Видаючи в тїм році „Dnewnyk ruskij“, орґан тедїшньої „нової ери“ або так званого „Ruskoho Soboru“ Вагилевич надрукував в ч. 5, 6 і 8 тої часописї свої з многих поглядів цїнні „Замѣтки о русской литературѣ“, де ось як відїзвав ся про Котляревського: „При кѣнци 18 вѣку виступилъ И. Котляревскій († 1839), творитель литературы русской. Єго Енеида травестована (Петер. 1798, втор. изд. 1809, трет. изд. 1811, четв. изд. Харьк. 1842) вѣ шести книгахъ, съ стремленіємъ представленія лихого вѣ звычайяхъ и обычаяхъ своихъ краенъ, для многихъ отличныхъ, навіть рѣдкихъ красоть будетъ всегда оздобою литературы, особенно, що ся залицаєть невымушенымъ гуморомъ и гладкою сплавностию. Окроме того писалъ онъ также комедіо-оперы: Наталка-Полтавка (Харьк. 1838), котра ся означаєть рѣзкимъ зачеркомъ характеровъ, и Москаль Чаровникъ (Моск. 1842), котра ся залицаєть меткостью вѣ развитію“ (Руска Библіот. III, 153—154).

Пильнійше заняв ся студіюванем житя і творів Котляревського Я. Головацький, іменованій в початку 1849 р. професором руської мови і літератури на львівськїм університеті. Він присвятив Котляревському горячу згадку в своїй третій вступній лекції, виголошеній д. 5 лютого 1849 р. Згадавши про розділ Польщі і панованє псевдоклясицизму в російській і польській літературі кінця XVIII в. Головацький так говорить далі: „Тогди

то жив на Україні Іван Котляревський. В молодих літах займавши ся вичуванем молодежи у можних панів на Україні, він прислухував ся пісням народним, учащав на забави, ігри народні, присмотрював ся забиткам народа, повірям, забобонам, приглядав ся хибам і недостаткам своїх родимців, іспитовав характер їх, так ізучовав властивим єму талантом свою родиму народність. Призберавши так собі материяли, на тій підставі зачав писати свою Енеїду на малоросійський язык перелицьованую.

„Було то тогди, коли ще Парнас со всіми богами в великій честі був у поетів. Котляревський переніши свого богатиря на Україну, перестроївши 'го в козаки, поволік цілий давний Парнас за ним, оказав в посьмішних образах неприличність звиваня богів, котрі давно не суть в честі у жадного народа. Блюмауера травестирована Енеїда дала 'му заевне перву мисль, но Котляревський не послідував Блюмауерови, котрий ся шамотав своїм дотепом найбільше на надужитя монашества і пр., а так мав свою часову важність. Котляревський виобразив цілий свій нарід, цілий бит єго описав. Досить перечитати містця, де описані поминки по Анхизови, хід до пекла або війну Турна з Енеєм і пр., аби ся о тім перекопати. Все тоє позостане завсїгди в своєї красі, в своєї сьвіжости, бо є народне. Крім того писав Котляревський опери малоросійськії, в котрих завсїгди старав ся народність малоруску піднести, язык малоруский підвисити, ставляючи 'го або в противоположности до книжного, або до російського (великоруского)“¹).

¹ Я. Головацкій, Три вступительніи преподаванія о рускѣй словесности, Львѣвъ, 1849, пор. Руска бібліотека, III, 346. Щоб показати повну неоригінальність тих слів Головацкого, приводимо авальотичні місця з єго російських жерел: „По окончаніи курса... занимался въ частныхъ помѣщичьихъ домахъ обученіемъ и воспитаніемъ дѣтей... бывалъ на сходбищахъ и играхъ народныхъ и самъ переодѣтый участвовалъ въ нихъ, прилежно вслушивался въ народный говоръ, записывалъ пѣсни и слова, научалъ языкъ, нравы, обычаи, обряды, повѣрья, и преданія Украинцевъ, какъ бы подготавливая себя къ предстоящему труду“ (Воспоминанія объ И. П. Котляревскомъ. Изъ записокъ старожила (Ст. Стеблина-Каминскаго). Полтава 1869 стор. 10. (Повисший виривок узятий із біографії Котляревського надрукованої в „Съверной Пчелѣ“ в маю 1839 і передрукованої з додатками в отсій брошурі). „Комизмъ єго Энеиды неподражаемъ, — вездѣ дышетъ самая непринужденная сатира, блестящая неподдѣльною веселостью и остротами наблюдательнаго ума. Вся Украина читала Энеиду съ восхищеніемъ. Легкость разсказа, вѣрность красокъ, тонкія шутки были въ полной мѣрѣ новы, очаровательны.

Ми подали дословно все, що тоді говорив Головацький про Котляревського (змінивши тільки правопис), бо ця промова видаєть ся нам характерною для галицького вченого і для цілого його покоління. Ті слова переважно повиписувані з російських критик і біографій Стеблина-Камінського і інших; в тім немногім, що додав від себе Головацький, видно хіба одно: вмючи бодай відчуті чисто національне значіне „Енеїди“ він далеко не вмів відповідно оцінити його. А надто погляд на соціяльне, громадське значіне такого факту, як видане книжки на мужицькій мові і осьміяне на тій мові псевдокласичного Парнаса у нашого вченого зовсім наївний і дитинячий. Тут виявила ся вся сила і вся слабість тодішнього галицько-руського руху. Сила в тім, що тодішні люде добре відчували свою руськість і любили її; слабість у тім, що вони бачили перед собою якусь абстрактну Русь, а не бачили живого, конкретного руського люду з його потребами, не розуміли того, що тільки з того селянства і для него може і мусить дивинути ся нова Русь, оживлена тим духом, що уперве могутним подихом повіяв із Енеїди Котляревського. І для того у самого Головацького і у цілого його покоління був можливий такий швидкий і різкий поворот від формального націоналізму малоруського до такого-ж формального і абстрактного націоналізму „общерусского“, а відси вже був тільки один малий крок до конкретного обмосковлення.

Як високо ставив Головацький Котляревського в початку 1848 року, доказують не тільки висше наведені слова, але також і дальші слова в тій самій лекції, де він називає Котляревського „незрівнаним в народній гумористиці“ (Руска бібл. III, 347), а не менш того біографія Котляревського, уміщена ним в ч. 3 львівської часописі „Пчела“, видаваної Іваном Гушалевичем. Подавши коротенько життєпис поета Головацький так пише про Енеїду: „В тім перекладі слабо держав ся чтенья латинської Енеїди, але найбільше ізображав домашнє жите Українців в свободних і оживлених строфах. Посьмішність Енеїди незрівнана: всюди оддыхає невинуждена сатира, играюща невишуканою веселостію і островами природженого остроумія. Легкость оповіданя,

---

Списывая съ природы, авторъ вигдѣ не погрѣшилъ противъ истины; народность отражается въ поэмѣ какъ въ зеркалѣ“ (ор. cit. стор. 22, 23, 25). „Энеида была принята въ Малороссіи съ восторгомъ, всѣ словія читали се, отъ граматнаго крестьянина до богатаго пана“ (В. Пасекъ, біографія Котляревського в „Москвитянинѣ“ 1841 р.), т. 2—3, стор. 567.

вірність барвитости, милі жарти були истинно чим-тось новим, очаровательним. Описуючи природу ніколи не погрішив против правді; народність отбиває ся в его поезії як в зеркалі. Ціла Україна читає Енеїду з роскошю, от письменного селянина до багатого пана“. (Руска бібліот. III, 349).

В додатку до сеї статі Головацкого в „Пчолі“ надруковано (ч. 3. стор. 42—44) сім строф із пятої части Енеїди від слів „Як ніч покрпла пеленою“ до „Що сей для жінки все творить“.

Не знаємо, відки і коли одержав Головацкий в рукописі Оду до князя Куракіна. Одержав її очевидно без підпису автора, бо згадуючи про неї в своїй статейці він тільки догадуєть ся, що вона „либонь також чи не пера Котляревського“. В тій статі Головацкий подав для проби 20 перших рядків сеї вірші; пізнійше в ч. 16 „Пчолі“ він опублікував її всю і се було перше видане сеї вірші. Воно повне друкарських помилок, та є в ньому деякі відміни від того видання, яке зладив Куліш, відміни певно не пороблені в Галичині. Ми зазначимо тут хоч важнійші:

- Стр. 1. Орфею зам. Орфію; Що лиш забрязчиш зам. Що як забриньчиш; гопака зам. гоцака.
- Стр. 2. Пана любого зам. Пана милого; паном бути вміє зам. паном быть уміє.
- Стр. 3. Олексію зам. Алексію; річ начав зам. річ почав; Да боюсь зам. та боюсь; як слів зам. як слов; про їх зам. про них.
- Стр. 4. Що стьонжками зам. Що стрічками; Що од стьонжок зам. що од стрічок; ключ човпет ця зам. товчет ця.
- Стр. 5. Не за пічкою зам. не по'запечку.
- Стр. 6. Робиш добре зам. Добре робиш; собою їх учив зам. учиш.
- Стр. 7. Як я раз зам. Як раз я; Нашего набиті зам. Нашого набита; пропхнуть ся зам. пропхнутись; да паньства зам. та паньства; сього плюгавства зам. того плюгавства; на ярманці зам. на ярмарку.
- Стр. 8. Папіри зам. Папірки; ласкут зам. доскут; да за гроші зам. та за гроші; разорив зам. розорив.
- Стр. 9. Що пани во злої волі зам. по їх злій волі; орати зам. пахати; Сінокосами, землями зам. сінокосом і землями.
- Стр. 10. Алеж скільки там човпло ся зам. Алеж... товкло ся; тучу-тучу і кучу-кучу зам. тучі, кучі; Писарів там зам. Писарів же.
- Стр. 11. Щоб ти поглядів, чи так зам. подививсь чи так; Привести як раз до шинуру зам. до шири; ніколи боршу хльобнути зам. сербнути; Ніколи ж і в смак заснути зам. Ніколи у смак; Ти забув про хліб, про сон зам. за хліб. за сон.
- Стр. 12. Доч, же, син тобі забут зам. Дочки, син тобой забут; Пільтава зам. Полтава; Чернихів зам. Чернігів.
- Стр. 13. Да якої же, гай! гай! гай! зам. Та якої.
- Стр. 14. Здоровля зам. Здоров'я; Попильнуї зам. Попилнуї; Там всі зам. Тут всі; Да й ще зам. Та ще.

Стр. 15. Да біда моя, як бачу зам. Да біда моя! Я бачу; Ти таку свою удачу зам. Ти таки; потяжеш зам. потягнеш; Будеш хлопцем для других зам. на других; уродивсь ти на прояву зам. уродився ти на правду.

Стр. 16. Ну, колиж ти такий зам. колиж такий ти; Хоть бляти не захочуть зам. Хоть сьпівати; під самі неба зам. під саме небо.

Стр. 17. Й сребро зам. і срібло; Скільки зам. скільки; слез зам. слів.

Стр. 18. Хоть зам. хоч; смерть к тобі прискаче зам. прискоче; Слави в землю не впиндраче зам. не спинточе; возьме зам. візьме; Дивное зам. дивнеє.

Стр. 19. Олексій зам. Алексій

Стр. 20. Покиж сіе зам. сеє; Скільки зам. скільки; І так нашим ще народом зам. І над нашим; І на більше не здивуй зам. А на більше.

Все те, певно, не більше, як докази живого зацікавлення досить широкого круга осьвічених Галичан Котляревським і его писаннями. Та на лихо, на 1849 році ся жива нитка рве ся. Надійшли важкі часи масового збоченя руської інтелігенції в простої, ясної національної стежки. Се збоченє, умотивоване вбожеством культурних засобів, браком сьвідомости серед народніх мас і браком зрозуміня соціяльних і економічних потреб народа, формальним націоналізмом і некультурністю серед руської інтелігенції, було рівночасно великим, десятилітнім антрактом в історії нашого духового розвою. Те, що тоді занедбали і запропастили Русини, ще й доси путає наші ноги. В числі того занедбаного був і живий звязок з духовим житєм України, з розвою її літератури і ідеалів. Провідні думки Кирило-Методієвого братства не дійшли до Галичини тай ледви чи були би дождали ся зрозуміня серед тої ерархічної і чинопоклонної громади, яка тоді верховодила руськими справами. Тільки в 60-их роках хвиля українського впливу знов набігла на Галичину, і знов у формі зверхнього україно- і козакофільства. Ся течія найкраще характеризуєть ся відносинами її головного репрезентанта, Куліша, до Котляревського. Куліш (часів „Основи“) не міг дарувати Котляревському двох річей: іронічного погляда на козаків — і мови. В своїй звісній критиці Куліш зробив Котляревського мало що не пасквілянтом за его насьміхи над козаками а радше над Україною кінця XVIII в., а в своїм виданю творів Котляревського він силкував ся переправляти мову автора Енеїди і то — як бачимо хоч би з висше наведених варіантів — переважно нещасливо. Доля судила, що власне Куліш був головним двигачем українофільського руху в Галичині в 60-их і майже до половини 70-их років. Котляревський в ту пору у нас був

хоч і не забутий, але цілком відданий у архів; се був „шкільний автор“, з котрого читало ся дещо в гімназії; в читанці Торонського 1868 р. була „Наталка Полтавка“, в читанці Барвінського 1871 знов таж „Наталка“, „Ода“ і шматок Енеїди; дуже слабенький розбір „Наталки“ пера Згарського був також у читанці; обі „комедіо-опери“ виставляли ся нераз на сцені, але при слабій грі артистів не робили такого вражіння, як нпр. сфабрикована з Квітчиної повісти „Маруся“. Правда, пісні з „Наталки“ такі як „Видно шляхи“, „Сонце низенько“, „Де згода в семействі“ зробили ся популярними серед галицько-руської інтелігенції, але не в них же головна сила таланту Котляревського.

Пок. проф. Онишкевичу належить ся признати заслугу, що поклав першу підвалину до ліпшого пізнаня Котляревського в Галичині. За его почином і під його доглядом прилагодили деякі гімназисти, ученики німецької гімназії у Львові, перше на галицькім ґрунті повне видане творів Котляревського. Лишаючи на боці видане Куліша о. Онишкевич обернув ся до повного виданя творів Котляревського з 1842 р., користуючи ся тільки „Одою“ з Кулішевого виданя. В праці над сим виданем допомагали йому головно Ст. Смаль-Стоцкий, тоді гімназист і бурсак Ставропігійської бурси і Вол. Коцовський, також гімназист. Видане вийшло в 1877 році як перший том „Рускої бібліотеки І. Онишкевича“. Сей том розійшов ся досить швидко і зробив ся тепер майже бібліографічною рідкістю, хоча видане, не вважаючи на старанність, вийшло непоказне (дешевенький папір, дрібний друк у дві шпальти, куценька передмова. Цікаво, що всі видавці сего виданя в ту пору коли не обома, то бодай одною ногою стояли ще в москвофільськім таборі. І видане само і передмова були досить різкою реакцією проти впливу Куліша. Про Кулішеве видане творів Котляревського говорить Онишкевич різко: „Есть то наилучше выданье творѣвъ Котляревского, якіи коли появили ся, повне перемѣнъ и новостей, о которыхъ авторы и не сніло ся. Кулишь поперероблявъ цѣлиі уступы (!?) на свѣй стрѣй, а що му не подобало ся, то опустилъ. Здае ся, що бнѣ хотѣвъ зробити зъ творѣвъ Котляревского якусь читанку для народа“. І далі згадуючи про ті твори, котрі він мусить передруковувати з Кулішевих видань, він говорить: „За вѣрность не ручу, такъ якъ и при всѣхъ прочихъ писателяхъ, котрыхъ творы передруковані зъ видань Кулиша“ (Руска бібл. I, стор. X.).

Зерно кинене Онишкевичем не впало на камінь. Правда, сам він, перейшовши на університетську катедру до Черновець, не справдив ніяких надій, а виданий ним другий том „Рускої Бібліотеки“ (писаня Квітки) доказав тільки, що таких видань не можна робити з таким скупим запасом матеріалу, який був у него під руками. Але третій том тої бібліотеки, виданий і оброблений його учеником В. Коцовським, зробив ся вихідною точкою детальних студій над початком національного відродження в Галичині. Сі студії кинули дещо сьвітла також на ту роль, яку грали в тім відродженю писаня Котляревського. Рівночасно критичні писаня Драгоманова дали молодій галицькій громаді ключ до ширшого погляду і глибокого розуміння також літературних появ таких як „Енеїда“ і „Наталка Полтавка“, а при тім показали й методу, як належить студіювати такі появи — методу культурно-історичного дослідю і порівняня.

„Тісні роки“.

Причинки до історії Галичини 1846—1861 рр.

Подав **Михайло Зубрицький**.

Голод в Галичині почався 1846 р., коли бульба перший раз не зародила. Про сю приклячку зложили люди співанки, як бульба загнивана від них утікала. Сей голод мав дуже важні економічні наслідки для селян, особливо майже на цілім Підгір'ю від Сяну по буковинську границю. А що ся доба побуту наших селян до тепер майже цілком не прояснена, то я й хочу подати деякі матеріяли для її прояснення. Є се спомини записані в Староміськім новіті від людий, що ще тямлять ті голодні роки, і письма, які висилав уряд стараючи ся зарадити нужді селян.

В „Сьвіті“ з 1882 р. на ст. 327 і 328 подав др. Ів. Франко статю під заголовком: „Знадоби до вивчення мови і етнографії українського народа. III. Дещо про картоплю“. Там сказано, що „тридцяті роки нашого століття живі доси в пам'яті нашого підгірського народа під назвою „тісних років““. Дальше іде в сій розвідці розбір співанок про бульбу. Як покаже ся з дальшого, назва „тісних років“ не появилася в 30-их роках, а початок дав їй 1846 р.

I. Зараза на „булі“. До 1846 р. родили ся булі так, що 5 було що нести. Садили їх пізно так як тепер сіють ячмінь, коли вже зерно, біб, горох і яре жито посіяли, а копали тоді, коли вже приходили морози. За корець платили пів сороківця. Жид Борух з Пшенце (Мшанця староміського пов.) купив у Петришиного Ігната 40 корців буль до бровару і заплатив 20 сороківців. І овес до сего року родив ся добре. Від Петішки возили до Лютовищ 4 корці вівса і продали по сороківцю, а иньший чоловік продав 30 корцій по 7 дутків ($\frac{1}{2}$ сороківця значило 8 дутків).

„Булї зісхли першого року від разу по всіх селїх, як би спарив. Пани велїли косити зісхлу матину, бо повідали, що булї відновлять ся, але то нич не помагало. Копали баби через день і накопали соломяну коновцю. У Грицака копало двоє на горбі цілий день і накопало дві мірки ($1\frac{1}{2}$ чвертки) і вже більше не велїв копати, а-й з'орав і посїяв жито. Як хто трохи накопав буль, зсипав до бочки, заднив і ховав до яри садити, або зсипувало до ями яких з 15 газдів і перестилали кождий свої булї соломою. Так яких з 15 літ не було буль. Зерно (овес) родило ся, жито не конче.

II. Голод. Задля недороду буль появил ся невдовзі і голод між людьми. Тодї мішали головки-зі-льну зі збіжем, або житну січку і тото мололи на муку, а з неї пекли хлїб і ладили страву. Газда рїзав січку на скринці з житного околота, ставці (колїнця) відпирскували, тото підмітав, мішав на пів з зерном і молов. Грицуна мав кадовб (грубе дерево в серединї випалене) жита, а велїв всипати січку до печи, де добре натопили і січка згорїла. А Драбанчин Гриць ще малим видїв, як стрийна їла хлїб з головок а пак верла ним о стїну, так їй смакував! Люди продавали худобу, та їхали на Угри купувати хлїб. Збирали листе з гїрчиці, лободу, кропиву (жаливу). Нихто не дав на своїм поли вирвати не то гїрчицю, але і рїпницю (дику гїрчицю). Дома добре наїв ся, а пішов до млина з узликом молоти; скоро змолов мірку, зараз таки в млинї пік дві углянки*) і їв. Днесь би не пік углянки в млинї, хоть би і цілий день нич не їв. Подоляків Ігнат повідав, що мав їхати до ліса по дрїва, а там ждав на нього отець. Дома попоїв добре, що ремінча на остатну дїрку попустив. Виїхав під церков (коло 100 кроків від хижї), ей чує, що зголоднів. Встромив руку в торбєнку, вломив углянки раз, другий — доти ломив, поки всеї не з'їв. Як котрий увидїв хлїб, то аж тряс ся до нього. Зачали ходити жебраки так, що за ними дверї не запирали ся, через день зайшло їх до хиж і з 50. В Іалівці (старомїського п.) був фігляр: понакривав горці на печи плахтами так, як би були в стравою. Приходить жебрак один за другим, а він до кождого повідає: „Заждїть, щось ту буде!“ Жебраки сїдали на лавї і ждали, а газда вибіг на двір і почав кричати: „Гей люди добрі, жебраки хотять мене в хижї убити!“ Люди збігли ся, а жебраки повтікали.

*) Углянка, в Нагуєвичах підпалка, по польськи подрїомук — паливиця печена серед горючого угля.

III. Крадіжі. Задля загального голоду появили ся і злодії, добивали ся до хиж, підкопували ся до комори і забирали все, що їм попало в руки. В Кіндратові (турецького пов.) оповідали мої родичі, що раз прийшов з села чоловік, отворив собі двері, взяв коцюбу і почав нею здрулювати грудку (бундз) з грядий. На те хтось надійшов, тай вже не здрулив. В сїм селі докучала людем найбільше Смеречина Маруна. Вона по ночі нишпорила по людських подáх (горищах) та стайнях зі свічкою і ніхто їй нічо не мовив, бо всі бояли ся, щоби ще біда не запалила. Так усюди злодіїв бояли ся і хоть дехто і підстеріг такого лицаря, то нічого ї не мовив, а погадав собі: „Няй при меншім остане“.

IV. Пісня про втеку бульби. Подаю тут пісню про бульбу, записану дня 29. вересня 1892 р. від Дмитра Бабця, темного діда-жебрака з Бистрого (староміського пов.).

Розважайте добрі люде такую новину:
 Забрала ся від нас бульба в далеку країну.
 Як вона ся забирала, то щиро ся кланяла:
 „Пущайте ня, добрі люде, бом вам з'угоряла“¹⁾.
 Коли вона ся забирала, з людьми говорила:
 „Пущайте ня, добрі люде, бом вам догурила“²⁾.
 Пущайте ня, люде добрі, бом вам догурила,
 І варена і печена по тижньови гнила.
 Роз'уважте си люде, а що з того буде?
 Але то зле в крайи буде, як бульби не буде.
 Плачте за мнов малі діти і ви старі люде,
 Хоть ня садїт і не садїт, юж ня менше буде.
 Ви не знали, люде добрі, бульби шанувати,
 Як найбільше било сьвято, ви ня йшли копати,
 Ще нешпори не стояли, вставали скрептати.
 Ви не знали, люде добрі, що схочу вмерети,
 Як найбільше сьвято било, вставали терети.
 Але що ви, люде добрі, бульбі залаляли,
 Тосьте не раз, не два рази коровам краяли.
 Ви вложили, люде, бульбу в велику неславу,
 Варилисьте з бульби четвераку страву.
 Пак ви бульбу шанували, вона вам ся родила,
 Я по штири дутки кварта оковити била.
 Ой як прийшло на вівсяний хлїб, на вівсяну копу,
 Нема що днесь ся напйти за пять дутків хлопчу.
 Ой ти хлопе дуже мудрий і дуже зуфалый!
 Ой як хочеш, пропий ринський, жеби ся напйти.
 А ринський треба ти пропйти, би ти ся напйти,
 За два їрайцарі не-чим губи помочити“.

¹⁾ Наприкрила ся, надоїла. ²⁾ Докучила, спротивіла.

А Жиди нам дуже плачут, бо барз помарніли :
Скоро бульби умаліло, броварі спустіли.

Др. Ів. Франко записав в коломийськiм пов. (диви: „Зна-
доби до вивченя мови і т. д.“ в „Сьвітi“) пісню, що так
починає ся :

Ци чули ви, добрі люде, таку новиночку,
Що тікала бульбаночка на Буковиночку...

З сеї пісні можна догадувати ся, що в коломийськiм пов.
також бульба недородила, а за те на Буковині не хибла.

V. Хороби. В 1854 р. появилa ся холера. В Мшанци і су-
сідних селах її не було, за те хорували люде на тиф. Хорий
чоловік зривав ся, скакав, утікав з хижі і сю слабiсть назвали
„коломийкою“. Вона мала появити ся 1852 р., коли не помиля-
ють ся люде, що про се оповідали. Однак на сiм ще не кінець.
Перед 1850 р. вибухла чума між рогатою худобою. Уряд нака-
зував громадам виганяти худобу в поле, ставити кошари і там
її передержувати, доки не мине зараза. Краєвий уряд видав 17.
вересня 1850 р. ч. 47756 друковане „Kreisschreiben“ по ні-
мецьки і по руськи, „Коимъ оголошається новое правило отно-
сительно употребленія довбни jako средства противу чумы на
рогатый скоть“. Щоб запобігти заразі на худобу, видав каме-
ральний уряд в Лiмні коло Турки д. 9. падолиста 1850 р.
ч. 1169 ноту до деканального уряду, щоби той поручив під-
владним сьвященникам поучити народ з амвон про грізну заразу.
Зараза мала появити ся в самбірськiм окрузі в Журавні. В тій
ноті жадаєть ся, щоби сьвященники поучили і заохотили народ
не противити ся зарядженням уряду, бо се робить ся для їх добра ;
коли побачуть підозрені симптоми на худобі, мають уставити її
в кошарах (Nothstallungen). Коли сьвященники спостережуть де
небудь слабiсть, мають доносити урядови.

VI. Заклад. Коли появил ся голод поміж людьми, пани
в Лiмні обіцяли, що дадуть заклад, то хлiб, то гроші, а відтак
те все рахували на гроші. З Лiмни посилали фіри до Самбора
і спроваджували хлiб. Люде брали зерно, кукурудзу, горох,
а також ріпу до сiянн. Заклад, то була запомога, щоби люде
не мерли. Хто був добре з вiйтом у селі, той в Лiмні дістав
підмогу. Якийсь чоловік заплатив за два корці вiвса 4 зл. „Нераз
прийшли люде до Лiмни з торбами, а їм повіли: „Вам не треба
нічого“, тай дали їм тарнець ігурудзів. Головчишин Федьо
в Мшанця оповідав, що его отець взяв в Лiмні полумацьок

(чвертку) гуррудзів, пак ходили, та взяли два тарці гороху, пак два тарці ячменю, пак два корці вівса і 10 ринських протих (4 злр конв. моң.). По 15 літах вернув Федьо з Поділя і заплатив 40 злр. Ваяців Петро і син 'му Михайло взяли подумацьок гуррудзів, а пак заплатили 60 злр. Раз було много людий в Лімні. Контроль чи фервальтер дістав десь хліба з білого, перевязистого корія, що виорюють на яри з землі, і велів такий хліб їсти. Люде послушали, ладили з корія хліб, їли — і потроїли ся. Пак він мав нагану, що таке людім повідав“. Про сей заклад люде розповідають ще і тепер. Лишив він про себе лиху память. Уряд велів багато платити за побране зерно і т. н. Декого дуже покривдили. Мабуть не обійшло ся тут без шахрайства меньших урядників. Десь в 80-тих роках прийшло до Мшанця письмо зі староства в Старім місті, що будуть давати бідним безпроцентову позичку і безворотну підмогу. Одначе люде не хіснували ані з одної, ані з другої, бо повідали: „З тим буде таке, як з закладом, людий будуть дерти“.

VII. Вихід „в Поділе“. В тім часі ставало більший части людий чим дальше, тим тяжше жити. Урядова поміч не багато помогла, уряд багато писав, а селянин був голоден; заробітків не було і таких як тепер, а земля таки рік за роком не родила. Не було иншої ради, як лишити ту землю і втікати в сьвіт за очи. Вже давнійше люде утікали з Галичини на Буковину, то і тепер туди пустили ся. Уряд здержував їх, але се не багато помогло. Не один пішов в Лімну латри рубати і просив „дестата“ (атестат), щоби міг іти в сьвіт. Прийшов до Самбора, а з відтам завернули його домів. В два, або три роки, як бракли булі, почали люде іти „в Поділе“. Поле лишали на божу волю і цілком не журили ся, хто его буде орати. Дехто давав за житну паленицю і який ринський на дорогу морі або і два поля. Благий взяв в Галівці за два ощипки (вівсяні плячки) дві чверти поля. (Тут міряють широкість загона прутами, без уваги на довготу, яка може бути ріжна в кождім селі. Прут має два сяги ширини. Дві чверти є 8 прутів, або 16 сятів ширини). З Мшанця вийшла на Буковину з половина людий. Богато не вернуло цілком домів; більше як 20 номерів спустіло, бо люде лишили ґрунт на родину або сусідів або продавали виходячи з села. Ще й тепер дехто прийде аж з Буковини в село, возьме яку таку сплату за свій ґрунт від нового властителя і вертає назад. Ішли люде з під Устрік, від Лютовиск, Турки і з инших сторін. Декотрі ладили візки і самі тягли. Хто мав

діти, то наймав по газдах або панах за страву; заплати грішми не давали; отець був рад, що позбув ся клопоту, а дїтвак, що має що їсти; часом дістав огартку. Часто лишали родичі дїтий по дорозі; як уподобав собі яке який газда, то вони лишали радо.

Люде з Мшанця пробували підчас голоду на Буковині в сих селах: Качурові, Сторожинці, Гуморі, три милі за Радівцями, Намаставорі коло Серету, там було з 15 „Пшанцій“. Самі Шваби там жикють, вони подавали людем хати. Були в Микушенах, Чорнавці, на Жучці коло Садагури, в Топорівцях, Терелячїм, селі великім, де живуть Шваби і Волохи. Були також люде і коло Городенки. Понайбільше брали людий пани на службу. Дасть ему хату, орнарию: на місяць два полумацьки тугурудзяної муки, рідко якої иншої, дві топки соли, 6 фунтів сира і око горівки. В туральни (горальні) давали на місяць два полумацьки тугурудзяної муки, 10 вік мяса, дві топки соли, а горівку міг пити, коли схотїв. Були і такі, що ходили на денні заробітки. Містили ся по газдох, або коморували, часом і пять в одній хаті містило ся. Деколи платили косареві за день і 1 здр., а на місяць 14—15 здр.

Голод вигнав майже з кожного села багато людий. Ті, що лишили ся, мали більше простору, позабирали землю по тих, що вийшли і орали лиш ліпші кусники. Поволи появили ся нові заможні люди, що доробляли ся достатку, а мали на чім, землі мали доволі. Челядь була дешева, бідний, що не пішов „в Подїле“, радо служив за страву та огартку. Газди мали на чім пасти худобу, держали салаш, поле справляли і засївали житом. Дальші кусні поля за селом лишали, бо не було коли орати, тай не було на стілько робучих рук. Уряд переводив помір поля в 50-тих роках. В Мшанці міряли поле 1852 р. Перший помір відбув ся 1820 р. і тогди газди записали на себе багато поля. А в 1857 р. радо зрікали ся поля, що було не приступне і подальше лежало від села. Коли інжинери питали ся, на кого записати який дальший, непригожий кусник поля, відповідали: „на громаду“. А навіть були і такі дотепники, що і площі коло своїх будівель записували на громаду, аби не платити податку, а звальювали на громаду. Та десть з початком 60-тих років счинив ся голод в Буковині і в Гуцульщині. Про него оповів в галицькім соймі о. Софрон Витвицький з Жабйого в 1861 р.¹⁾

¹⁾ Подаємо тут дословну виписку з його промови, виголошеної д. 16. цвїтня 1861 р. на другім засіданю першої сесії краєвого сойму: „Jestem z okolicy znanej ogólnie, z krainy Huculów, z Żabiego. Okolica

Тоді значна часть людей тих, що ще на Буковині не розтосподарили ся, вертала назад домів, бо тут противно житє мужиків поправило ся. Бульба почала знов родити ся, тай зерна більше було. Та чим дальше, рік за роком, почали управляти землю, а коли прибуло більше людей, то і більше орали. Земля почала піснїти, а люде що раз більше орали, аж взяли ся до тих куснів, що записані були на громаду. Поволи закинули держати воли, а перейшли на конї, бо вже не стало де пасти воли; підприємці почали вирубувати ліси, потребували фірманів, а кіньми спорійше іде робота. Появили ся зелізнї плуги, а вони лекші і придатнійші до орки, як були деревляні. Тепер одні орють, де що видять, а другі відказують і домагають ся, щоби відобрати пооране громадське пасовиско від поодиноких газдів і назад громаді привернути. Таке веде ся скрізь по громадах, що колись належали до самбірського циркулу. Громада Мшанець справила собі і мапу катастральну і сего року відбирають громадське поле від поодиноких газдів, щоби его привернути цілій громаді, а привласники на се дивлять кривим оком.

Коли настав голод на Буковині, ходили люде від Самбора аж туди за волами. Тамошній газда продавав за що будь, бо не мав чим кормити худоби. Платили по 30, 40, 50 злр. за воли, за які тепер треба би заплатити з 200 злр.

VIII. Урядові заходи. Все подане доси списано понайбільше з оповіданя старших людей в Мшанци, бо ще живуть такі, що памятають ті часи. Тепер подам ще те, що робив уряд, щоби запобігти голодови і ратувати людей. До сего поясненя послужать розпорядженя тодішніх урядів, що посилено через перемиську консисторию, або деканальний уряд до сьвященників. В тих розпорядженях жадав уряд, аби сьвященники оповідали в церкві їх зміст і склонювали вірних вповнювати прикази власти. Розпорядженя виходили від камеральної фєрвальтерії в Лімні коло Турки, від циркулярного (окружного) уряду в Самборі і намісництва (губернії) у Львові. Жукотинським деканом був тоді о. Іван Ломницький, парох в Яворі (старо-самбірського деканату), пізнійше посол державного сойму в Відні і Кромєрижі.

ta niegdyś bogata w chów bydła, dziś mizerna i nędzna, albowiem nie tylko stan gospodarstwa włościan podupadł, ale i głód panuje tak, że dziś, gdy nastal przednowek na wiosnę, dzieci się pasły, jak sam widziałem, z głodu trawą, a chłopci przymuszeni są liście bukowego drzewa za pożywienie używać. (Sprawozdania stenograficzne z posiedzeń Sejmu krajowego galicyjskiego we Lwowie odbytych od dnia 15 do 26 kwietnia 1851 r. Lwów, 1861, стр. 34).

Лімнянський фервальтер Чачковський вислав д. 26 марта 1847 р. ч. 929 в німецькій мові таку ноту до декан. уряду в Яворі:

„Скарб дасть в разі потреби підданім по можности підмогу до засіву за пізнійшу заплату. Щоб одначе і громада подала по своїм силам поміч біднійшим при управі землі, оголосив я всюди, аби газди, хто має запряг, помогли тим, що не мають його, а за те вони мають першим помагати пішою роботою і пашею. А що сю поміч треба подати з милосердя і любви ближнього, а мені бажаєть ся, аби чесний селянин сповняв добрий учинок не з примусу, а з пізнаня самого себе і з реліійного обовязку, то прошу деканальний уряд візвати підвладних духовних, аби візвали парохіян подати собі взаімно поміч при управі поля. При сім завважую, що колиб люде не хотіли послухати, приєлює ся їх поліційним примусом“.

Начальник окружного уряду в Самборі Гіцтерн розіслав д. 21 цвѣтня 1847. ч. 239 таке розпорядженє:

„Нема надії, щоб бульба зародила, проте поручив краєвий уряд яко суроґат на місце бульби ріпу (Wasserrübe), яку в Німеччині від непамятних часів управляють, а від недавна декуди і в Галичині“. І далі йде поученє, як ходити коло її управи, одно з тих високо-наївних урядових поучень, якими тоді правительство силкувало ся заступити брак шкіл і загальної освьіти.

Фервальтер Чачковський пише д. 25 цвѣтня 1847 р. ч. 1147 до дек. уряду: „Аби запобігти недостаткови поживи в найближшій будучині і аби жертва, яку зробив скарб, вийшла на добре, треба пильнуватн, аби збіже дане на засів підданім люде не розтратили, або на що инше не спожиткували, а обернули на призначену ціль. Проте нехай сьвященники з амвона поучать людий про се“. Той сам пан вислав до дек. уряду ноту д. 1 мая 1847 р. ч. 1235, де повідомляє, що в „польській газеті львівській“ з 15 цвѣтня 1847 р. ч. 44. появило ся поученє, як має ся садити бульбу і як ходити коло неї, а викопану переховувати. Жадає, щоби сьвященники поучили народ з амвони про зміст сего поученя, а про его наслідки донесли йому. Се поученє роздав Чачковський війтам на сесії і популярно поясняв його зміст. До сеї ноти долучено й поученє. Там сказано, що бульба вже від кількох літ усюди гние, але причини сего ще не дійшли.

Гіцтерн, окружний старооста в Самборі, вислав д. 12 вересня 1847 р. ч. 659 обіжник такого змісту:

„Минулого року хибла бульба, а збіже (Haberfrüchte) дало лиш мірний збір. Коли у підданих бракло поживи, взяв ся уряд до надзвичайних заряджень, щоби охоронити їх від голоду. Домінії помогли додатками в збіжу і грошах для прокормлення і засївів щедрійше, як коли небудь. Де не ставало засобів, люде одержали задатки з публичного фонду з обовязком звороту; дідичі переважно взяли на себе виживлене громадських бідних; вони-ж і уряд дали здібним до праці можливість зарібку за готівку. При тих часових підмогах перебули люде дні нужди. Сего року вигляди ліпші; збори збіжа дали благословенне жниво, бульба обіцює більший видаток, як минулого року, а коли видатність буде менша супроти давнійших літ, то се вирівняє господарність з теперішніми засобами і заробок так, що нема чого бояти ся загальної нужди. Хотяй на теперішнім зборі підданих крім звичайних видатків тяжить також частковий зворот побраних запомогових задатків, то спостережено, що вони не розуміють свого положеня, запомогові задатки, особливо одержані від дідичів чи то безпосередно, чи при посередництві окружних урядників, уважають за подарунок, якого не будуть віддавати, числять на повторене сего дарунку, коли самі вже не будуть мати нічого, і через те не хочуть ані за гроші працювати, ані добре господарувати своїми засобами, а тільки над потребу швидко з'їдають їх, а нераз і марнують. Таке поступоване противить ся найвисшому намірови уряду, що вис. письмом циркулу з 25 падолиста 1846 р. запевнив їм власність господарств і заповів скорий кінець усіх підмог. От тим то висловлюю найвисшу волю, щоби піддані самі про себе дбали і не спускали ся на підмоги. Таке поступоване привело би підданих також і в будучих роках самохить в таке саме нужденне положене, з якого вони біжучого року були виратовані лиш великими жертвами. Тож наказує ся, аби домінії самі і через душпастирів поучили підвладні громади, що кождий підданий сам про себе має старати ся, щоби вижив і засїяв, щоб був ощадним зі своїми засобами; а коли видаток жнива не вистарчить, нехай поповняє брак зарібком за готові гроші. Домініям на основі вис. губерн. декрету з 15 вересня 1786 р. Ч. 24412 і 9 вересня 1805 Ч. 37124 вільно забезпечити плоди для поживи і засїву рілі тих підданих, що звикли тратити. Домініяльні запомогові завдатки не є дарунками, але позичкою, яку піддані натурою або грішми або відробком віддати мають. На основі найвис. патенту з 3 падолиста 1786 р. кожда громада має обовязок сама

годувати своїх місцевих убогих, а домінія вже тим сповняє свій обов'язок запомагання здібних до праці підданих, коли подає їм за готівку заробок відповідний до придбання потрібних річий. Взиває ся проте вже тепер підданих, щоби кожний брав ся до зарібку за готівку і ним покривав біжучі потреби, або покрив одержану підмогу; аби своїх збіжєвих засобів, кілько можна не рушав, щоби заощадити на будуче, коли буде мало зарібку, рівнож вже тепер винайти і убезпечити фонд для підмоги місцевих убогих і взагалі лиш тоді здавати ся на панську підмогу, коли загостять хвороби і інші нещастя і коли ошадність і працьовитість не можуть дати відповідної помочи, бо кожда одержана підмога є довгом, який тяжить на їх господарствах і скорше, чи пізнійше треба буде її віддати. Щобиж ті поученя уміцнити, дозволяє ся домініям а) наведені високі розпорядження з 15 вересня 1786 і 9 вересня 1805 вже тепер ввести в діло і у всіх підданих, знаних яко недбалі газди, убезпечити все потрібне для їх прокормлення і засїву через урядовий секвестр відповідної часті їх збіжєвих засобів; б) мати огляд на обов'язок громад прокормлення їх убогих; в) тим підданим, що мають за малі засоби, вже тепер призначити можливий до прийнятя заробок; коли вони відкинуть його, питати їх, чому се чинять, а коли причина покаже ся не оправданою, видати їм рішинець, з полишенєм відклику до окружного уряду“.

Треба догадувати ся, що піддані не хотїли користати з зарібку за готові гроші, який давали їм демїнії. Патент ціс. Фердинанда I з 13 цвїтня 1846 р. постановляє в 2 уступі: „Дозволених домініям розпорядженєм з 9 серпня 1786 р. днів помічних за заплату в часі сїнокосів і жнив не має ся надальше вимагати від підданих“. Ті помічні дні за заплату певно допекли підданим до живого, коли їх знесено зараз по завірюсі в західній Галичинї, як би в нагороду за те, що піддані вірно стояли при цісарю і тронї, про що є мова в наведеном патентї. А тоді певно й не було иншого зарібку, як тільки на ланах, а по троха і в лісі. Підданий наробив ся цілий день, а хїсна не було, то й не хотїв користати з такого заробітку, чим уряд дуже гріз ся.

Обїжник окружного уряду в Самборі з 14 вересня 1847 р. ч. 19861 до всіх місцевих властей і магістратів повідомлює, що наслідком впливів частої зміни температури і шкідливого ділання не цілком дозрілих овочів люде часто заслабають на

червінку (дезинтерію); поучає, як виглядає ся слабість, що викликає її і чим здержувати її.

Перемиська консистория переслала друкований обіжник з 9 жовтня 1947 р. ч. 2393, де по латинським вступі подано розпоряджене губернії з 22 вересня тогож року по польськи. Зміст сего розпорядження такий сам, як окружного уряду з 12 вересня 1847. ч. 659. Консистория-ж пересилає друкований обіжник до духовенства в німецькій мові з д. 3 лютого 1848 р. ч. 189 з таким змістом: „З покликом на оголошене консисторське розпоряджене друкованим обіжником з 9 жовтня 1847 ч. 2393 уділяє ся нинішнім високе розпоряджене краєвої президії з 12 січня б. р. ч. 14536 єпархіяльному духовенству до оголошеня і строгого допильнованя такого змісту: Високий уряд краєвий довідав ся недавно, що підданям подають місцеві власти достаточні зарібки через приділене позиточних робіт за дешеvu заплату готівкою, одначе той заробок вони відкидають і радше дармують, живучи в безосновній надії, що скарб має їм все помагати“ і т. д. Консистория звиває сьвященників, аби поучили людей зараз в народній мові про їх обовязок працювати — і дбати про себе, а також аби пригадували їм се частійше.

Перемиська консистория д. 5 лютого 1848 р. ч. 317 покликає ся на свої попередні розпорядження видані до підвладного духовенства, щоби звивали вірних з амвона і при кожній нагоді — повернути домініям подані підмоги, ошаджувати свої засоби і працювати, і подає духовенству нове краєвопрезидіяльне розпоряджене в тій справі з 6 січня 1848. ч. 15817. (подаємо його в скороченю):

„Дотеперішні розсліди показали, що хотяй недорід бульби подав привід до дуже сумного обяву нужди минулого року, то сей недорід не є властивою причиною нужди значної части людности. Причина лежить далеко глубше, в протизаконнім поділі рілі і землі, в неполітичнім оселеню богатых родин на невідповідних для їх прокормлення частках землі, з чого повстало залюднене, якого край не може виживити і яке робить ся жертвою кожного неприяного припадку. Нещасте в тім, що необережно дозволено зрости причині сеї нерівномірности, не розмірковано нічого, що було би придатне запобігти грізній небезпеці, не запроваджено промислу або якого иншого спожиткованя надмірних сил, не зроблено нічого для уморальненя народа, для вирваня його з отупія і лїнивства.

„Досвід з попереднього року показав, що безворотні підмоги зробили відносини ще тяжшими і утруднили перехід до ліпшої будучини, розширюючи всюди віру, що кожному подасть ся поміч, хоч він не буде сам дбати про себе.

„Розтрата засобів, нерозважна надія на чужу поміч, нерушливість і лїннїство були найблизшим наслідком необережно ужитих в минулїм році підмог і ще всюди відчувають ся сумні наслідки їх між населенєм.

„Сей нещасливий погляд з'убожилїх мешканцїв краю вказує на потребу самопомочи. Треба призвичаювати їх видобути ся з тяжкого положеня власною працею, власними заходами, дбайливістю і ошадністю.

„Невідклично мусимо сего держати ся, що безпосередня підмога підданїм має бути виключена. Треба як найенергїчнїше завїзвати їх, щоби хапали кождий заробок, який їм надає ся, щоби шукали його вже тепер, коли ще мають деякі засоби, а самі вони ще здібні до роботи, бо їх сил і волї ще не зломилї голод і хороби. Вже тепер треба рішучо виступити, а не ждати часу цілковитого недостатку, коли населенє вже гине з обезсиленя і де вже нема вибору: або брати ся до згубних безпосередних підмог, або дивити ся на голодову смерть народа.

„Коли тепер приходиться ся вирвати простого чоловіка з его онпаканї нездарности і лїннїства, з его зухвалої надїї на чужу поміч і напїмнути до трудолюбности, заробкованя і піднесеня моральности, а те все в основї (wesentlich) належить до красної задачі душпастиря, проте звиваю парохїяльне духовенство впливати для тої ціли і в тїм дусї на парохїян силою і впливом його духовного уряду“.

Потїм наступає коротке порученє консисторїї, аби духовні в дусї наведеного губерніяльного розпорядженя впливали на вірних.

Д. 19 лютого 1848 р. ч. 569 видала перемиська консисторія німецький друкований обїжник, де читаємо: „Було кілька випадкїв, що сїльське духовенство наслідком президїяльного порученя з 22 вересня 1847 ч. 11259 поучаючи з казальниць сїльський народ про обовязок звороту поданих йому домінїями задаткїв і заохочуючи до пильности і працї, не лиш не найшло послуху, а противно, поодинокї слухачї грубо образили його. Проте видала вис. ц. к президїя краєва рішенє з 8. лютого б. р. ч. 1430 до всїх панїв начальникїв округїв з порученєм: наказати як найострїйше окружним комісарям і конципїєнтам, щоби не поминули жадного урядового зїткненя з громадами не поучивши

їх, особливо начальників громад, депутованих і старших в громаді в дусі вис. порученя президиального з 22 вересня 1847 р. ч. 11395 і 12 січня б. р. ч. 14536 про обовязок сільської людности дбати про свій прожиток і про зворот задатків поданих їй на підмогу.

Далі поручене їм, аби фактів зневаги духовних, що домагають також повагу уряду, висліджували, карали і докладно доносили про се красвій призидії. Се подає ся до відомости з зазивом поучати людей, бо уряд не дасть зневажати духовенство.

Дуже інтересний консисторський обіжник з 1849, тож подаю його в дословнім відписі; „Ч. 2225. Ведля загального голосу єсть рѣкъ 1849 такъ урожайный, що сббранныи новии плоды не ино на потребу цѣлого року выстарчити можуть, але еще и значныи запасы на пѣзнѣйшии лѣта заховати ся дадутъ. Еслибы до того картофлѣ не зосовали ся, якъ єсть надѣя, тогдабъ и запасы тии значнѣйше еще оумножили ся. Тото благословеніе Божое, которымъ труды господарскіи того року оувѣнчанныи зѣстали, належалобы такъ шановати, щобы и на пѣзнѣйшии лѣта слѣды его не загибли, и для той то причины особливымъ єсть обовязкомъ громадъ и каждого господаря, оуже зъ взгляду на власное добро на тое бачити, щобы багатыхъ плодѣвъ съ вѣтромъ не пустити, и овшимъ оглядно, по господарски съ ними обходити ся, и збывающее зббже для заспокоєнія потребъ пѣзнѣйшихъ лѣтъ покрыти. Щобы однакожъ запасы тиі якійсь пожитокъ принесли, то доконче потреба заложити громадскіи шпиклиры, въ которыхъ бы каждый господарь збывающее єму зббже ссыпати мѣглъ, которымъ бы або самъ собѣ въ часѣ голода зарадити, або продаючи за мѣрную цѣну инныхъ голодныхъ засилити мѣгъ.

„Потреба заложєнія такихъ громадскихъ шпиклирѣвъ очевидна. Оуже передъ знесеніємъ пѣдданьства находили ся такіи шпиклиры въ инныхъ провинціяхъ великого Цѣсарского паньства правѣ въ каждѣмъ селѣ, а и въ руской части Галичины не мало было громадъ, которыи свои громадскіи шпиклиры мали. Теперь же, коли пѣдданьство знесєне, и на запомогу дѣдичѣвъ давныхъ ѣткликовати ся не можна, заложєніе такихъ шпиклирѣвъ еще потребнѣйше.

„Въ тѣмъ намѣреніи постановило Высокое Министеріумъ дѣлъ экономическихъ декретомъ зъ 19 липня т. р. ч. 6504 воззвати всѣ товаришества господарскіи краєвыи, щобы зъ своєй стороны громадъ на потребнѣсть и пожиточнѣсть заложєнія помянутыхъ шпиклирѣвъ уважныи чинили, и препоручило заразомъ Высокой

губерніи, щоби справу тую, отъ которой добро краєви зависить, всѣми силами попірала.

„Въ слѣдствіе воззванія Выс. Ц. к. губерніи зъ 17 Августа т. р. ч. 45020 ссылаемъ про тоє Честному Доховеньству Епархіальному по причинѣ тѣснѣйшей его звязи съ народомъ, щоби черезъ обвѣщеніе нынѣшного писанія въ своихъ Парафіяхъ стосовное поученіе, якоже и черезъ цѣле свое влїянїе душъ пастьерское на парафіянъ тѣхъ же для реченной справы краевой заохотити, а тѣмъ самымъ и дѣятельнѣсть оурядѣвъ политическихъ въ тѣмъ взглядѣ подкрѣпити старало ся.

„Понеже однако слова самы ино поучають, а приклады даннии волю сильно потягають, понеже бы нарѣдъ легко сомнѣвати ся мѣглъ о потребѣ заложенія громадскихъ шпиклирѣвъ, еслибы видѣлъ, що душъпастыри, которыи або свои власныи, або ерекціональныи роли мають, отъ сложенія збывающого собѣ збѣжа въ тѣхъ шпиклирахъ ѳттягають ся, то для того Чесное Духовеньство именовъ Высокого Правительства взываемъ, дабы не ино словомъ, наукою, або радою, але и дѣломъ (прикладомъ своимъ) Парафіянъ о потребѣ шпиклирѣвъ громадскихъ перекопати, тѣмъ способомъ недовѣрчивѣсть ихъ и сомнѣнїя оухилити, и такъ до добра краєвого причинити ся памятало, и надѣмо ся по знанной ревности Духовеньства нашего въ спомаганїю справъ народно краєвыхъ, що тому воззванїю задосыть оучинити не премине. Въ Перемышли 15. Вресня 1849. Грегорій Епіскопъ“.

Тодїшні часи пояснює такожъ вїзване галицького намїсництва до сїльського народа, котре подаю тут у відписї. Воно надруковане по нїмецьки і по руськи.

„Ч. 8057. Воззванїе до сельського народа въ Галиціи.

„Такъ, якъ теперъ засѣвы стоять, то съ певностїю можна сподѣвати ся дуже выдатныхъ жнивъ, за що мы тымъ бѣльше Богу дякувати повинни, що запасы збѣжа въ прежнихъ часахъ збѣбраннїи, зъ причины неурожая въ послѣднихъ лѣтахъ подекуды бывшего, уже цѣлкомъ зъуживани, и що еслибы и сего року жнива але вѣпали, то бы можна було обавати ся недостатку и нужды. Сему нещастїю уйдемо съ помущемо Божїемо, ибо Богъ давъ, що засѣвы удали ся и поблагословивъ працю засѣвателя; але человекъ неповиненъ зло употребляти безконечную доброту Творца, и повиненъ недопускати, абы даръ Божїй черезъ лѣнивство або злу волю знивечився.

„Прошлого лѣта повзяло Правительство смутную вѣсть, що богато громадъ опирали ся, бывшимъ своимъ дѣдичамъ и дру-

гимъ бѣльшимъ посѣдателямъ земли, при собраніи жатвы давати помощь за отповѣдную заплату, изъ чого послѣдовало, що значная часть плодовъ знивечила ся. Многимъ изъ сихъ громадъ была впоена мысль непріятелями Правительства и законного порядка, що они даваючи помощь при обробленію поля для дѣдичѣвъ, зрѣются зновъ ихъ пѣдданными и помалу-помалу до панщины обовязанными. Сесѣ легковѣрніи и отъ злыхъ людей обманутіи т. є. збаламученніи громады волѣли ся наймовати на роботу у отдаленнихъ посѣдателей земли, або немавши зарѣбку, волѣли терпѣти нужду и недосгatokъ, нижъ ихъ дѣдичамъ помагати; они изъ беззасадной т. є. ничтожной боязни зашкодили своему власному и своихъ ближнихъ добру.

„А зновъ другіи громады вѣтказували сію помощь изъ лѣнивства и изъ злой воли, и черезъ того тяжкій грѣхъ пополнили противъ Бога и противъ повинности къ ближнему. Хоть я удостовереннымъ себе уважаю, що добродушный сельскій нарѣдъ въ Галиціи давно уже о злонамѣреніяхъ ворохобникѣвъ бывшихъ чинними въ краѣ и о фалшивости розсѣванныхъ вѣстей достаточно приконав ся, и що нарѣдъ прійшовъ до лѣпшого познанія своихъ повинностей; однакожь абы сельскому народови уймити всякое недовѣрїе, то я ему объясняю симъ вторично, що прежніи стосунки подданичества къ дѣдичамъ и панщина на завше знесени т. є. уничтоженни суть, и що таковіи въ жадный способъ и нѣколи больше запроваженни не будутъ.

„Найже сельскій нарѣдъ будетъ спокойнымъ въ семъ отношеніи, и най ся такою беззасадною боязней не даетъ встримувати — своимъ прежнимъ т. є. бувшимъ дѣдичамъ и другимъ посѣдателямъ земли або грунтоѣвъ при зѣбраніи жатвы давати помощь за отвѣдную заплату; таже симъ представляется народови способнѣсть, пріобрѣсти значный заробокъ, поправити свое состояніе и отложить зѣбранный грѣшь для непріязныхъ дней въ нуждѣ.

„Далѣже я чиню уважнымъ сельскій нарѣдъ, що Правительство маєт на собѣ обовязокъ старати ся, абы всѣ роды плодовъ въ свой часъ зѣбрани були, а понеже всѣ записи (запаси) плодовъ изъ прежнихъ лѣтъ зъуживани, то абы недопустити, щобы новставъ недостатокъ въ средствахъ поживленія и наступила нужда, Правительство въ семъ року тѣмъ бѣльше до того обовязане, що оно муситъ живити великое множество войска, котрое противъ венгерскихъ бунтовниковъ а также и для того борит ся, щоби общее безпеченство и покой въ Галиціи существовали.

„Изъ сихъ причинъ мусить Правительство сего руку (року) въ особливости острія распорядженія подѣлати, абы запобѣчи клопотамъ и общей нуждѣ; въ сей цѣли достаютъ окружній Уряди (Цыркули) отъ мене приказаніе, въ тихъ случаяхъ, где значное множество плодѣвъ для недостатка робочихъ силъ немогло бы бути зѣбране посѣдателями земли и по́дпадало бы зѣпсулю, то абы тихъ громадъ, котрїи изъ лѣнивства або изъ злои волѣ вѣтказували помощь за заплату при зѣбранїю жатвы, присидувати ихъ до того отповѣдними способами примуса, а съ другой стороны абы постарали ся о тое, щобы симъ громадамъ за ихъ выполненну роботу заразъ со стороны дѣдичевъ заплачена була готовими грѣшми плата-за роботу отповѣдная мѣсцевымъ обстоятельствамъ. Але я по доброй мысли и по доведенному праводушію галицкого сельсого народа надѣю ся, що сей народъ въ зѣбранїю сегорѣшной жатвы мающимъ на цѣли власную его корысть и общее добро, изъ власной побудки подлугъ силъ участвовати будетъ, и не допуститъ до того, абы употребляти принуждающихъ т. е. присиливающихъ способѣвъ, котрїи только для лѣнивыхъ и злосливыхъ громадъ установленни суть.

Львовъ дня 12-го Юлія 1849 года. Агеноръ графъ Голуховскій, Начальникъ края“.

Се візване розіслала перемиська консисторія д. 4 серпня 1849 р. ч. 1843 писаним обіжником в німецькій мові до духовенства для оголошеня народови і візваня його — подати поміч дідичам підчас жнив. За тим іде примітка, що міністер внутрішніх справ не затвердив остатного уступу візваня, де мова про примус до поданя помочи. Видно, уряд у Відні чпслив ся з народом і не хотів дразнити його в хосен дідичів. Тож намієництво приказало остатній уступ візваня пояснювати так, що фізичного примусу ніякого не буде, і що урядники будуть добрим способом наклонювати людей, аби радо (!) ішли на жнива до дідичів.

Описи Ратенського староства

з 1500—1512 р.

Подав **М. Грушевський**.

В серії найдавніших інвентарів, що я задумав опублікувати в Записках, не чекаючи видання приготованої збірки інвентарів королівщин руських земель XVI в.¹⁾, приходить тепер черга на Ратенське староство. Для нього в архіві кор. скарба маємо з початків XVI в. реєстри доходів від р. 1500 до 1510 і інвентар 1512 р., споряджений з нагоди передачі староства новому державцю Миколаю Філіповському. З них подаю я реєстр доходів 1500 р., доповнений з реєстрів дальших років (1501, 1502 і 1504, 1503 нема), з книги N 37 I відділу, та інвентар 1512 р. (з книги N 9 IX відділу); доповнення до реєстра подано під текстом.

Ратенське староство, зложене з двох волостей — Ратенської й Ветельської, тягнуло ся довгим поясом по над верхньою Припетю (на 100 кілометрів майже), врізуючись клином в територію в. кн. Литовського, між Ковельське староство і Берестейську землю, зачисляючись до Холмської землі Польської корони. Се було глухе Полісе що ся називає, й се було причиною, що тут архаїчні форми суспільних відносин держались довше й міцнійше, як де инде, а се надає тутешнім інвентарям особливий інтерес. До тепер мали сьмо для сеї королівщини люстрацію 1564 р., видану в II т. VII ч. Архива Югозападної Росії, крім

---

¹⁾ З них були видані: опись подільських замків 1491 р. в VII т. Записок, опись Львівського замку 1495 р. в XII томі, описи Перемишльського староства 1494 і 1497 р. в XIX томі.

того є стара стаття кн. Т. Любомірского в Bibliote-ці Warszaw-ській (1855. II): Starostwo Radeńskie. Wyjątek z historyi osad Wołoskich w Polsce. Своїм незвичайно інтересним змістом ця стаття від давна звертала на себе увагу: очевидно було, що автор мав під рукою незвичайно цікаві материяли, але використав їх по журнальному — зрідка подав вїмки з документів, переважно-ж переказав їх, що не можна зміркувати, де маємо звістки доку-ментів, а де комбінації автора, і се все без всяких ближших пояснень про свої материяли. Се все мусіло дуже інтригувати спеціалістів, і між запитанням IX російського археологічного з'їзду стояло навіть питання про материяли, на котрих опер свою розвідку Любомірський¹⁾. Ми можемо сказати тепер, що Любомірський користав з реєстрів 1500 - 1510 р., правдоподібно — з інвентарів 1556 і 1592, люстрацій 1564 і 1569 pp., котрі й нам приступні тепер, але окрім того мав інші документи — нпр. листи з старостинської управи, що було б дуже інтересно мати в цілости, але де вони — того не знаємо.

Від суспільних і адміністраційних відносин Раденського староства на початку XVI в. віє глибокою давниною: не в однім вони переносять нас аж у часи сформування Руської держави. Як у X віці мід, куніці й білки служили предметом податків. Від дворища в XVI віці давали ще по білці (aspergellus, byelka) — зовсім як в X в. „по бѣлей веверицѣ отъ дыма“; „куніці“ фігурували в виді ріжних спеціальних оплат; „лиси“ теж служили „данею“. Мід ще грав важну ролю, як колись в X в.; давав ся він під ріжними титулами: давали мід липовий, потім мід осенній або мід данний, мід як еквівалент ріжних спеціальних податків і т. и. Полюде, про котре оповідає нам в середині X в. Константин Порфирородний, заховало до XVI в. і своє ім'я і своє значінне: його толкують термінами: поклон, почта, стация, а як поясняє люстрація 1564 р. (с. 280): „полюде з давніх часів дають на поклон підстарості в певних часах, як він приїздить до них на ґрунт“. Mutatis mutandis се дуже близько відповідає практиці X в. Полюде давали з поодиноких господарств часом медом, часом грошима. Між іншими податками звертає увагу на себе своєю стилізацією rozczerewczizna,

¹⁾ „Гдѣ находится любопытный матеріаль, легшій въ основу статьи О. Любомірскаго „starostwo Radeńskie“ — запитання д. Линиченка (IX археол. съѣздъ, 1898 с. 26); скільки знаю, на з'їзді ся справа не була вяснена.

або як поясняє реєстр 1510 р.: *poczerewczizna, pobrzuchow-szczuzna, ius primae noctis*, інв. 1556 р. — *poczerewczizny gdy się kto zeni, a люстр. 1569 р.: gdi ktori człowiek tak¹⁾ wiare z wdową albo z dziewczką chciał myeskacz — без шлюбу; се те, що звичайно зветь ся по иньших руських королівщинах „*poiemszczyzna*“.*

Господарською і податковою одиницею було дворище; інвентар 1612 р. все вчисляє *incolae areales, exceptis simul commorantibus*; в реєстрах 1500—1 р. ми знаходимо й деякі вказівки що до складу сих дворинц: се часом близькі свояки, вчисляють ся нпр. *Maslo cum sua progenie, Sykerczycy quatuor fratres, Stepan Lythwynowycz cum fratribus metquintus*; часом дальші свояки чи зовсім чужі люде, спільники: нпр. Неліпеч Данилович і Юрко Хомичич складають одно дворище, або *Charyton cum suo polownyk Koczanko, Iosko Pyetuchowycz cum suis polownyку*. Траплялись одначе і поділи вузшої родини й розділи дворища, нпр.: осібно сидить *Artym Olyssyeyowycz* і осібно *Horost Wassyl frater Artymyecz*; або осібно *Pyetuch* і осібно *Iosko Pyetuchowycz*; *Iurko Pyerkowycz cum Hrynyecz* платять деякі податки разом (властиво — спільно давали вони, як видно, тільки „*daciam*“ — медову дань), а деякі податки *Hrynyecz Iurko collega* платить осібно, і также осібно платив, очевидно, й Юрко, і т. и. Стрічаємо і таке, що господар входить спільником в склад одного дворища, а з иньшими спільниками тримає иньше дворище і з нього осібно платить. В реєстрі Ветельської волости 1512 р. ми бачимо й спеціальний податок — *roschlebne*, що міняв ся відповідно числу самостійних господарств на дворищі: коли батько, поясняє реєстр, маючи кількох синів, розділить між ними господарство, то й сей податок зростає, або як люстр. 1564 р. поясняє, — він береть ся *od tych, ktorzi szie na szwe gospodarstwo od oyczow odlaczili* (с. 309).

Села всі сиділи, по тодішній термінології, на руським праві; поміру ґрунтів ані було чути; податки не нормувались якимись однаковими нормами і ріжнились для поодиноких господарств; виїмок становило село Самаровичі, де істновав, замісь ріжнородних даней і робіт, один однаковий чинш. Податки, взагалі дуже ріжнородні й численні, мінялись для поодиноких сел; крім всяких натуралій маємо ряд таких грошових оплат натуралій

¹⁾ Я просив сконтролювати се місце для мене, і так дійсно є в оригіналі (Л. Метр. IV. В. N 12 л. 159 в.

і услуг як бобровниче (to iest dochodu z błot — інв. 1556 р.), сторожне, возчениче (замість повозу) і ин.; число їх все зростало: прибували податки замість червцю, замість яструба, замість великодних яєць і т. и. Панщини регулярної, очевидно, ще не було; інв. 1512 р. про Ратенську волость каже, що тутешні люде „мають з'орати і зробити (засіяти) поле і зібрати урожай до фільварку“, про Ветельську: мають з усіх замкових сіножатей зібрати сіно до замку, ходити з підводами куди треба буде, будувати і направляти замок та звозити дерево своїм коштом. Судячи по описи замкового фільварку в тімже інвентарі, господарство на ній вело ся не велике, й сі фільварчані роботи не повинні були зайняти багато часу: можна думати, що того було кілька день до року. Знаємо пізнійший інвентар — 1556 р., коли вже фільварчане господарство було більше (з'явив ся вже другий фільварок), але й він не знає ще тижневої панщини, тільки для більшости сел знає ту загальну роботу: повинні управити рілю, засіяти, зжати і звезти, а для замку возити дерево і що треба; в деяких інших селах згадують ся тільки ріжні служби: возити повоз і збіже до млина, або — робити і возити до замку драниці, возити до замка глину, направляти греблю, їздити з підводами до Люблина і т. и.

Годить ся крім того запримітити кілька боярських і служебних родин в сих описах, а нарешті й історичну звістку: що Татари, підчас свого нападу на Берестє, 1500 р., спалили кілька сел і в Ратенській волости.

I.

Regestrum proventuum et daciarum omnium tenute et utriusque districtus Rathnensis, per dnum Jacobum Syecluczky capitaneum in ibidem perceptarum sub anno Domini 1500.

Opidum **Rathno** mediam quintam sexagenam numeri polonic. solvit, summa horum marc. 5 gros. 30:1)

Roman de terra Jarmol vroku 1½ marcam solvit, item ½ marcam sibi regia maiestas defalcavit de terra Markowska, quia equo servit.

Mykytka de terra Myelyech vroku ½ marcam solvit, item ½ marcam regia maiestas sibi defalcavit, quia equo servit.

Hawrylo pro vulpe 6 gros. solvit¹⁾.

Lukyan item pro vulpe 6 gros. solvit²⁾.

1) В інв. 1501 р : teloneatores de teloneo marcas 32 solverunt.

2) Інв. 1502 р.: de orto.

Czech vroku 2 marcas solvit.

Stepan Hrynyecz — eidem dimisi, quia in servicio sedit.

Boyarzin 8 gros. custodie solvit¹⁾.

Summa civitatis Rathno cum theoloneo marc. 43 gros. 2, preter id quod regia maiestas dimisit marcam, quia equo serviunt²⁾.

Villa **Zasthawye** (quemlibet lypyeczna VIII gros. pensat³⁾):

Szydlo lypczu $\frac{1}{2}$ lypyeczney mellis solvit, post lypiecz $\frac{1}{2}$ gros. solvit, dacie 8 lypieczen solvit, post daciám 1 gros solvit, bobrownyczego 4 gros., poboru 20 gros. solvit; summa ipsius marca 1 gros. 45 den. 9⁴⁾.

Kalyennyk dacie 3 lypieczne mellis solvit, post daciám $\frac{1}{2}$ gros. solvit, bobrownyczego 4 gros. solvit, poboru 20 gros. solvit; summa huius marca 1 den. 9.

Iosko dacie $1\frac{1}{2}$ lypieczney mellis solvit, polyudzy 2 lypieczne solvit, post daciám 1 gros. solvit, bobrownyczego 4 gros. solvit, poboru 20 gros solvit; summa ipsius marca 1 gros. 5.

Myczypor dacie $\frac{1}{2}$ lypieczney mellis solvit, polyudzy 2 lypieczne solvit, post daciám $\frac{1}{2}$ gr. solvit, bobrownyczego 2 gros. solvit, poboru 20 gros. solvit; summa ipsius 42 gros. den. 9.

Saczko cum Proczko lypczu $\frac{1}{2}$ lypieczney mellis solvit, post lypiecz $\frac{1}{2}$ gr. solvit, dacie et polyudzya $3\frac{1}{2}$ lypieczney mellis solvit, post daciám $\frac{1}{2}$ gr. solvit, bobrownyczego 1 gr. solvit, poboru 20 gr. solvit, idem de terra Vyprahowskey fertonem solvit; summa ipsius marca 1 gros. 18.

Proczko dacie $1\frac{1}{2}$ lypieczney mellis solvit, polyudzy 2 lypieczne solvit, post daciám $\frac{1}{2}$ gr. solvit, bobrownyczego 1 gros. solvit, poboru 20 gros. solvit; summa ipsius marca 1 gr. 1 den. 9

Bayko lypczu $\frac{1}{2}$ lypieczney mellis solvit, post lypiecz $\frac{1}{2}$ gros. solvit, dacie $2\frac{1}{2}$ lypieczney mellis solvit, polyudzy 2 lypieczne solvit, post daciám 1 gros. solvit, bobrownyczego 4 gr. solvit, poboru 20 gr. solvit; summa ipsius marca 1 gr. 17 den. 9.

¹⁾ В інв. 1501 р: item servi: Sydor, Iwanko, Iwanko Maleszowycz.

²⁾ В інв. 1502 р.: Hoc anno acrevit $1\frac{1}{2}$ saxagenam, quia expiravit libertas ratione incendii.

³⁾ В інв. 1501 р. се повторено як загальна норма Ратенського староства; в інв. 1502 р. ще: et quilibet ciffus mellis per 1 gros. computatur.

⁴⁾ В інв. 1501—4 рр. селяне сього села дають кождей: бобровничого окрім того ще 10 garbas lini і побору окрім грошей — 1 byelkam.

Ianyecz dacie 2 lypieczne mellis solvit, polyudze 2 lypieczne solvit, post daciám 1 gros solvit, bobrownyczego 4 gr. solvit, poboru 20 gr. solvit; summa ipsius marca 1 gr. 9.

Lazyecz dacie et polyudzya $3\frac{1}{3}$ lypieczney mellis solvit, post daciám $\frac{1}{2}$ gros. solvit, bobrownyczego 4 gros. solvit, poboru 20 gros. solvit; summa ipsius marca 1 gr. 4 den. 9.

Choduch Olyszko lypczu $\frac{1}{2}$ lypieczney mellis solvit, post lypiecz $\frac{1}{2}$ gros. solvit, dacie et polyudzya $4\frac{1}{2}$ lypieczney mellis solvit, post daciám 1 gr. solvit, bobrownyczego 4 gros. solvit, poboru 20 gr. solvit; summa ipsius marca 1 gr. 17 den. 9.

Borys dacie 2 lypieczney mellis solvit, post daciám $\frac{1}{2}$ gros. solvit, bobrownyczego 1 gr. solvit, poboru 10 gr. solvit; summa ipsius gr. 27 den. 9.

Olyssyey dacie et polyudzya $2\frac{1}{2}$ lypieczney mellis solvit, post daciám $\frac{1}{2}$ gros. solvit, bobrownyczego 2 gros. solvit, poboru 20 gros. solvit; summa ipsius gr. 42 den. 9.

Szuk Moszeykovicz dacie et polyudzya 5 lypieczey mellis solvit, post daciám 1 gros. solvit, bobrownyczego 2 gros. solvit, poboru 20 gros. solvit; summa ipsius marca 1 gr. 15.

Olyzar vroku $\frac{1}{2}$ sexag. numeri polonicalis solvit.

Summa tocius ville Zasthawye mellis et pecunie marc. 15 gr. 36 den 9.

Villa **Dathyn**: Olyzar faber vroku sexagenam latorum gros. solvit, item custodie 6 latos solvit; summa ipsius marca 1 gros. 40.

Choma vroku sexagenam latorum gros. solvit, custodie 6 latos solvit; summa ipsius marca 1 gr. 40.

Manyecz vroku $\frac{1}{2}$ sexagenam numeri polonic. solvit.

Summa huius ville Dathyn marc. 4 gr. 14.

Villa **Synow**: Vasylko vroku 2 saxagenas latorum gros. solvit.

Summa ville Synow marc. 3 gros 16¹).

Villa **Zamszany**: Malysz lypczu $\frac{1}{2}$ lypieczney mellis solvit, post lypiecz $\frac{1}{2}$ gros. solvit, dacie 4 lypieczne mellis solvit, polyudzy 2 lypieczne mellis solvit, post daciám 1 gros. solvit, bobrownyczego 2 gros. solvit, bobrownyczego mellis $\frac{1}{2}$ lypieczney solvit, poboru 20 gros. solvit; summa ipsius marca 1 gros. 31 den. 9²),

1) В інв. 1501 і 1502 р. потім наступає: **Rayovyszcze** villa deserta, de eadem terra Golyanowa vroku marcam solvit; в інв. 1504 р. про неї вже: hanc terram regia maiestas dedit ecclesie Rathnensis plebano.

2) В інв. 1501—4 рр. тойже додаток, що і в Заставю.

Olyssyecz cum Nyelyepyecz lypczu $\frac{1}{2}$ lypieczne mellis solvit, post lypyecz $\frac{1}{2}$ gros. solvit, dacie 4 lypieczne mellis solvit, polyudzy 2 lypieczne mellis solvit, post daciám 1 gros. solvit, bobrownyczego 2 gros. solvit, item ex accrescencia polyudzy 2 lypieczne mellis solvit, bobrownyczego 2 gros. solvit, bobrownyczego mellis $\frac{1}{2}$ lypieczne solvit, poboru 40 gros. solvit; summa ipsius marc. 2 gr. 21 den. 9.

Maczyna lypczu $\frac{1}{2}$ lypieczne mellis solvit, post lypyecz $\frac{1}{2}$ gros. solvit, dacie 2 lypieczne mellis solvit, polyudzy 2 lypieczne solvit, post daciám 1 gros. solvit, bobrownyczego 2 gros. solvit, bobrownyczego mellis $\frac{1}{2}$ lypieczne, poboru 20 gros. solvit, ex accrescencia fert. solvit; summa ipsius marca 1 gros. 27 den. 9.

Iwanyecz Czelustka lypczu $\frac{1}{2}$ lypieczne mellis solvit, post lypyecz $\frac{1}{2}$ gros. solvit, dacie 2 lypieczne mellis solvit, polyudze 2 lypieczne mellis solvit, post daciám pariter cum Byelyecz 1 gros. component, bobrownyczego 2 gros. solvit, bobrownyczego mellis $\frac{1}{2}$ lypieczney solvit, poboru 20 gros. solvit; summa ipsius marca 1 gros. 7 den. 9.

Pylyp Byelyecz dacie 1 lypieczna mellis solvit, polyudzy 2 lypieczne mellis solvit, post daciám 1 gros. solvit, bobrownyczego 2 gros. solvit, vroku $\frac{1}{2}$ sexagen. numeri polonicalis solvit, bobrownyczego 2 gros. solvit, poboru 20 gros. solvit; summa ipsius marca 1 gros. 31.

Stepan Ostaschowycz cum Thysz lypczu $\frac{1}{2}$ lypieczne mellis solvit, post lypyecz $\frac{1}{2}$ gr. solvit, dacie 1 lypieczna solvit, polyudzy 2 lypieczne mellis solvit, post daciám $\frac{1}{2}$ gros. solvit, bobrownyczego 2 gros. solvit, bobrownyczego mellis $\frac{1}{2}$ lypieczne solvit, poboru 20 gr. solvit, summa ipsius marca 1 gros. 7.

Dron lypczu $\frac{1}{2}$ lypieczney mellis solvit, post lypyecz $\frac{1}{2}$ gros. solvit, dacie et polyudzya 4 lypieczne mellis solvit, post daciám 1 gr. solvit, bobrownyczego 2 gros. solvit, idem ex accrescencia polyudzy 2 lypieczne mellis solvit, bobrownyczego 2 gros. solvit, bobrownyczego mellis $\frac{1}{2}$ lypieczne solvit, poboru 20 gros. solvit; summa ipsius marca 1 gr. 33 den. 9.

Thysz dacie 1 lypieczną mellis solvit, post daciám $\frac{1}{2}$ gros., bobrownyczego 2 gros. solvit, polyudzy 2 lypieczne solvit, poboru 20 gros. solvit; summa ipsius gr. 46 den. 9.

Pronyecz de terra Dron poboru 20 gros. solvit.

Isti omnes Zamszancy post solucionem dacie tocius 2 lypieczne mellis, 1 lowczego et aliam ognyczego solvunt; summa gros. 16.

Summa tocius ville Zamszany marc. 13 gr. 2.

Villa **Dubyeczno**: Man cum suo filio Dron vroku $\frac{1}{2}$ sexagen. numeri polonicalis solvit, custodie 12 gros. solvit; summa ipsius gros. 42.

Ulnasz¹⁾ vroku $\frac{1}{2}$ sexagen. numeri polon. solvit, custodie 12 gros. solvit; summa ipsius gros. 42.

Hul vroku $\frac{1}{2}$ sexag. solvit, custodie 6 gros. solvit; summa ipsius gr. 36.

Maslo cum sua progenie vroku 1 sexag. solvit, custodie $\frac{1}{2}$ marcam solvit; summa ipsius marca 1 gr. 36.

Hrynyecz vroku $\frac{1}{2}$ sexag.; custodie 6 gros.; summa ipsius gros. 36²⁾.

Iwanyecz vroku $\frac{1}{2}$ marc. solvit, item 1 lypieczną mellis solvit, custodie 6 gros. solvit; summa ipsius gros. 38.

Luka vroku $\frac{1}{2}$ marcam solvit, custodie 6 gros. solvit, item 1 lypieczną mellis solvit; summa ipsius gros. 38.

Malyna vroku sexagen. solvit, cu[sto]die 12 gros. solvit; summa ipsius marca 1 gros. 24.

Cuzma vroku $\frac{1}{2}$ sexagen. solvit, custodie 12 gros. solvit; summa ipsius gros. 42.

Harosth fertonem solvit.

Onynyecz fertonem solvit.

Vaczyuk vroku sexag. solvit, custodie 12 gros. solvit; summa ipsius 42 gros.

Szuk litifigulus fertonem solvit³⁾.

Summa tocius ville Dubyeczno marc. 10 gros. 28.

Villa **Vyeluncze**: Therebyesz lypczu 1 lypieczną mellis solvit, post lypiecz 1 gros. solvit, czyrwczu 6 gros. solvit, dacie et polyudzya $3\frac{1}{2}$ lypieczney solvit, post daciem $\frac{1}{2}$ gros. solvit, bobrownyczego 2 gros. solvit, poboru 20 gros. solvit; summa ipsius marca 1 gros. 17 den. 9⁴⁾.

Charython cum suo polownyk Koczanko lypczu $\frac{1}{2}$ lypieczne mellis solvit, post lypiecz $\frac{1}{2}$ gros. solvit, czyrwczu 6 gros. solvit, dacie et polyudzya $3\frac{1}{2}$ lypieczną mellis solvit, post daciem 1 gros. solvit, bobrownyczego 2 gros. solvit, poboru 20 gros. solvit; summa ipsius marca 1 gros. 13.

Smolyey vroky 40 gros. solvit.

Syelywon vroku $\frac{1}{2}$ sexagenam solvit.

1) Ulyasz в ньнших.

2) В інв. 1504 потім ще: Vaczyuk et Onynyecz vroku $\frac{1}{2}$ sexagenam, custodie 12 gros. solvit; summa eius gros. 42.

3) В інв. 1501 р. Waczyuk aufugit, qui fertonem solvebat.

4) В інв. 1501—4 рр. дають бобровничого окрім грошей ще 10 garbas lini, а побору ще 3 byelcas.

Korolyessa, Ihnath, Truchon — isti tres lypczu $\frac{1}{2}$ lypieczney mellis solvunt, post lypiecz $\frac{1}{2}$ gros. solvunt, czyrwczu 6 gros. solvunt, Korolyessa dacie 3 lypieczna mellis solvit, post daciám $\frac{1}{2}$ gros. solvit, bobrownyczego 2 gros. solvit, poboru 20 gros. solvit; summa ipsius marca 1 gros. 9 den. 9.

Lywon de terra Ihnat czyrwczu 6 gros. solvit, dacie 3 lypieczne mellis solvit, post daciám 1 gros. solvit, bobrownyczego 2 gros. solvit, poboru 20 gr. solvit; summa ipsius marca 1 gros. 5.

Andreyecz czyrwczu 6 gros. solvit, dacie 3 lypieczne mellis solvit, post daciám $\frac{1}{2}$ solvit, bobrownyczego 2 gros. solvit, poboru 20 gros. solvit; summa ipsius marca 1 gr. 4 den. 9.

Lawrysz lypczu $1\frac{1}{2}$ ciffum, et ciffus per gros. 1 computatur, solvit, post lypiecz ternarium solvit, czyrwczu 6 gros. solvit, dacie $2\frac{1}{2}$ lypieczney mellis solvit, bobrownyczego 1 gros. solvit, poboru 20 gr. solvit; summa ipsius marca 1 den. 12.

Hryn Szerzb vroku 1 marcam solvit.

Serheyko czyrwczu 6 gros. solvit, polyudzy 2 lypieczne mellis solvit, bobrownyczego 1 gros. solvit, poboru 20 gros. solvit; summa ipsius gros. 43.

Chodor vroku $\frac{1}{2}$ sexagen. solvit.

Thysz de terra Koczankowey czyrwczu 6 gros. solvit, dacie et polyudzya $2\frac{1}{2}$ lypieczne mellis solvit, post daciám 1 gros. solvit, bobrownyczego 2 gros. solvit, poboru 20 gros. solvit; summa ipsius marca 1 gros. 9.

Summa tocius huius ville Vyelyuncze marc. 12 gros. 10 den. 12.

Villa **Corthylyessy**: Ursus lypczu 1 lypieczną mellis solvit, post lypiecz 1 gros. solvit, polyudzy 2 lypieczne mellis solvit, bobrownyczego 2 gros. solvit, poboru 21 gros. solvit; summa ipsius marca 1.

Howyen polyudzy 2 lypieczne mellis solvit, bobrowniczego 2 gros. solvit, poboru 21 gros. solvit; summa ipsius gros. 39¹⁾.

Hawrylo Lythwynowicz dacie $1\frac{1}{2}$ lypieczne mellis solvit, post daciám $\frac{1}{2}$ gros. solvit, polyudzy 2 lypieczne mellis solvit, bobrownyczego 2 gros. solvit, poboru 21 gros. solvit; summa ipsius marca 1 gr. 3 den. 9.

Anton dacie $1\frac{1}{2}$ lypieczney mellis solvit, polyudzy 2 lypieczne mellis solvit, bobrownyczego 2 gros. solvit, poboru 21 gros. solvit; summa ipsius marca 1 gr. 3.

¹⁾ В дальших інвентарях при сих двох значить ся ще: daciám plebano dat, в бобровничім і поборі 10 garbas lini і 1 byelcam (теж і декотрі иньші).

Kuczko Iwanyecz dacie $1\frac{1}{2}$ lypieczney mellis solvit, poludzy 2 lypieczne mellis solvit, bobrownyczego 2 gros. solvit, poboru 21 gros. solvit: summa ipsius marca 1 gros. 3.

Iwanyecz Zanyowycz de 2 terris: idem de terra sua lypczu 2 ciffos mellis solvit, post lypiecz 2 ternarios solvit, dacie et polyudzya 3 lypieczne mellis solvit, bobrownyczego 2 gros. solvit, poboru 21 gros. solvit; idem de terra Truchon dacie et polyudzya 3 lypieczne mellis solvit, bobrownyczego 2 gros. solvit, poboru 21 gros. solvit; summa ipsius marce 2 denarii 6.

Serhey vroku $\frac{1}{2}$ sexagenam solvit, bobrownyczego 2 gros. solvit; summa ipsius 32 gros.

Hryn Hnyedko dacie et polyudzya 5 lypieczne solvit, post daciám 1 gros. solvit, bobrownyczego 2 gr. solvit, poboru 21 gros. solvit; summa ipsius marca 1 gros. 16.

Iakowyecz Lobaszowycz polyudzzy 2 lypieczne mellis solvit, bobrownyczego 2 gros. solvit, poboru 21 gros. solvit; summa ipsius gros. 39.

Zanyecz Lyssowycz polyudzzy 2 lypieczne mellis solvit, bobrownyczego 2 gros. solvit, poboru 21 gr. solvit; summa ipsius gros. 39.

Choden Kulbayowycz polyudzzy 2 lypieczne mellis solvit, bobrownyczego 2 gros. solvit, poboru 21 gr. solvit; summa ipsius 39 gros.

Hrynyecz polyudzzy 2 lypieczne mellis solvit, bobrownyczego 2 gros. solvit, poboru 21 gr. solvit; summa ipsius gr. 39.

Andrey Naumowycz cum Hnyedko de terra Lyenyecz, idem Iakym lypczu 1 lypieczną mellis solvit, post lypiecz 1 gros. solvit, lypczu $1\frac{1}{2}$ ciffum mellis solvit, post lypiecz 2 ternarios solvit, dacie et polyudzya 5 lypieczne solvit, post daciám 1 gros. solvit, bobrownyczego 2 gros. solvit, poboru 21 gr. solvit; summa ipsius marca 1 gr. 26 den. 15.

Naum Andreyecz dacie et polyudzya 5 lypieczne mellis solvit, post daciám 1 gros. solvit, bobrownyczego 2 gros. solvit, poboru 21 gros. solvit; summa ipsius marca 1 gros. 16.

Lyenyecz faber vroku sexag. solvit, de alia terra fert. solvit; summa ipsius marca 1 gr. 23.

Pycz Vrsi filius de terra Drobysz fertonem solvit.

Hnyedko de terra Kalyennyk dacie et polyudzya 5 lypieczne mellis solvit, post daciám 1 gros. solvit, bobrownyczego 2 gros. solvit, lypczu $1\frac{1}{2}$ ciffum solvit, poboru 21 gros solvit; summa ipsius marca 1 gros. 17 den. 9.

Sanyecz Kulbayowycz lypczu $\frac{1}{2}$ lypieczne mellis solvit, post lypiecz $\frac{1}{2}$ gros. solvit, dacie et polyudzya 5 lypieczne mellis solvit,

post daciā 3 gros. solvit, poboru 21 gros. solvit; summa ipsius marca 1 gros. 20 den. 9.

Massyowycz Iwanyecz cum Saczko isti duo: lypczu $\frac{1}{2}$ lypieczney mellis solvunt, post lypiecz $\frac{1}{2}$ gros. solvunt, dacie et polyudzya 5 lypieczne mellis solvunt, post daciā 1 gros solvunt, bobrownyczego 2 gros. solvunt, poboru 21 gros. solvunt; summa ipsius marca 1 gros. 20 den. 9.

Saczko dacie et polyudzya 5 lypieczne mellis solvit, post daciā 1 gros. solvit, bobrownyczego 2 gros. solvit, poboru 21 gros. solvit; summa ipsius marca 1 gros. 16.

Panyecz Manczycz, Panyecz Jakym, Panyecz Marko¹⁾ — isti omnes tres fratres omnia inferius hic conscripta solvunt: lypczu 1 lypieczną mellis solvunt, post lypiecz 1 gros. solvunt, item dacie 9 lypieczey mellis solvunt, polyudzy 2 lypieczne mellis solvunt, bobrownyczego 2 gros. solvunt, poboru 21 gros. solvunt; polyudzy 2 lypieczne mellis solvunt, bobrownyczego 2 gros. solvunt, poboru 21 gros. solvunt; polyudzy 2 lypieczne mellis solvunt, bobrownyczego 2 gros. solvunt, poboru 21 gros. solvunt. Isti tres fratres suprascripti de terra Nyemyathowskey polyudzy 2 lypieczne mellis solvunt, item de eadem terra vroku 1 marcā solvunt, custodie 6 gros. solvunt: summa horum trium fratrum superius descriptorum marce 5 gros. 28.

Veremyey de terra Kucharzowey vro ku sexag. solvit; summ ipsius marca 1 gr. 12. — Iwanyecz Manczycz vroku marcā 1 solvit.

Mathey Lithvanus dacie et polyudzya $3\frac{1}{2}$ lypieczne mellis solvit, bobrownyczego 2 gros. solvit, poboru 21 gros. solvit; summa ipsius marca 1 gros. 3.

Malycz Lyenczycz vroku $\frac{1}{2}$ sexag. solvit.

Item isti omnes Korthylyesczy bobrownyczego mellis lypieczne solvunt; summa huius gr. 24. Summa tocius ville Corthylyessy marce 32 gr. 14 den. 3.

Villa **Cremno** — de eadem villa nihil receptum est, quia Thartari eo anno cremaverunt eam tunc temporis, dum et Brzesczye exusserunt, hominesque omnes ex hac villa acceperunt²⁾.

¹⁾ В інв. 1501 р. брати платять полюде, бобровниче і побор осібно. Сей же Паныecz Іакым згадуєть ся вище: він держить terra Lyenyecz.

²⁾ В інвентарі 1501 р. Villa **Cremno**: Syekyerzczycy quatuor fratres — dacie $7\frac{1}{2}$ lypieczne mellis melle solvunt; Jacz custodie 6 gros., Steczko custodie 6 gros., Nyelyep custodie 6 gros., Tymosz custodie 6 gros. solvunt; summa horum marca 1 gros. 36.

Chariton cum fratre Wasyl dacie $7\frac{1}{2}$ lypieczne mellis melle solverunt, item ambo per 6 gros. custodie solverunt; summa ipsius marca 1 gros. 24.

Villa **Thur**¹⁾ — de eadem villa Thur nihil receptum est, quia Thar-

Stepan Lythwynowycz cum fratribus metquintus dacie 6 lypieczne mellis precii solverunt, isti 5 per 6 gros. custodie solverunt.

Radyecz Tyszko vroku $\frac{1}{2}$ sevag. solvit.

Tynyecz cum Mykytha item dacie $3\frac{1}{2}$ lypieczne mellis precii solvit, item custodie 6 gros. solvit; summa ipsius gros. 34.

Mykytha dacie 4 lypieczne mellis precii solvit, custodie 6 gros. solvit; summa ipsius gros. 38.

Hawrylo de terra Hlebkowey vroku sexagenam numeri polonicalis solvit, et de terra et de taberna.

Chocym custodie 6 gros. solvit.

Hylko vroku mediam sexagenam solvit.

Ihnath custodie 6 gros. cum Stepan Lytwynowycz suprascripto componit.

Roszko de taberna fertonem, custodie 6 gros. solvit.

Summa tocius ville marce 9 gros. 24.

1) В інвентарі 1501 р. Villa **Tur**: Mysyecz dacie $1\frac{1}{2}$ lypieczne mellis precii solvit, poludzy 2 lypieczne mellis precii solvit, bobrownyczego 1 gros. 10 garbas lini solvit, poboru 21 gros. summa ipsius marca 1 gros. 2.

Nyelyepycz Danylowycz, Jurko Chomyczycz dacie 1 lypieczna mellis precii solvit, idem Nyelyepycz poludzy 2 lypieczne mellis precii solvit, bobrownyczego 1 gros. 10 garbas lini solvit, poboru 21 gros. solvit; summa ipsius gros. 46.

Hrynyecz Chomyczycz poludzy 2 lypieczne mellis precii solvit, bobrownyczego 1 gros. solvit, 10 garbas lini solvit, poboru 21 gros. solvit; summa ipsius gros. 38.

Jurko Chomyczycz poludzy 2 lypieczne mellis precii solvit, bobrownyczego 1 gros. 10 garbas lini solvit, poboru 21 gros. solvit; summa ipsius gr. 38.

Hawrilo Taraszczicz cum fratre Zanyecz dacie 1 lypieczna mellis melle solvit, poludzy 2 lypieczne mellis melle solvit, bobrownyczego 1 gros. 10 garbas lini solvit, poboru 21 gros. solvit; summa ipsius gros. 46.

Zanyecz Taraszczycz cum Kuzma et Macyna lypczu 1 lypieczna mellis melle solvit, post lypycz 1 gros. solvit, poludzy 2 lypieczne mellis melle solvit, bobrownyczego 1 gros. 10 garbas lini solvit, poboru 21 gros. solvit; summa ipsius gros. 47.

Hryn Woron dacie et poludzya 3 lypieczne mellis melle solvit, bobrownyczego 1 gros. 10 garbas lini solvit, poboru 21 gros. solvit; summa ipsius gros. 46.

tari eodem anno eandem villam concremaverunt, tunc temporis dum

Iwanyecz Nyestor dacie 1 lypyeczne mellis melle solvit, poludzy 2 lypyeczne mellis preciiis solvit, bobrownyczego 1 gros. 10 garbas lini solvit, poboru 21 gros. solvit; summa ipsius gros. 46.

Macyna Starzec poludzy 2 lypyeczne mellis preciiis solvit, bobrownyczego 1 gros. 10 garbas lini solvit, poboru 21 gros. solvit; summa ipsius gros. 38.

Olyszko Macyna dacie et poludzya 5 lypyeczen mellis preciiis solvit, bobrownyczego 1 gros. 10 garbas lini solvit, poboru 21 gros. solvit; summa ipsius marca 1 gros. 14.

Cuzma dacie et poludzya 3 lypyeczne mellis melle solvit, bobrownyczego 1 gros. 10 garbas lini solvit, poboru 21 gros. solvit; summa ipsius gros. 46.

Chodor Chanczyz dacie et poludzya 3 lypyeczne melle solvit, bobrownyczego 1 gros. 10 garbas lini solvit, poboru 21 gros. solvit; summa ipsius gros. 46.

Wassyl Strobowycz dacie et poludzya 3 lypyeczne mellis preciiis solvit, bobrownyczego 1 gros. 10 garbas lini solvit, poboru 21 gros. solvit; summa ipsius gros. 46.

Iurek Chanczyz dacie et poludzya 3 lypyeczne melle solvit, bobrownyczego 1 gros. 10 garbas lini solvit, poboru 21 gros. solvit; summa eius gros. 46.

Pyetuch dacie et poludzya 3 lypyeczne mellis solvit, bobrownyczego 1 gros. 10 garbas lini solvit, poboru 21 gros. solvit; summa eius marca 1 gros. 6.

Iosko Pyetuchowycz dacie et poludzya 4 lypyeczne mellis melle solvit, bobrownyczego 1 gros. 10 garbas lini solvit; idem cum suis polownyky quintam lypyeczna mellis preciiis solvit, poboru 21 gros. solvit; summa eius marca 1 gros. 14.

Baszkowycz Stanyecz lypczu $\frac{1}{2}$ lypyeczne mellis preciiis solvit, post lypiecz $\frac{1}{2}$ gros. solvit, dacie et poludzya 5 lypyeczen mellis preciiis solvit, post daciom 1 gros. solvit, bobrownyczego 1 gros. 10 garbas lini solvit, poboru 21 gros. solvit; summa eius marca 1 gros. 19 den. 9.

Artym Olyssyeyowycz lypczu $\frac{1}{2}$ lypyeczne mellis preciiis solvit, post lypiecz $\frac{1}{2}$ gros. solvit, dacie $1\frac{1}{2}$ lypyeczne mellis melle solvit, poludzy 2 lypyeczne mellis melle solvit, bobrownyczego 1 gros. 10 garbas lini solvit, poboru 21 gros. solvit; summa eius marca 1 gros. 6 den. 9.

et Brzesczye exusserunt, hominesque omnes ex eadem acceperunt.

Harost Wassyl, frater Artymycz, dacie $1\frac{1}{2}$ lypieczne mellis precii solvit, poludzy 2 lypieczne mellis melle solvit, bobrownyczego 1 gros. 10 garbas lini solvit, poboru 21 gros. solvit; summa ipsius marca 1 gros. 2.

Stepan de terra Syenkowey daciám cum Sawka componit, poludzy 2 lypieczne mellis melle solvit, bobrownyczego 1 gros. 10 garbas lini solvit, poboru 21 gr.; summa ipsius gros. 38.

Sawka Cyzowycz de terra David, Olexa Korcycz, Iawan Horost Borissowycz — tres isti dacie $1\frac{1}{2}$ lypieczne mellis melle solverunt, idem Sawka poludzy 2 lypieczne mellis melle solvit, bobrownyczego 1 gros. 10 garbas lini solvit, poboru 21 gros.; summa ipsius marca 1 gros. 2.

Olexa Korcycz dacie $1\frac{1}{2}$ lypieczne mellis melle solvit, poludzy 2 lypieczne mellis melle solvit, bobrownyczego 1 gros. 10 garbas lini solvit, poboru 21 gros. solvit; summa eius marca 1 gros. 2.

Iwan Harost cum Wassyl Boryssowycz dacie et poludzya $3\frac{1}{2}$ lypieczne mellis precii solvit, bobrownyczego 1 gros. 10 garbas lini solvit, poboru 21 gros. solvit; summa ipsius marca 1 gros. 2.

Calysz Coreycz daciám cum Olyexa componit, poludzy 2 lypieczne mellis melle solvit, bobrownyczego 1 gros. 10 garbas lini solvit, poboru 21 gros. solvit; summa eius gros. 38.

Iurko Pyerkowycz cum Hrynyecz dacie $1\frac{1}{2}$ lypieczne mellis precii solvit, poludzy 2 lypieczne mellis melle solvit, bobrownyczego 1 gros. 10 garbas lini solvit, poboru 21 gros. solvit; summa eius marca 1 gros. 2.

Hrynyecz, Iurko collega, poludzy 2 lypieczne mellis precii solvit, bobrownyczego 1 gros. 10 garbas lini solvit, poboru 21 gros. solvit; summa eius gros. 38.

Lyen, Man, Zynow isti tres lypczu 1 lypieczna mellis precii solverunt, post lypiecz 1 gros. solvit; isti tres dacie $6\frac{1}{2}$ lypieczne mellis 4 melle et $2\frac{1}{2}$ lypieczne precii solverunt. Idem Lyen poludzy 2 lypieczne mellis melle solvit, bobrownyczego 1 gros. 10 garbas lini solvit, poboru 21 gros. solvit; summa eius marce 2 gros. 3.

Manyecz poludzy 2 lypieczne mellis melle solvit, bobrownyczego 1 gros. 10 garbas lini solvit, poboru 21 gr.; summa eius gros. 38.

Zynow poludzy 2 lypieczne mellis melle solvit, bobrownyczego 1 gros. 10 garbas lini solvit, poboru 21 gros.; summa eius gros. 38.

Villa **Zalyessy** ¹⁾ — de eadem villa Zalyessy nihil eo anno receptum propter concremacionem istius ville, quia Thartari tunc temporis, dum

Copko Paszek daciā plebano dat, poludzy 2 lypieczne mellis melle solvit, bobrownyczego 1 gros. 10 garbas lini solvit, poboru 21 gros. solvit; summa eius gros. 38.

Steczko Czopkowycz poludzy 2 lypieczne mellis preciis solvit, bobrownyczego 1 gros. 10 garbas lini solvit, poboru 21 gros. solvit; summa eius gros. 38.

Wassyl Boryssowycz poludzy 2 lypieczne mellis preciis solvit, bobrownyczego 1 gros. 10 garbas lini solvit, poboru 21 gros. solvit; summa eius gros. 38.

Lyszny Andreyecz poludzy 2 lypieczne mellis 1 melle et 1 lypieczną preciis solvit, bobrownyczego 1 gros. 10 garbas lini solvit, poboru 21 gros. solvit; summa ipsius gros. 38.

Ilnat Corczycz poludzy 2 lypieczne mellis melle solvit, bobrownyczego 1 gros. 10 garbas lini solvit, poboru 21 gros. solvit; summa eius gros. 38.

Kudyn poludzy 2 lypieczne mellis melle solvit, bobrownyczego 1 gros. 10 garbas lini solvit, poboru 21 gr.; summa eius gros. 38.

Vassyl Royowycz vroku sexagenam solvit, Pyotr tabernator de taberna $\frac{1}{2}$ sexag. solvit.

Ostapko ex acrescencia poludzy 2 lypieczne mellis preciis solvit, bobrownyczego 1 gros. 10 garbas lini solvit, poboru 21 gros. solvit; summa ipsius gros. 38.

Wassyl Dronyowycz poludzy 2 lypieczne mellis melle solvit, bobrownyczego 1 gros. 10 garbas lini solvit, poboru 21 gros. solvit; summa ipsius gros. 38.

Tota villa Tur post solucionem dacie tocius bobrownyczego mellis 4 lypieczne minus 2 gros. preciis solvit, item post hoc 7 gros. solvit; summa huius gros. 37.

Zynow pro vulpe 6 gros., Ioannes 6 gros. pro vulpe, Moskoth pro vulpe 6 gros., Mycolai cum Ioanne 6 gros. pro vulpe, Mykolay pro vulpe 6 gros., Wassylko Kosko pro vulpe 6 gros., Kyerdei 6 gros. pro vulpe, Paszko Lyency pro vulpe 6 gr. solverunt; summa harum vulpium marca 1.

Summa tocius ville Tur marce 39 gros. 25.

¹⁾ В інвентарі 1501 р.: Villa **Zalyessy**: Roman Iwanyecz, Suszko Borysz, Olyssyeyko lypczu 1 lypieczna mellis preciis solvit, post lypiecz 1 gros. solvit, poludzy 2 lypieczne mellis preciis solvit, bobrownyczego 1 gros. 10 garbas lini solvit, poboru 21 gros. solvit; summa

et Brzesczye exusserunt, eam villam concremaverunt et homines ex eadem receperunt.

eius gros. 47. Suszko Borysz poludzy 2 lypieczne mellis precii solvit, bobrowniczego 1 gros. 10 garbas lini solvit, poboru 21 gros. solvit; summa ipsius gros. 38. Olyssyeyko poludzy 2 lypieczne mellis melle solvit, bobrowniczego 1 gros. 10 garbas lini solvit. Item isti tres 1 lypieczną lowczego mellis precii solverunt, poboru 21 gros. solvit; summa ipsius gros. 46.

Iwan Kuczowycz cum Olyszko lypczu 1 lypieczną mellis precii solvit, post lypiecz gros. non dat, dacie 8 lypieczen mellis melle solvit, bobrowniczego 2 gros. solvit, poboru 20 gros. solvit; summa eius marca 1 gros. 46. Olyszko Kuczowycz daciā totā cum Iwan componit, poboru 20 gros. solvit.

Maczko Zawkowycz dacie et poludzya 3 lypieczne 2 melle et 1 lypieczną precii solvit, bobrowniczego 1 gros. solvit, poboru 11 gros. solvit; summa ipsius gros 36.

Cumyn, Dynys et Czopko de Tur — isti tres lypczu 1 lypieczną mellis melle solvunt, post lypiecz 1 gros. solvunt. Idem Kumyn poludzy 2 lypieczne mellis melle solvit, bobrowniczego 1 gros. 20 garbas lini solvit, poboru 41 gros. solvit; summa eius marca 1 gros. 18; Dynys poludzy 2 lypieczne mellis precii solvit, bobrowniczego 1 gros. 10 garbas lini solvit. Isti tres Cumyn, Dynys et Czopko de Tur lowczego 1 lypieczną mellis precii solvunt, idem poboru 21 gros. solvunt; summa ipsius gros. 46.

Lazyecz de terra Kumyn poludzy 2 lypieczne mellis precii solvit, bobrowniczego 1 gros. 10 garbas lini solvit, poboru 21 gros. solvit; summa eius gros. 38.

Antiqua Zalessy: Rahoza, Rudko, Borys, Kaczko, isti quatuor: lypczu 1 lypieczną mellis precii solvunt, post lypiecz 1 gros. solvunt, dacie 2 lypieczne mellis melle solvunt, poludzy 2 lypieczne mellis melle solvunt, bobrowniczego 1 gros. 10 garbas lini solvunt, poboru 21 gros.; summa ipsius marca 1 gros. 15.

Kaczko poludzy 2 lypieczne mellis precii solvit, bobrowniczego 1 gros. solvit, poboru 21 gros. solvit; summa eius gros 38.

Borysz poludzy 2 lypieczne mellis melle solvit, bobrowniczego 1 gros. solvit, vroku sexagenam solvit; summa ipsius marca 1 gros. 29.

Rudko de terra Radzowey dacie 2 lypieczne mellis melle solvit, poludzy 2 lypieczne mellis precii solvit, bobrowniczego 1 gros. 10 garbas lini solvit. Item tres — Rahoza, Rudko, Borys lowczego 1 ly-

Villa **Szyrzyce** ¹⁾: Hryn polyudzy 2 lypieczne mellis solvit, poboru gr. 20 solvit; summa ipsius gros. 36.

An lrey vroku 40 gros. solvit; summa huius 40 gros,

Mass vroku $\frac{1}{2}$ sexag. solvit, custodie 6 gros. solvit; summa 36 gros.

Ihnath vroku $\frac{1}{2}$ sexagen. solvit, custodie 6 gr. solvit; summa gros. 36.

Kykyecz vroku marcam 1 solvit, custodie 6 gr. solvit; summa marca 1 gros. 6.

Iwanyecz dacie 2 lypieczne mellis solvit, post daciarn 1 gros. solvit, lypczu $\frac{1}{2}$ lypieczney solvit, post lypiecz $\frac{1}{2}$ gros. solvit, po-

pyeczna mellis melle solverunt, poboru 21 gros. solvit; summa ipsius marca 1 gros. 14.

Rahoza Lencyz lypczu $\frac{1}{2}$ lypieczne mellis precii solvit, post lypiecz $\frac{1}{2}$ gros. solvit, poludzy 2 lypieczne mellis precii solvit, bobrownyczego 1 gros. 10 garbas lini solvit, poboru 21 gros. solvit; summa ipsius gros. 42 den. 9.

Syelywon cum Kurylczycz et Koszczycz: lypczu $\frac{1}{2}$ lypieczne mellis precii solvit, post lypiecz $\frac{1}{2}$ gros. solvit, poludzy 2 lypieczne mellis melle solvit, bobrownyczego 1 gros. 10 garbas lini solvit, poboru 21 gros. solvit; summa eius gros. 42 den. 9. Kurylczycz poludzy 2 lypieczne mellis melle solvit, bobrownyczego 1 gros. 10 garbas lini solvit, poboru 21 gros. solvit; summa eius gros. 38. Koszczycz — hanc terram Syelywon tenet et de ea poludzy 2 lypieczne mellis precii solvit, bobrownyczego 1 gros. 10 garbas lini solvit, poboru 21 gros.; summa eius gros. 38.

Kuzma de terra Iarmol poludzy 2 lypieczne mellis precii solvit, bobrownyczego 1 gros. 10 garbas lini solvit, poboru 21 gros. solvit; summa eius gros. 38.

Abram lypczu 1 lypieczna mellis precii solvit, post lypiecz 1 gros. solvit, dacie 3 lypieczne mellis melle solvit, poludzy 2 lypieczne mellis precii solvit, bobrownyczego 1 gros. 10 garbas lini solvit, poboru 14 gros. solvit; summa eius marca 1 gros. 16.

Wassyl Mytkowycz vroku mediam sexagenam solvit.

Chylymon vroku mediam sexagenam solvit.

Isti omnes homines ex utraque Zalyessy post solucionem dacie tocium mellis bobrownyczego 3 lypieczne precii, post hoc $2\frac{1}{2}$ gros. solverunt; summa huius gros. 26 den. 9.

Summa utriusque Zalyessy marce 21 gros. 12 den. 9.

¹⁾ В дальших инвентарах: Zyryczy.

lyudzy 2 lypieczne mellis solvit, bobrownyczego 2 gros. solvit, poboru 20 gr. solvit; summa ipsius marca 1 gros. 12 den. 9.

Choma dacie 2 lypieczne mellis solvit, post daciám 1 gros. solvit, polyudzya 2 lypieczne solvit, bobrownyczego 2 gros. solvit, poboru 20 gros. solvit; summa ipsius marca 1 gros. 7.

Nikon polyudzy 2 lypieczne mellis solvit, poboru 20 gr. solvit; summa ipsius gros. 36.

Hrynyecz Nyelkowycz¹⁾ poludzy 2 lypieczne mellis solvit, bobrownyczego 2 gros. solvit, poboru 20 gros. solvit; summa ipsius gr. 38.

Myszko polyudzy 2 lypieczne mellis solvit, poboru 20 gros. solvit.

Isti tres: Hryn Dusskowycz, Myszko, Nykon lypczu $\frac{1}{2}$ lypieczney solverunt, post lypiecz $\frac{1}{2}$ gr. solverunt; isti tres suprascripti mellis bobrownyczego $\frac{1}{2}$ lypieczne mellis solverunt, post hoc bobrownyczego 2 gros. solverunt; summa huius gros. 46 den. 9.

Summa tocius ville Szyrzycze marce 9 gr. 7.

Villa **Gluchy**:

Lazor custodie 6 gros. solvit.	Stepan custodie 6 gr. solvit.
Demyan custodie 6 gros. solvit.	Onyssy custodie 6 gr. solvit.
Howyenno custodie 6 gros. solvit.	Hryn custodie 6 gr. solvit.
Chodor custodie 6 gr. solvit.	Supron custodie 6 gr. solvit.
Nyestor vroku $\frac{1}{2}$ sexagenam solvit,	Iarmol custodie 6 gros. solvit.
custodie 6 gr. solvit.	

Item isti omnes Gluszanye $3\frac{1}{2}$ sexagen. census, item medium lypieczne mellis bobrownyczego solvunt, post hoc bobrownyczego 2 gros. solvunt²⁾ Summa huius tocius ville Gluchy marce 6 gr. 18.

Villa **Samarowycze**: Hec tota villa Samarowycze pro tunna mellis 2 sexagenas numeri polonicalis solvit.

Zyen Saczko fertonem solvit.	Thysz Iwanyecz fert. solvit.
Iwan Throszczkowicz fertonem sol-	Zan fertonem solvit.
Kucz fertonem solvit.	[vit. Iakow Iwanyecz ferton. solvit.
Krat Passyl fertonem solvit.	Iacz fert. solvit.
Kryth Hrynyecz fertonem solvit.	Huth fert. solvit.
Chodecz Nyecz fert. solvit.	Iwanyecz Zozulyecz ferton. solvit.
Iwan Olexa fert. solvit.	Sthecz ferton. solvit.
Wacula fert. solvit.	Dron fertonem solvit.

¹⁾ В дальших инвентарях: Myelkowycz

²⁾ В инв. 1501 г.: Isti omnes Gluschane $3\frac{1}{2}$ sexag. census et per 6 gros. custodie solverunt, item 10 currus feni, item 2 tunnas avene solverunt, per ciffum butiri, per caseum, per gallum.

Iwanko ferton. solvit.	Ihnath fertonem solvit.
Lyach fertonem solvit.	Nyecz Chodkowycz fert. solvit.
Iuszko ferton. solvit.	Kuszowycz fert. solvit.
Mythkowycz ferton. solvit.	Chwyedyecz fert. solvit.
Danylo fert. solvit.	Iwanko Throszczkovicz fert. solvit.
Hryn fertonem solvit.	Sydor Woloszyn fert. solvit.
Pyotr fert. solvit.	Bucz Luczowycz fert. solvit.
Summa huius tocius ville Samarowycze marc. 10 ¹).	

Alter districtus Vyothlensis, in quo est alter modus et alie mensure mellis, sequitur sub anno Domini 1500

(item quelibet rączka per 3 gros. computatur, item quelibet urna per fertonem computatur).

Villa **Szczodrohoszcz**: Blyzny lypczu 3 rączky mellis solvit, post lypiecz 2¹/₂ gros. solvit, dacie 2 urnas mellis solvit, item 1¹/₂ rączkam mellis solvit, post daciám 1 gros. solvit, bobrownyczego 1 gros. solvit, vstwycze 1 gros. solvit, poboru 21 gros. solvit; summa ipsius marca 1 gros. 15²).

Hrynyecz Chodor lypczu 3 rączky mellis solvit, post lypiecz 2¹/₂ gros. solvit, pochlyebnego 2 gros. solvit, dacie 2 urnas mellis solvit, item 1¹/₂ rączky mellis solvit, post daciám 1 gros. solvit, bobrownyczego 1 gr. solvit, vstwycze 1 gros. solvit, poboru 20 gros. solvit; summa ipsius marca 1 gr. 17.

Vassyl Szudkowycz lypczu 3 rączky mellis solvit, post lypiecz 2¹/₂ gros. solvit, dacie 2 urnas mellis solvit, item 1¹/₂ rączkam mellis solvit, post daciám 1 gros. solvit, bobrownyczego 1 gros. solvit, vstwycze 1 gros. solvit, poboru 20 gr. solvit; summa ipsius marca 1 gr. 15.

Manyecz lypczu 3 rączky mellis solvit, post lypiecz 2¹/₂ gros. solvit, dacie 2 urnas mellis solvit, item 1¹/₂ rączkam mellis solvit, post daciám 1 gros. solvit, bobrownyczego 1 gros. solvit, vstwycze 1 gros. solvit, poboru 20 gr. solvit; summa ipsius marca 1 gr. 15.

¹) В інв. 1501 р.: Item de hac villa Samarowycze, quam Dzywynczy cremaverunt et devastaverunt, 10 marcae proveniebant, quam eis regia maiestas dimisit. В інв. 1502 і 1504 люде платять знову як 1500 р. і окрім того ще: isti omnes homines de Samarowycze 2 sexagen. numeri polonicalis pro tunna mellis solverunt.

²) В пізнійших інвентарях (1501—4 р.) при податках: post lypiecz і vstwycze дають ще по 10 garbas lini, а побору ще 1 byelcam; подекуди податки: post daciám, bobrownycze і vstwycze злучено в одну рубрику: daciám.

Vassyl Howyenyowycz lypczu 3 mellis solvit, post lypiecz 2 $\frac{1}{2}$ gr. solvit, pochlyebnego 2 gros. solvit, dacie 2 urnas mellis solvit, item 1 $\frac{1}{2}$ rączkam mellis solvit, post daciám 1 gros. solvit, bobrownyczego 1 gros. solvit, vstwycze 1 gros. solvit, poboru 20 gros. solvit, summa ipsius marca 1 gr. 17.

Mykytha lypczu 3 rączky mellis solvit, post lypiecz 2 $\frac{1}{2}$ gros. solvit, pochlyebnego 2 gros. solvit, dacie 2 urnas mellis solvit, item 1 $\frac{1}{2}$ rączkam mellis solvit, post daciám 1 gros. solvit, bobrownyczego 1 gros. solvit, ustwycze 1 gros. solvit, poboru 20 gros. solvit; summa ipsius marca 1 gr. 17.

Czech lypczu 3 rączky mellis solvit, post lypiecz 2 $\frac{1}{2}$ gros. solvit, dacie 2 urnas mellis solvit, item 1 $\frac{1}{2}$ rączkam mellis solvit, post daciám 1 gros. solvit, bobrownyczego 1 gros. solvit, vstwycze 1 gros. solvit, poboru 20 gros. solvit; summa ipsius marca 1 gr. 15.

Supron cum Hawrylo lypczu 3 rączky mellis solvit, post lypiecz 2 $\frac{1}{2}$ gros. solvit, pochlyebnego 2 gros. solvit, dacie 2 urnas mellis solvit, item 1 $\frac{1}{2}$ rączkam mellis solvit, post daciám 1 gros. solvit, bobrownyczego 1 gros. solvit, vstwycze 1 gros. solvit, poboru 20 gros. solvit; summa ipsius marca 1 gros. 17.

Curylo lypczu 3 rączky mellis solvit, post lypiecz 2 $\frac{1}{2}$ gros. solvit, pochlyebnego 1 gros. solvit, dacie 2 urnas mellis solvit, item 1 $\frac{1}{2}$ rączky mellis solvit, post daciám 1 gros. solvit, bobrownyczego 1 gros. solvit, vstwycze 1 gros. solvit, poboru 20 gr. solvit; summa ipsius marca 1 gr. 17.

Hawdey cum Laszko lypczu 3 rączky mellis solvit, post lypiecz 2 $\frac{1}{2}$ gros. solvit, pochlyebnego 2 gros. solvit, dacie 2 urnas mellis solvit, item 1 $\frac{1}{2}$ rączkam mellis solvit, post daciám 1 gros. solvit, bobrownyczego 1 gros. solvit, vstwycze 1 gr. solvit, poboru 20 gr. solvit; summa ipsius marca 1 gr. 17.

Nosko lypczu 3 rączky mellis solvit, post lypiecz 2 $\frac{1}{2}$ gros. solvit, dacie 2 urnas mellis solvit, item 1 $\frac{1}{2}$ rączkam mellis solvit, post daciám 1 gros. solvit, bobrownyczego 1 gros. solvit, vstwycze 1 gros. solvit, poboru 13 gros. solvit; summa ipsius marca 1 gr. 8.

Szachowycz lypczu 3 rączky mellis solvit, post lypiecz 2 $\frac{1}{2}$ gros. solvit, dacie 2 urnas mellis solvit, item 1 $\frac{1}{2}$ rączkym mellis solvit, post daciám 1 gros. solvit, bobrownyczego 1 gros. solvit, vstwycze 1 gros. solvit, poboru 13 gros. solvit; summa ipsius marca 1 gr. 8.

Iwanyecz Homakowycz lypczu 3 rączky mellis solvit, post lypiecz 2 $\frac{1}{2}$ gros. solvit, dacie 2 urnas mellis solvit, item 1 $\frac{1}{2}$ rączkam mellis solvit, post daciám 1 gros. solvit, bobrownyczego 1 gros. solvit, vstwycze 1 gros. solvit, poboru 13 gros. solvit; summa ipsius marca 1 gr. 8.

Zlyethycz lypczu $1\frac{1}{2}$ rączky mellis solvit, post lypiecz $1\frac{1}{2}$ gros. solvit, dacie 1 vrnas mellis solvit, post daciam 1 gros. solvit, poboru 20 gr. solvit; summa ipsius gr. 27.

Cowal lypczu 3 rączky mellis solvit, post lypiecz $2\frac{1}{2}$ gros. solvit, pochlyebnego 2 gros. solvit, dacie 2 urnas mellis solvit, item $1\frac{1}{2}$ rączkam mellis solvit, post daciam 1 gros. solvit, bobrownyczego 1 gros. solvit, vstwycze 1 gros. solvit, poboru 20 gr. solvit; summa ipsius marca 1 gr. 17.

Hanyecz lypczu 3 rączky mellis solvit, post lypiecz $2\frac{1}{2}$ gros. solvit, pochlyebnego 2 gros. solvit, dacie 2 urnas mellis solvit, item $1\frac{1}{2}$ rączkam mellis solvit, post daciam 1 gros. solvit, bobrownyczego 1 gros. solvit, vstwycze 1 gr. solvit, poboru 20 gr. solvit; summa ipsius marca 1 gr. 17.

Iwanyecz Klykowycz cum Jaczko Tolwycz lypczu 3 rączky mellis solvit, post lypiecz $2\frac{1}{2}$ gros. solvit, pochlyebnego 2 gros. solvit, dacie 2 urnas mellis solvit, item $1\frac{1}{2}$ rączkam mellis solvit, post daciam 1 gros. solvit, bobrownyczego 1 gros. solvit, vstwycze 1 gros. solvit, poboru 20 gros. solvit; summa ipsius marca 1 gr. 17.

Zanyecz Sulkowycz lypczu 3 rączky mellis solvit post lypiecz $2\frac{1}{2}$ gros. solvit, dacie 2 vrnas mellis solvit, item $1\frac{1}{2}$ rączkam mellis solvit, post daciam 3 gros. solvit, poboru 20 gros. solvit; summa ipsius marca 1 gr. 15.

Char lypczu 3 rączky mellis solvit, post lypiecz $2\frac{1}{2}$ gros. solvit, pochlyebnego 2 gros. solvit, dacie 2 urnas mellis solvit, item $1\frac{1}{2}$ rączkam mellis solvit, post daciam 1 gros. solvit, bobrownyczego 1 gros. solvit, vstwycze 1 gr. solvit, poboru 20 gr. solvit; summa ipsius marca 1 gr. 17.

Lukoszowycz lypczu 3 rączky mellis solvit, post lypiecz $2\frac{1}{2}$ gros. solvit, dacie 2 urnas mellis solvit, item $1\frac{1}{2}$ rączkam mellis solvit, post daciam 1 gros. solvit, bobrownyczego 1 gros. solvit, vstwycze 1 gros. solvit, poboru 20 gros. solvit; summa ipsius marca 1 gr. 15.

Panyecz dacie 1 urnam mellis solvit, poboru 20 gr. solvit; summa ipsius gr. 18.

Clyma Nyesthor vroku 3 fertonem solvit; summa ipsius gr. 36.

Lewonyecz dacie 1 urnam mellis solvit, poboru 6 gros. solvit; summa ipsius gr. 18.

Carp poboru 11 gros. solvit.

Ihnath Wolnyk item 4 gros. solvit¹⁾.

¹⁾ В инв. 1502 р. Homines liberi de Szczodrohoszcz: Syenko Noskowycz 2 gros. solvit. Strucs 2 gros. solvit. Chodor Suprunkowycz 2 gr.

Tota vila Sezdrohosez woszczenyczego 14 gros. solvit. Item 3 wolnyczy 6 gros. solvunt. Summa tocius ville Sezdrohosez marc. 27 gr. 38.

Villa **Vyothly**: Sydor lypczu 3 rączky mellis solvit, post lypiecz 2 $\frac{1}{2}$ gros. solvit, pochlyebnego 2 gros. solvit, dacie 4 vrnas mellis solvit, post daciám 1 gros. solvit, bobrownyczego 1 gros. solvit, vstwycze 1 gros. solvit, poboru 23 gros. solvit; summa ipsius marca 1 gr. 23 den. 9²).

Marco lypczu 3 rączky mellis solvit, post lypiecz 2 $\frac{1}{2}$ gros. solvit, pochlyebnego 2 gros. solvit, dacie 3 $\frac{1}{2}$ vrnám mellis solvit, post daciám 1 gr. solvit, bobrownyczego 1 gros. solvit, vstwycze 1 gros. solvit, poboru 13 gros. solvit; summa ipsius marca 1 gr. 23 den. 9.

Thymosz Sumowycz lypczu 3 rączky mellis solvit, post lypiecz 2 $\frac{1}{2}$ gros. solvit, dacie 3 $\frac{1}{2}$ vrnám mellis solvit, post daciám 1 gros. solvit, bobrownyczego 1 gros. solvit, vstwycze 1 gros. solvit, poboru 13 gr.; summa ipsius marca 1 gr. 21 den. 9.

Tharasz lypczu 3 rączky mellis solvit, post lypiecz 2 $\frac{1}{2}$ gros. solvit, dacie 3 vrnas mellis solvit, post daciám 1 gros. solvit, bobrownyczego 1 gros. solvit, vstwycze 1 gros. solvit, poboru 23 gros. solvit; summa ipsius marca 1 gr. 27 den. 9.

Stepan lypczu 3 rączky mellis solvit, post lypiecz 2 $\frac{1}{4}$ gros. solvit, dacie 2 vrnas mellis solvit, item 1 rączkam mellis solvit, post daciám 1 gros. solvit, bobrownyczego 1 gros. solvit, vstwycze 1 gr. solvit, poboru 13 gr.; summa ipsius marca 1 gr. 6 den. 9.

Choma lypczu 3 rączkas mellis solvit, post lypiecz 2 $\frac{1}{2}$ gros. solvit, pochlyebnego 2 gros. solvit, dacie 4 urnas mellis solvit, post daciám 3 gros. solvit, poboru 18 gros. solvit; summa ipsius marca 1 gr. 34 den. 9.

Howyen 3 rączky mellis solvit, post lypiecz 2 $\frac{1}{2}$ gros. solvit, pochlyebnego 2 gros. solvit, dacie 3 urnas mellis solvit, item 1 $\frac{1}{2}$ rączkam mellis solvit, post daciám 1 gros. solvit, bobrownyczego 1 gros. solvit, vstwycze 1 gr. solvit, poboru 24 gros. solvit; summa ipsius marca 1 gr. 33.

---

solvit. Mordzyłowycz 2 gr. solvit. Sanyecz 2 gros. solvit. Iwanyecz Noskowycz 2 gr. solvit.

²) В інв. 1501—4 дають pochlyebnego ще 10 garbas lini, vstwycze 20 garbas lini, poboru 1 byelcam, і категорії post daciám, bobrownyczze і vstwycze теж злучають ся часом.

Hrynyecz lypczu 3 rączky mellis solvit, post lypyec 2 $\frac{1}{2}$ gros. solvit, pochlyebnego 2 gros. solvit; summa ipsius gr. 13 den. 9.

Syenko lypczu 3 rączky mellis solvit, post lypyec 2 $\frac{1}{2}$ gros. solvit, dacie 3 urnas mellis solvit, post daciám 3 gros. solvit, poboru 20 gros. solvit; summa ipsius marca 1 gr. 22 den. 9.

Hanyecz lypczu 3 rączky mellis solvit, post lypyec 2 $\frac{1}{2}$ gros. solvit, dacie 4 $\frac{1}{3}$ urnam mellis solvit, post daciám 3 gros. solvit, poboru 23 gros. solvit; summa eius marca 1 gros. 4 $\frac{1}{2}$ den. 9.

Myeczko lypczu 3 rączky mellis solvit, post lypyec 2 $\frac{1}{2}$ gros. solvit, pochlyebnego 2 gros. solvit, dacie 2 urnas mellis solvit, item 1 rączkam mellis solvit, post daciám 3 gros. solvit, poboru 19 gros. solvit; summa eius marca 1 gros. 14 den. 9

Sawka lypczu 3 rączky mellis solvit, post lypyec 2 $\frac{1}{2}$ gros. solvit, pochlyebnego 2 gros. solvit, dacie 3 urnas mellis solvit, item 1 $\frac{1}{2}$ rączkam mellis solvit, post daciám 3 gros. solvit, poboru 20 gr.; summa eius marca 1 gros. 29.

Maxym lypczu 2 rączky mellis solvit, post lypyec 2 $\frac{1}{2}$ gros. solvit, dacie 1 urnam mellis solvit, post daciám 3 gros. solvit, poboru 11 gros. solvit; item de alia terra idem: dacie 4 urnas mellis solvit, post daciám 3 gros. solvit, poboru 13 gros. solvit; summa ipsius marce 2 gr. 2 den. 9.

Onoszko lypczu 2 rączky mellis solvit, post lypyec 2 $\frac{1}{2}$ gros. solvit, dacie 2 urnas mellis solvit, post daciám 3 gros. solvit, poboru 17 gros. solvit; summa ipsius marca 1 gr. 4 den. 9.

Lycz lypczu 3 rączky mellis solvit, post lypyec 2 $\frac{1}{2}$ gros. solvit, dacie 3 urnas mellis solvit, post daciám 3 gros. solvit, poboru 13 gros. solvit; summa ipsius marca 1 gr. 15 den. 9.

Chwalyey Puk lypczu 2 rączky mellis solvit, post lypyec 2 $\frac{1}{2}$ gros. solvit, dacie 1 urnam mellis solvit, post daciám 3 gros. solvit, poboru 13 gr. solvit; summa eius gr. 36 den. 9.

Choma lypczu 3 rączky mellis solvit, post lypyec 2 $\frac{1}{2}$ gros. solvit, dacie 5 urnas mellis solvit, post daciám 3 gros. solvit, poboru 20 gros. solvit; summa eius marca 1 gros. 46 den. 9.

Jossko lypczu 3 rączky mellis solvit, post lypyec 2 $\frac{1}{2}$ gros. solvit, dacie 3 urnas mellis solvit, post daciám 3 gros. solvit, poboru 20 gros. solvit; summa eius marca 1 gr. 22 den. 9.

Zynow lypczu 4 rączky mellis solvit, post lypyec 5 gros. solvit, dacie 4 urnas mellis solvit, post daciám 3 gros. solvit, poboru 20 gr. solvit; summa ipsius marca 1 gros. 40.

Czarnysz lypczu 3 rączky mellis solvit, post lypiecz 2 $\frac{1}{2}$ gros. solvit, pochlyebnego 2 gros. solvit, dacie 1 $\frac{1}{2}$ urnam mellis solvit, post daciám 3 gros. solvit, poboru 13 gros. solvit; summa eius gr. 47 den. 9.

Sthepan Rusczyez cum Andreyecz lypczu 3 rączky mellis solvit, post lypiecz 2 $\frac{1}{2}$ gros. solvit, dacie 2 urnas mellis solvit, post daciám 3 gros. solvit, poboru 13 gros. solvit; summa ipsius marca 1 gros. 3 den. 9.

Andrey Huszczyez lypczu 3 rączky mellis solvit, post lypiecz 2 $\frac{1}{2}$ gros. solvit, dacie 2 urnas mellis solvit, post daciám 3 gros. solvit, poboru 13 gros. solvit; summa ipsius marca 1 gr. 3 den. 9.

Kowal Hrynyecz lypczu 2 rączky mellis solvit, post lypiecz 2 $\frac{1}{2}$ gros. solvit, dacie 2 urnas mellis solvit, post daciám 3 gros. solvit, poboru 13 gr. solvit; summa eius marca 1 gr. 0 den. 9.

Nossaczowycz lypczu 2 rączky mellis solvit, post lypiecz 2 $\frac{1}{2}$ gros. solvit, dacie 2 urnas mellis solvit, post daciám 3 gros. solvit. poboru 13 gr.; summa huius marca 1 den. 9.

Vakumowycz Pańas lypczu 3 rączky mellis solvit, post lypiecz 2 $\frac{1}{2}$ gros. solvit, pochlyebnego 2 gros. solvit, dacie 3 urnas minus 1 rączka solvit, post daciám 3 gros. solvit, poboru 20 gros. solvit; summa ipsius marca 1 gr. 21 den. 9.

Olychwyer lypczu 3 rączky mellis solvit, post lypiecz 2 $\frac{1}{2}$ gros. solvit, dacie 3 urnas mellis solvit minus 1 rączka, post daciám 3 gros. solvit, poboru 23 gr.; summa ipsius marca 1 gr. 22 den. 9.

Iaczko Mykythycz lypczu 3 rączky mellis solvit, post lypiecz 2 $\frac{1}{2}$ gros. solvit, dacie 2 urnas mellis solvit, item 1 rączkam mellis solvit, post daciám 3 gros. solvit, poboru 12 gros. solvit; summa ipsius marca 1 gr. 7 den. 9.

Zalyessko lypczu 2 rączky mellis solvit, post lypiecz 2 $\frac{1}{2}$ gros. solvit, dacie 2 urnas mellis solvit, item 1 rączkam mellis solvit, post daciám 3 gros. solvit, poboru 12 gros. solvit; summa ipsius marca 1 gr. 7 den. 9.

Caplyez lypczu 3 rączky mellis solvit, post lypiecz 2 $\frac{1}{2}$ gros. solvit, dacie 2 $\frac{1}{2}$ urnam mellis solvit, post daciám 3 gros. solvit, poboru 20 gr. solvit; summa ipsius marca 1 gr. 12 den. 9.

Vassyl Caplyez lypczu 3 rączky mellis solvit, post lypiecz 2 $\frac{1}{2}$ gros. solvit, dacie 2 $\frac{1}{2}$ urnam mellis solvit, post daciám 3 gros. solvit, poboru 20 gr. solvit; summa ipsius marca 1 gr. 16 den. 9.

Vassylyecz lypczu 3 rączky mellis solvit, post lypiecz 2 $\frac{1}{2}$ gros. solvit, dacie 2 $\frac{1}{2}$ urnam mellis solvit, post daciám bobrownyczego

ustwycze 3 gr. solvit, poboru 20 gros. solvit; summa ipsius marca 1 gr. 16 den. 9.

Sylaha lypczu 3 rączky mellis solvit, post lypiecz 2 $\frac{1}{2}$ gros. solvit, post daciam 3 gros. solvit, poboru 20 gros. solvit; summa ipsius marca 1 gr. 16 den. 9.

Nossko lypczu 3 rączky mellis solvit, post lypiecz 2 $\frac{1}{2}$ gros. solvit, dacie 2 urnas mellis solvit, item 1 $\frac{1}{2}$ rączkam mellis solvit, post daciam 3 gros. solvit, poboru 20 gros. solvit; summa ipsius marca 1 gr. 15.

Iwan lypczu 2 rączky mellis solvit, post lypiecz 2 $\frac{1}{2}$ gros. solvit, dacie 1 $\frac{1}{2}$ urnam mellis solvit, post daciam 3 gros. solvit, poboru 13 gros. solvit; summa ipsius gros. 42 den. 9.

Syenko lypczu 3 rączky mellis solvit, post lypiecz 2 $\frac{1}{2}$ gros. solvit, dacie 2 $\frac{1}{2}$ urnam mellis solvit, post daciam 1 gros. solvit, bobrowniczego 1 gros. solvit, vstwycze 1 gros. solvit, poboru 20 gr. solvit; summa ipsius marca 1 gr. 16 den. 9.

Thymosz lypczu 2 rączky mellis solvit, post lypiecz 2 $\frac{1}{2}$ gros. solvit, dacie 1 urnam mellis solvit, post daciam 3 gros. solvit, poboru 20 gr. solvit; summa ipsius gros. 36 den. 9.

Mynczycz lypczu 3 rączky mellis solvit, post lypiecz 2 $\frac{1}{2}$ gros. solvit, dacie 3 urnas mellis solvit, item 1 $\frac{1}{2}$ rączky mellis solvit, post daciam 3 gros. solvit, poboru 20 gros. solvit; summa ipsius marca 1 gr. 27.

Szukowycz lypczu 3 rączky mellis solvit, post lypiecz 2 $\frac{1}{2}$ gros. solvit, pochlyebnego 2 gros. solvit, dacie 2 urnas mellis solvit, item 1 rączkam mellis solvit, post daciam 3 gros. solvit, poboru 13 gros. solvit; summa ipsius marca 1 gros. 17 den. 9.

Curylo dacie 3 urnas mellis solvit, post daciam 1 gros. solvit, bobrowniczego 1 gros. solvit, ustwycze 1 gros. solvit, poboru 13 gros. solvit; summa ipsius marca 1 gr. 16.

Homines liberi de Wyothly: Chodor 2 gros. solvit. Hrynyecz 2 gros. solvit. Mykytha 2 gros. solvit. Truchon 2 gros. solvit. Sydor 2 gros. solvit. Summa gros. 10¹).

Andrzejowa de taberna 16 gros. solvit.

Tota villa Vyothly woszczenniczego 40 gr. solvit.

Summa tocius ville Vyothly marce 53 gr. 16 den. 9.

Villa **Radosthow**: Howyenko cum Kuzma lypczu 3 rączky mellis solvit, post lypiecz 2 $\frac{1}{2}$ gros. solvit, pochlyebnego 4 gros. solvit, dacie

¹) В інв. 1501 р. ще один свобідний: Jarmol Daszkowycz, і потім: Weremyey aufugit.

3 urnas minus 1 rączka solvit, post daciām 3 gros. solvit, poboru 20 gros. solvit; summa ipsius marca 1 gr. 23 den. 9¹).

Sampson cum Pyotr lypczu 3 rączky mellis solvit, post lypiecz 2¹/₂ gros. solvit, pochlyebnego 4 gros. solvit, dacie 3 urnas mellis minus 1 rączka solvit, post daciām 3 gros. solvit, poboru 20 gr.; summa huius marca 1 gr. 23 den. 9.

Lukyan lypczu 3 rączky mellis solvit, post lypiecz 2¹/₂ gros. solvit, pochlyebnego 2 gros. solvit, dacie 3 urnas mellis solvit, item 1 rączkam mellis solvit, post daciām 1 gros. solvit, bobrownyczego 1 gros. solvit, ustwyce 1 gros. solvit, poboru 20 gr.; summa huius marca 1 gr. 27 den. 9.

Kossylo lypczu 3 rączky mellis solvit, post lypiecz 2¹/₂ gros. solvit, pochlyebnego 2 gros. solvit, dacie 3 urnas mellis solvit, post daciām 1 gros. solvit, poboru 20 gros. solvit, bobrownyczego 1 gros. solvit, ustwyce 1 gros. solvit; summa huius marca 1 gr. 24 den. 9.

Kozyel lypczu 3 rączky mellis solvit, post lypiecz 2¹/₂ gros. solvit, pochlyebnego 2 gr. solvit, dacie 3 urnas mellis solvit, post daciām 1 gros. bobrownyczego solvit, vstwyce 1 gros. solvit, poboru 20 gr.; summa huius marca 1 gr. 24 den. 9.

Wolk lypczu 3 rączky mellis solvit, post lypiecz 2¹/₂ gros. solvit, pochlyebnego 2 gr. solvit, dacie 3 urnas mellis solvit, post daciām 3 gr. solvit, poboru 20 gros. solvit; summa ipsius marca 1 gr. 24 den. 9.

Thyniecz lypczu 3 rączky mellis solvit, post lypiecz 2¹/₂ gros. solvit, pochlyebnego 2 gros. solvit, dacie 3 urnas mellis solvit, post daciām 3 gros. solvit, poboru 20 gros. solvit; summa huius marca 1 gr. 24 den. 9.

Szuk lypczu 3 rączky mellis solvit, post lypiecz 2¹/₂ gros. solvit, dacie 3 urnas mellis solvit, post daciām 3 gros. solvit, poboru 20 gros. solvit; summa huius marca 1 gr. 22 den. 9.

Vacz lypczu 3 rączky mellis solvit, post lypiecz 2¹/₂ gros. solvit, dacie 3 urnas mellis solvit, post daciām 3 gros. solvit, poboru 20 gros. solvit; summa ipsius marca 1 gr. 22 den. 9.

Roman lypczu 3 rączky mellis solvit, post lypiecz 2¹/₂ gros. solvit, pochlyebnego 2 gros. solvit, dacie 3 urnas minus 1 rączka mellis solvit, post daciām 3 gros. solvit, poboru 20 gros. solvit; summa huius marca 1 gros. 21 den. 9.

¹) В. інв. 1501—4 р. тіж додатки, що й у Ветлах.

Jarmol lypczu 3 rączky mellis solvit, post lypiecz 2 $\frac{1}{2}$ gros. solvit, dacie 2 urnas mellis solvit, post daciám 3 gros. solvit, poboru 20 gros. solvit; summa huius marca 1 den. 9.

Drobysz lypczu 3 rączky mellis solvit, post lypiecz 2 $\frac{1}{2}$ gros. solvit, pochlyebnego 2 gros. solvit, dacie 2 $\frac{1}{2}$ urnam mellis solvit, post daciám 3 gros. solvit, poboru 20 gros. solvit: summa huius marca 1 gros. 13 den. 9.

Myńka cum Chodor lypczu 3 rączky mellis solvit, post lypiecz 2 $\frac{1}{2}$ gros. solvit, pochlyebnego 4 gros. solvit, dacie 2 urnas mellis solvit, post daciám 3 gros. solvit, poboru 20 gros. solvit; summa ipsius marca 1 gros. 14 den. 9.

Wochno lypczu 3 rączky mellis solvit, post lypiecz 2 $\frac{1}{2}$ gros. solvit, pochlyebnego 2 gros. solvit, dacie 2 $\frac{1}{2}$ gros. solvit, post daciám 3 gros. solvit, poboru 20 gros. solvit; summa huius marca 1 gros. 18 den. 9.

Czarnysz post lypiecz 2 $\frac{1}{2}$ gros. solvit, pochlyebnego 2 gros. solvit, dacie et lypczu 1 $\frac{1}{2}$ urnam mellis solvit, post daciám 3 gros. solvit, poboru 14 gr.; summa huius gr. 39 den. 9.

Iwan lypczu 2 rączky mellis solvit, post lypiecz 2 $\frac{1}{2}$ gros. solvit, pochlyebnego 2 gros. solvit, dacie 1 $\frac{1}{2}$ urnam mellis solvit, post daciám 3 gros. solvit, poboru 14 gros. solvit; summa huius gros. 45 den. 9.

Iacz lypczu 3 rączky mellis solvit, post lypiecz 2 $\frac{1}{2}$ gros. solvit, pochlyebnego 2 gros. solvit, dacie 3 urnas mellis minus 1 rączka solvit, post daciám 3 gros. solvit, poboru 14 gros. solvit; summa huius marca 1 gr. 15 den. 9.

Chodor dacie 2 urnas mellis solvit, post daciám 3 gros. solvit, poboru 20 gros. solvit; summa huius gros. 44.

Homines liberi de Radosthow: Marthyn 2 gros. solvit, Kurylo 2 gros. solvit, Byelyecz 2 gros. solvit, Zanko 2 gros. solvit; summa gros. 8.

Tota villa Radosthow de terra Szwancowey 2 marcas solvit. Tota villa Radosthow woszczennyczego 18 gros. solvit. Summa tocius ville Radosthow marc. 26 gr. 32 den. 9.

Villa **Powyeczye**: Andreyecz lypczu 3 rączkas mellis solvit, post lypiecz 2 $\frac{1}{2}$ gros. solvit, pochlyebnego 2 gros. solvit, dacie 3 urnas mellis solvit, post daciám 1 gros. solvit, bobrownyczego 2 gros. solvit, poboru 20 gros.; summa eius marca 1 gros. 24 den. 9.¹⁾

¹⁾ В інв. 1501—4 р. тіж додатки, що й у Ветлах і Радостові.

Hrynyecz lypczu 2 rączkas mellis solvit, post lypiecz $2\frac{1}{2}$ gros. solvit, pochlyebnego 2 gros. solvit, dacie 2 urnas mellis solvit, post daciám 3 gros. solvit, poboru 20 gros. solvit; summa huius marca 1 gr. 9 den. 9.

Kundrath lypczu 3 rączky mellis solvit, post lypiecz $2\frac{1}{2}$ gros. solvit, pochlyebnego 2 gros. solvit, dacie 3 urnas mellis solvit, post daciám 1 gr. solvit, bobrowniczego 1 gros. solvit, vstwydze 1 gros. solvit, poboru 20 gros. solvit; summa ipsius marca 1 gros. 24 den. 9.

Ihnath Malyewycz lypczu 2 rączky mellis solvit, post lypiecz $2\frac{2}{2}$ gros. solvit, dacie 2 urnas mellis solvit, post daciám 3 gros. solvit, poboru 12 gros.; summa ipsius gros. 44 den. 9.

Nyelyep lypczu 3 rączky mellis solvit, post lypiecz $2\frac{1}{2}$ gros. solvit, pochlyebnego 2 gros. solvit, dacie 4 urnas mellis solvit, post daciám 3 gros. solvit, poboru 20 gros. solvit; summa huius marca 1 gros. 36 den. 9.

Palydlo lypczu 2 rączky mellis solvit, post lypiecz $2\frac{1}{2}$ gros. solvit, dacie 2 urnas mellis solvit, post daciám 3 gros. solvit, poboru 20 gros. solvit; summa huius marca 1 gros. 7 den. 9.

Lynec lypczu 2 rączky mellis solvit, post lypiecz $2\frac{1}{2}$ gros. solvit, dacie 2 urnas mellis solvit, post daciám 3 gros. solvit, poboru 20 gros. solvit; summa huius marca 1 gros. 7 den. 9.

Iwan Pychnowycz lypczu 3 rączky mellis solvit, post lypiecz $2\frac{1}{2}$ gros. solvit, dacie $2\frac{1}{2}$ urnas mellis solvit, post daciám 3 gros. solvit, poboru 20 gros. solvit; summa huius marca 1 gros. 16 den. 9.

Zuryd cum fratre lypczu 2 rączky mellis solvit, post lypiecz $2\frac{1}{2}$ gros. solvit, dacie 2 urnas mellis solvit, post daciám 3 gros. solvit, poboru 20 gros. solvit; summa huius marca 1 gr. 7 den. 9.

Kothowycz lypczu 3 rączky mellis solvit, post lypiecz $2\frac{1}{2}$ gros. solvit, dacie 2 urnas mellis solvit, post daciám 3 gros. solvit, poboru 20 gros. solvit; summa eius marca 1 gros. 10 den. 9.

Syenko Chodorezycz lypczu 2 rączky mellis solvit, post lypiecz $2\frac{1}{2}$ gros. solvit, dacie 2 urnas mellis solvit, post daciám 3 gros. solvit, poboru 20 gr. solvit; summa ipsius marca 1 gros. 7 den. 9.

Massyutha lypczu 3 rączky mellis solvit, post lypiecz $2\frac{1}{2}$ gros. solvit, pochlyebnego 2 gros. solvit, dacie 3 urnas minus 1 rączka mellis solvit, post daciám 3 gros. solvit, poboru 20 gros. solvit; summa ipsius marca 1 gros. 21 den. 9.

Kokoreka lypczu 2 rączky mellis solvit, post lypiecz $2\frac{1}{2}$ gros. solvit, dacie 2 urnas mellis solvit, post daciám 3 gros. solvit, poboru 20 gros. solvit; summa ipsius marca 1 gros. 7 den. 9.

Cuzma Hulycz lypczu 2 rączky mellis solvit, post lypiecz 2 $\frac{1}{2}$ gros. solvit, pochlyebnego 2 gros. solvit, dacie 2 urnas mellis solvit, post daciám 3 gros. solvit, poboru 20 gros. solvit; summa ipsius marca 1 gros. 9 den. 9.

Iwan Massyuthycz lypczu 3 rączky mellis solvit, post lypiecz 2 $\frac{1}{2}$ gros. solvit, pochlyebnego 2 gros. solvit, dacie 2 urnas mellis solvit, post daciám 3 gros. solvit, poboru 20 gros. solvit; summa ipsius marca 1 gros. 12 den. 9.

Vassyl Lyszczycz lypczu 3 rączky mellis solvit, post lypiecz 2 $\frac{1}{2}$ gros. solvit, dacie 3 urnas mellis solvit, post daciám 3 gros. solvit, poboru 20 gros. solvit; summa ipsius marca 1 gr. 22 den. 9.

Szczothka lypczu 2 rączky mellis solvit, post lypiecz 2 $\frac{1}{2}$ gros. solvit, dacie 2 urnas mellis solvit, post daciám 3 gros. solvit, poboru 10 gros. solvit; summa ipsius gros. 47 den. 9.

Onoszko lypczu 3 rączky mellis solvit, post lypiecz 2 $\frac{1}{2}$ gros. solvit, pochlyebnego 2 gros. solvit, dacie 4 urnas mellis solvit, post daciám 3 gros. solvit, poboru 20 gros. solvit; summa ipsius marca 1 gros. 36 den. 9.

Maxym lypczu 2 rączky mellis solvit, post lypiecz 2 $\frac{1}{2}$ gros. solvit, pochlyebnego 2 gros. solvit, dacie 2 urnas mellis solvit, post daciám 3 gros. solvit, poboru 20 gros. solvit; summa huius marca 1 gr. 9 den. 9.

Abram cum Mynycz lypczu 3 rączky mellis solvit, post lypiecz 2 $\frac{1}{2}$ gros. solvit, pochlyebnego 2 gros. solvit, dacie 4 urnas mellis solvit, post daciám 3 gros. solvit, poboru 20 gros. solvit; summa ipsius marca 1 gr. 36 den. 8.

Volossowycz vroku 12 gros. solvit.

Homines liberi Powyeczye: Iwan 2 gros. solvit, Kuzma 2 gros. solvit, Chacz 2 gros. solvit, Sacz 2 gros. solvit, Nyesthorowycz 2 gros. solvit, Macz 2 gros. solvit; summa gros. 12¹).

Tota villa Powyeczye 20 gros. vosczennyczego solvunt. Summa tocius ville Powyeczye marce 27 gr. 13.

Summa summarum omnium dacionum mellis ac piscine ex utraque districtu tam Rathnensi quam Vyothlensi facit marcas 295 gr. 6 den. 6, item pro piscibus de lacubus venditis marce 37, et ex hac summa

---

¹) З тих свобідних Iwan aufugit (інв. 1502 р.), Chacz aufugit (інв. 1504 р.), за те в інв. 1502 р. бачимо двох нових.

excepte sunt pro sagenis 25 marce, computando insimul expensas, pro quibus sibi dare solent, mittunt enim pro eis usque ad Thorun. Et sic exceptis sagenis pro rege manebunt marce 370 gros. 6 den. 6.

II.

Regestrum castri Rathnensis ac omnium honorum ad ipsum castrum pertinencium.

Ex serenissimi principis et dni dni Sigismundi Dei gratia regis Polonie etc. speciali commissione et mandato per gener Stanislaum de Syennycza vexilliferum terre Chelmensis accuratissime conscriptum de omnibus et singulis censibus, proventibus et laboribus, ad ipsum castrum quomodocunque provenientius, ac omnium et singulorum eorum in ipso castro modo existencium diligetissime et fidelissime de omnibus exquirendis consignatum. In cuius quidem castri tenutam ac possessionem ex mandato eiusdem maiestatis regie gener. Nicolaus Philipowski Cracoviensis castri burgrabius feria tertia post dominicam Ramispalmarum proxima per eundem Stanislaum vexilliferum prefatum est intromissus ac in capitaneum ipsius castri Rathnensis est institutus, sub anno Domini 1512.

Castrum Rathnense in suis edificiis, habitaculis et circum castrum ambulationibus, alias blanki, est bene provisum, ita quod ubique seracula omnia penes valvas et cetera habitacula castrum sunt immota, et omnia edificia sunt bene reformata.

Instrumenta bellica in castro hec: podtarasznycze unum magnum bene reformatum, hakownycze 20 bene reformati, rucznycz 4 bene reformati, de pulvere parato 3 cum media tunne, quod reservatur super una turri superius. Ibidem in eodem reservaculo sunt kule ad podtarasznycze non parve, ibidem kule ad hakownycze et rucznycze sunt parate non pauce, ibidem sagithe alias schipi ad balistas sunt non pauce. Arma antiqua in introitu castri pendet: galee 2, plachi 2 anteriores et 1 posterior, roskop 1, nakolanki troye, myschky dwoje, sulycz fereis 10 reformatum, baliste castrenses 13, klyky czwory reformate, hewar 1.

In castro victualia ista sunt inventa: carniū salitarum 2 tunne, carniū dorcinarum sallitarum 2 tunne. In promptuario lardi partes 24, ibidem 4 partes dzyczysny, ibidem arvine porcine 15, ibidem 2 vascula phaski de butiro, item caseorum 2 capecie. In alio promptuario: pise choretum, ibidem millii alias prossa 1 tunna; in alio promp-

tuario de farina parata kadzy 5 nabyte et 1 tunna. In promptuariis duobus centum cum medio chorei de avena mesure magne rathnensis. In promptuario alio salis myalkey 6 tunne. In cellario caulium 2 przykadky de caulibus acidis. In cellario cervisie 4 tunne, ibidem alie tunne cervisiales vacue 8.

Braxatorium est in castro, in quo caldar castrense est iam non bonum et omnia necessaria braxatorii sunt ibidem.

Braseatorium est ante castrum post fluvium in predio, in quo braseum triticum unum est, braseum aliud siligineum ibidem, ibidem siliginis tritinati ad brasea 4 chori, ibidem de tritico 2 chori, ibidem de braseo parato 2 chori.

Predium castrense est ante castrum post fluvium, in quo ista sunt inventa: vacce 4 cum vitulis iuvenibus, vacce 8 ialove, ibidem vituli 3 secundi auni, boves alias biky tercii anni sunt 4 boni, oves antique 5 et agnelli 3, capre sunt 7; oves multe mortue sunt, quarum pelles in castro snnt; sues omnes magnas et parvas demptis suellis 30, item ance 17 ibidem, item gallinarum ibidem 16.

Horeum ibidem in predio, et in eodem hec sunt inventa: siliginis 2 cum $\frac{1}{2}$ acervi, tritici parum in fundo 1 acervi, als oddenek.

In campo siliginis ad hiemen seminate novem klodi, tritici vero 4 klodi seminati mesure magne.

Recia castrensia magna ad feras magnas de bastis parata sunt novem, recia dorcina de bastis liczane 5.

Capones et galli sunt in castro non pauci ibidem nutriti.

Famuli castrenses missiles, alias poselny, sub castro morantes, in equis singuli servientes sunt 3, qui vadunt, quo necesse est eundi sua expensa.

Theloneum rathnense unum, quod interdum pro maiori, interdum pro minori summa solet conveniri, isto tamen anno pro 26 marcis est conventum.

Molendinum sub castro unum cum 2 rotis valne, aliud est destructum ideo quia campos castrenses nundare solet.

Rathno opidum, ex quo opido census annui tam de opidanis, quam de famulis, bona in opido tenentes, 15 marce annuatim proveniunt. Item de macellis ex opido 3 lapides sepi extraduntur annuatim. Item homines Laskowczy dicti sub opido morantes de terra Czechowska 2 tantum marcas annuatim solvunt et nihil magis tenentur.

In Rathnensi tenuta sunt 2 territoria alias wlosczy ad castrum pertinencia: territorium Rathnense et territorium Viothlense, in quibus territoriis sunt diversi modi et consuetudines et proventus et accre-

scientie proventuum, prout diligentissime est exquisitum ac in presenti registro signatum.

Territorium Rathnense, in quo territorio est talis ut sequitur modus in omnibus: primo incole in ipso territorio tenentur arare et agrum disponere et fruges totaliter congregare ad predium castris.

Ville in Rathnensi territorio secuntur cum suis proventibus universis et singulis, diligenter exquisitis ac fideliter conscriptis:

Zasthawy villa, in qua villa sunt incole areales alias dworyczne 14, exceptis simul cohabitantibus, qui de censu alias poboru modo VI marcas et 4 gros. solvunt; bobrowniczego incole ibidem 3 fertones et 1 gros. insimul extradunt; de dacia mellis iulii alias lypczu incole ibidem 2 lypieczne extradunt; de dacia mellis autumpnalis 50 lypieczne modo extradunt; poddanye alias post daciā mellis tam iulii lypczu quam autumpnalis $11\frac{1}{2}$ gros. incole extradunt; de lino alias lnu parato incole ibidem centum et 5 garsczy dant; de canapo parato ad comparandam sagenam 15 garsczy extradunt; item aspergellos alias byelky incole ibidem 12 extradunt; avenam ibidem 20 klodas mesure magne cum media tercia kloda rathnensis mesure annuatim extradunt; item gallos 25 annuatim extradunt, item butirum $11\frac{1}{2}$ czashek extradunt, item caseos 23 annuatim dant, item fenum incole ibidem 115 currus villanos parvos annuatim dant.

Dathin villa, in qua incole areales sunt modo 4, exceptis simul cohabitantibus, qui 4 marcas et 14 gros. tantum solvunt et nihil magis.

Molendinum ibidem cum 1 rota, quod non semper molit.

Sinow, villa in qua incole areales 4, exceptis aliis, qui tantum 3 marcas et 16 gros. annuatim solvunt et nihil magis, quia iste due ville sunt parve, inter villas lithvanicas residentes.

Zamschany villa, in qua incole areales sunt modo 9, exceptis simul commorantibus, qui de censu alias poboru 5 marcas 21 gros. modo solvunt, bobrowniczego incole ibidem insimul 2 fertones solvunt; de dacia mellis lipczu 3 lypieczne extradunt; de dacia mellis autumpnalis incole ibidem cum acrescenciis alias poludze 41 lypieczne modo dant; poddanye alias post daciā mellis utriusque 9 gros. dant; de lino parato 110 garsczy simul dant; de canapo parato ad comparandam sagenam 100 garsczy dant; aspergellos byelky 11 dant; avenam 20 klodas annuatim mesure rathnensis dant; gallos incole ibidem 22 annuatim dant; item butirum 10 czashek simul dant; item caseos 20 simul extradunt; fenum 51 currus villanos parvos dant, siliginis 2 choros ad seminandum pro hieme ibidem incole dant.

Dubyczno villa — in eadem sunt incole 10, exceptis commorantibus, qui 9 marcas cum media marca annuatim modo solvunt; ibidem lutifiguli sunt modo 4, qui per 1 fertonem annuatim solvunt et ollas ad castrum quantum opus est extradunt; ibidem 2 incole de dacia mellis duas lypieczne extradere tenentur, qui nunquam melle, sed pecunia per 8 gros. solvunt; ibidem incole 1 porcum bonum ad castrum annuatim dant, avenam 2 choros tantum annuatim dant, item gallos 36 annuatim dant, item butirum 13 czaschek extradunt, item caseos 26 annuatim dant.

Vyelancza villa, in qua incole 13 areales exceptis simul commorantibus, qui de censu alias poboru 7 marcas 21 gros. modo solvunt; pro czyrwyecz incole simul 1 marcam extradunt; bobrowniczego 14 gros. dant, de dacia mellis lypczu 2 lypieczne et 1½ ciffos extradunt; de dacia mellis cum accrescenciis poludze 24 lypieczne dant; poddanye alias post daciam mellis utriusque 7 gros. et 3 denarios; de lino parato 80 garsczy; de capano parato ad retia bobrownikom extradunt; aspergellos byelky 24 dant, avenam 4 klodas annuatim dant, item butirum 11 czaschek dant, item gallos 31 annuatim dant, item caseos 22 dant, fenum 70 currus villanos dant, siliginis ad seminandum pro hieme 2½ klodas parati extradunt.

Cortilessi villa, in qua incole areales modo 27, exceptis simul commorantibus, qui de censu alias poboru 16½ marcas et 8½ gr. modo solvunt; bobrowniczego incole simul 3 fertones et 8 gr. extradunt; de dacia mellis lypczu 2½ lypieczne et 3 ciffos alias kowsche dant; de dacia mellis autumpnalis incole cum accrescenciis poludze LXXXII lypieczne extradunt; poddanye alias post daciam mellis incole simul 7½ gr. et 2 ternarios extradunt; de lino parato 190 garsczy; aspergellos 12 dant; incole ibidem vitulam ialowicza et porcum pro coquina annuatim extradunt; avenam 34 klodas dant, gallos 49 annuatim dant, butirum 18 czaschek dant, caseos 36 dant, fenum 110 currus villanos dant, siliginis ad seminandum pro hieme 3 choros et 4 lypieczne dant.

Molendinum ibidem cum 1 rota.

Cremno villa, in qua incole areales nihil de censu dant, sed singuli incole custodiam alias strozewsczyzna per 6 gros. extradunt, ex qua strozewsczyzna proveniunt modo 5½ marce et 6 gr.; de dacia mellis autumpnalis 21 lypieczne incole extradunt; incole ibidem 1 porcum bonum ad castrum annuatim extradunt.

Molendinum ibidem 1 rote.

Thur villa — in eadem incole areales 40, exceptis simul commorantibus, qui de censu alias poboru 18 marcas modo solvunt et 3 gros., bobrowniczego incole 3 fertones et 1 gr. modo solvunt, de dacia mellis lypczu 3 lypieczne incole extradunt, de dacia mellis autumpnalis cum accrescencia poludze 114 extradunt lypieczne, poddanye alias post daciam mellis utriusque incole 8 gros. extradunt. Ortulani ibidem 5, ab ortis per 6 gros. singuli dant, quod ex antiquo lissycze vocant. De lino parato ibidem 352 garsczy extradunt, de canapo parato ad sagenam incole 18 garsczy dant. Incole ibidem omnes vitulam bonam et porcum annuatim ad castrum dant, avenam 72 klodas mensure rathnensis annuatim dant, gallos 100 annuatim dant, butirum 36 czaschek dant, caseos 72 annuatim dant, fenum 360 currus villanos dant siliginis ad seminandum pro hieme 7 choros contribuunt.

Zalyessye Nove villa, in qua incole areales 10, exceptis simul commorantibus, qui de censu alias poboru $4\frac{1}{2}$ marcam, solvunt bobrowniczego incole 9 gros. extradunt, de dacia mellis lypczu 3 lypieczne dant, de dacia mellis autumpnalis incole cum accrescenciis poludze 25 lypieczne extradunt, poddanye alias post daciam mellis solum 2 gros. extradunt, de lino parato 60 garsczy dant, avenam incole 15 klodas dant, gallos 21; butirum ex utraque villa et Nova et Veteri Zalyessye simul 18 czaschek extradunt, caseos eciam ex utraque villa 34 dant, fenum incole ex utraque villa simul 80 currus villanos dant, siliginis ad seminandum pro hyeme ex eadem villa 8 choros sine 2 lypieczne.

Molendinum ibidem 1 rote, quod non semper molit.

Zalyessye Stare villa, in qua incole areales exceptis simul commorantibus, qui de censu poboru 6 marcas et 14 gros. modo solvunt, bobrowniczego incole 10 gros. dant, de dacia mellis lypczu 3 lypieczne incole extradunt, de dacia mellis autumpnalis cum accrescenciis poludze 28 lypieczne dant, incole ex utraque villa et Nova et Antiqua Zalyessye bobrowniczey et lowczy mel insimul lypieczne 3 extradunt, poddanye alias post daciam mellis incole $5\frac{1}{2}$ gr. extradunt, de lino parato 100 garsczy dant, incole ex utraque villa 1 vitulam pro coquina annuatim dant, avenam incole ibidem 18 klodas extradunt, gallos 30 ibidem extradunt, siliginis ad siminandum pro hieme incole ibidem 1 chorum.

Zyricze villa — in eadem incole areales modo sunt 11, exceptis simul commorantibus, qui de censu alias poboru $5\frac{1}{2}$ marcas et 4 gros. solvunt. Incole ibidem tres custodiales, alias strozewszczyzny, per 6 gros. singuli solvunt, bobrowniczego incole 8 gros. dant, de dacia

mellis lipczu 1 lypieczna datur, de dacia mellis autumpnalis cum accrescensibus poludze 16 lypieczne dant. Incola ibidem unus mellis bobrowniczego $\frac{1}{2}$ lypieczna dat, poddanye alias post daciam mellis 3 tantum gros., de lino parato 60 garszczy dant. Incole ibidem 6 ex eadem villa tenentur castrum edificare, reformare, laborare quicquid et quamdiu opus est. Incole ibidem una cum villa Zastawy 1 vitulam pro coquina annuatim dant, avenam 12 klodas mensure rathnensis annuatim dant, fenum 60 currus villanos dant, siliginis ad seminandum pro hieme 1 chorum contribunt.

Gluchy villa, in qua incole areales 10, exceptis simul cohabitantibus, qui de censu alias poboru 5 marcas modo solvunt; incole ibidem omnes de suo pane custodiales alias strozewszczyznyi singuli per 6 gr. dant, cuius summam 1 sexagenam extradunt; incole ibidem omnes mellis bobrowniczego mediam lypieczna tantum extradunt, post daciam ipsius mellis 2 gros. dant; incole ibidem una cum villis Zamschany et Wyelancza 1 vitulam bonam et porcum pro coquina annuatim dant, avenam 2 klodas annuatim extradunt, gallos 10 annuatim dant, butirum 8 czaschek modo dant, fenum tantum 10 currus villanos dant.

Szamarowicze villa, in eadem incole sunt 35, qui nullum laborem ad castrum faciunt, neque aliquid contribuunt, solum per 1 fertonem annuatim solvunt, qui census huius 8 marcas 3 fertones modo extradunt; incole ibidem omnes loco 2 tunnarum mellis 2 sexagenas pecunia ex antiquo solvunt; incole ibidem, dnus capitaneus dum in castro presens non est, tenentur bini et bini in castro presentes esse et cum vicecapitaneo quo opus est omnes equitare.

Territorium Viothlense, in quo est alter modus et consuetudo et mensura, quam in territorio Rathnensi.

In ipso territorio Viothlensi mensura choreti minor quam in Rathnensi. In ipso territorio daciam mellis non mensura lypieczna, sed viadro mensurare et dare incole solent; in hanc mensuram viadro 4 rączki intrans. Et dum incole ibidem mel habere non possunt, extunc pro viadro per fertonem pecunia ex antiquo solvunt et pro rączka 3 gros. Pochlebne in ipso territorio proventus taliter dictus provenit ex incolis: quando aliquis in area residens plures habens filios divisionem illius aree inter ipsos fecerit, tunc iste proventus pochlebne accrescit, videlicet 2 gros., 2 choros avene, butirum et caseos, prout registra castrensia lacius disponunt.

Incole in ipso territorio super omnibus pratis castrensibus ex omnibus villis fenum disponunt ad castrum. Incole in ipso territorio

ex omnibus villis vecturam alias powoz quo necesse est cum quibuscunque rebus tenentur. Incole in ipso territorio ex omnibus villis castrum edificare, reformare, arbores ducere suis impensis tenentur. Molendinatores castrenses omnes laborem penes edificia castrum tenentur esse, quibus tanquam magistris expensa datur.

Ville Viothlensis territorii sequuntur cum suis proventibus specialiter descriptis:

Sczdrohosez villa — in eadem incole areales 33, exceptis simul commorantibus, qui de censu alias poboru 8 marcas 3 fertones 2 gros. modo extradunt, voszczenicze incole omnes 19 gros. dant, bobrowniczego 19 gros. dant, ustwicze ibidem 19 gr. dant, pochlebne 2 fertones et 10 gr. dant, de dacia mellis lypczu 15 viader modo incole extradunt, de dacia mellis autumpnalis 47 viadra et $\frac{1}{2}$ rączka extradunt, poddanye alias post daciā mellis tam iulii quam autumpnalis 1 marcā 21 gros. extradunt modo, de lino parato post mellis extraditionem 470 garsczy dant, aspergelos — byelky 19 extradunt, avenam 38 $\frac{1}{2}$ klodas dant, gallos 48 annuatim extradunt, ancas 19 annuatim dant, butirum 19 czashek, caseos 19 modo extradunt, vitulam ialowicza et porcū pro coquina ad castrum dant; funes de bastis alias vzyacza 10, quodlibet uzische 50 sąnzon habens, incole ibidem ad rete venale extradunt.

Molendinum ibidem cum 1 rota.

Viothly villa, in qua incole areales 40, exceptis simul commorantibus, qui de censu alias poboru 14 marcas et 16 gros. extradunt, voszczeniczego incole 40 gr. modo extradunt, bobrowniczego 40 gr. dant, ustwicze ex incolis 40 gros. componunt, pochlebne 3 fertones extradunt, de dacia mellis lipczu 26 viadra, de dacia mellis autumpnalis 101 viadro dant, poddanye alias post daciā mellis et iulii et autumpnalis 2 marcas 3 fertones 2 gros. incole dant, aspergelos — byelki 37 dant, de lino parato 1110 garsczy dant, avenam 57 $\frac{1}{2}$ klodas dant, gallos 80 annuatim dant, anctas 74 dant, butirum 36 czashek, caseos 36 extradunt, vitulam ialowicza et 2 porcōs pro coquina annuatim dant, funes de bastis — vzyacza 36, quodlibet vzyache 50 sąnzon habens, ad rete extradunt.

Molendinum ibidem bonum 2 rotarum.

Ibidem homines liberi alias volniczi 7, qui nihil dant, solum quando opus est, aliquod servicium faciunt.

Radosthow vilia, in eadem areales incole 18, exceptis simul commorantibus, qui de censu alias poboru 18 marcas 3 fertones 8 gros. modo extradunt, voszczeniczego 36 gros. extradunt, bobrowniczego 18

gros. dant, vstwicze 18 gros. dant, pochlebne 2 fertones et 8 gr. provenit, de dacia mellis lypezu 12 viadra et 3 rączki, de dacia mellis autumpnalis 46 viadra 1 rączka dant, poddanye alias post daciām mellis et iulii et autumpnalis 5 fertones extradunt, de lino parato 240 garsczy, aspergelos — byelki 18 extradunt, gallos 36 annuatim dant, anctas 18 in vere extradunt, butirum 18 czashek dant, caseos 18 dant, vitulam et porcum pro coquina dant, funes de bastis vzišcza 18, quodlibet 50 saxon, ad rete venale extradunt.

Ibidem homines liberi volniczi 4, qui nihil dant, solum servicium aliquod faciunt ad castrum, quando necesse est laboris.

Powiecze villa — in eadem incole areales 20, exceptis simul comorantibus, qui de censu alias poboru 8 marcas 10 gros. contribuunt, voszeniczego 20 gros. solvunt, bobrowniczego 20 gr. extradunt, ustwicze 20 gros. dant, pochlebneho 3 fertones 6 gros. modo extradunt, de dacia mellis lypezu 12¹/₂ viadra incole modo ibidem dant, de dacia mellis autumpnalis 50 et 1 rączka provenit, poddanye alias post daciām mellis et iulii et autumpnalis 1 marca et 22 gros. provenit, de lino parato 600 garsczy, aspergelos — byelki 20 dant, avenam incole 31 kloadas modo dant, gallos 40 extradunt, anctas 18 in vere extradunt, butirum 20 czashek, caseos 20 extradunt, vitulam et porcum pro coquina annuatim incole extradunt, obirzy de bastis ad rete venale 20 obirzy magnas extradunt.

Molendinum ibidem 1 rote.

Ibidem homines volniczi modo 6, qui nihil dant.

Stagnorum omnium situs et descriptio tam magnorum quam parvorum, nominatim quodlibet:

Primum stagnum Thur magnum et capitale, sub villa Thur iacens, commodosum, in quo sunt multe thonye.

Orzechow — stagnum magnum sub villa Szodrohocz iacens, multum, commodosum, in quo sunt multe tonye.

Orzechowiecz — sub eadem villa, in quo sunt 2 tonye.

Swyanthe — sub eadem villa, in quo sunt 2 thonye.

Dolhe — sub villa Thur situm, in quo sunt 2 thonye.

Vyelechow, sub eadem situm, in quo 1 tonya est.

Swyanthe aliud stagnum, sub eadem villa situm, in quo nuquam segena fit propter impedimenta, alias zawady.

Ibidem sub eadem villa sunt 3 lacus parvi in quibus non prenditur propter impedimenta.

Byele stagnum magnum, sub villa Viothle situm, in quo 20 et magis thonye fieri possunt.

Thuczne — sub eadem villa, in quo 2 tonye sunt.

Ploczicze — sub eadem villa situm, in quo 2 thonye sunt.

Lukye — sub eadem villa, in quo 2 thonye sunt.

Blyzne — sub villa Sczdrohosc situm, in quo 1 tonya est.

Mschane stagnum, in quo 4 thonye sunt, a castro non remote.

Radoczaz — sub Rathno, in quo 4 thonye sunt.

Thissobol sub Rathno, in quo 4 thonye sunt.

Czysthe stagnum sub Rathno, in eo 2 thonye.

Czernsko ibidem, in quo 2 thonye sunt.

Lukye — sub villa Gluchy situm, in quo 2 thonye.

Lubyanye — sub villa Zamschane situm, 4 thonye habet.

Pyseczne sub eadem villa situm, in quo 1 thonya.

Sinow stagnum, sub villa Sinow situm, in quo 2 thonye.

Berezo — sub villa Vyelanca situm, in eo 2 thonye.

Lukye — sub villa Dubyeczo situm, in quo 4 thonye.

Cremno stagnum, sub villa Cremno situm, in quo 4 thonye.

Lukye — sub villa Samarowicze, in quo 4 thonye sunt.

Terebovycz — sub eadem villa, in quo 2 thonye.

Lubowicz stagnum sub villa Cortilessy in eo 4 thonye.

Sub villa Viothly 2 sunt lacus parvi qui non prenduntur propter impedimenta.

Familia castri eiusdem, sine quibus castrum nullo modo fieri potest, hoc tempore olim dni Syekliczki eiusdem castri capitanei tanto precio fuit provisus: Valvarum custodi — wrothny 1½ marca peccuniarum, et nullo alio magis fuit provisus. Clavigero castri 1½ marca similiter. Braseatori, qui brasea facit, 1½ marca similiter. Item coque 4 florenis. Custodes 3 per 1 marcam cuilibet et per syermyagam et 1 omnes pellicio ad hiemen fuerunt provisus. Magister sagenarum 8 flor. fuit provisus. In predio dwornyk cum muliere 1½ marca fuit provisus. Notarius 8 florenis et panno. Ceteri servi castrenses, alias grodzanye, super suis equis servientes 8 flor. et panno contentabantur, sine equis vero servientes 4 tantum flor.

Summarium capitaneatus Rathnensis:

Villarum omnium sunt numero 18, oppidum unum Rathnense.

Theloneum hoc anno arendatum, aliquando et minori precio, marc. 26.

Stagnorum omnium sunt numero 26, ex quibus hoc anno vendita fuerunt 5 pro marcis 100, alia omnia solus capitaneus piscatus est.

Census tocius anni proveniunt marce 163 gr. 14.

Proventus bobrowniczego dicti proveniunt marce 7 gr. 40.

Proventus popdanye dicti proveniunt marce 8 gr. 3.

Proventus pochlebne dicti proveniunt marce 3.

Proventus, qui solvuntur loco mellis, quia ita ex antiquo est, proveniunt marce 2 gr. 40.

Proventus custodie, alias strosznego, dicti marca 1 gr. 30.

Proventus voszczenyczego proveniunt marce 2 gr. 1.

Proventus vstwicze dicti proveniunt marce 2 gr. 1.

Homines Laskowczy dicti, sub castro morantes, solvunt annuatim ratione census (et ad nihil aliud faciendum abligantur) marcas 2.

Villa tantummodo una solvit antiquitus ratione czyrwyecz marcam unam.

Dacionis mellis lypczu proveniunt mesure que vocantur lypieczne $19\frac{1}{2}$ et $4\frac{1}{2}$ ciffi, faciunt viader 13.

Eiusdem mellis lypczu proveniunt mesure que vocantur viadra 65 et 1 rączka.

Dacionis mellis antumpnatis proveniunt mesure lypieczne dictae $401\frac{1}{2}$ faciunt viader 267.

Eiusdem mellis autumpnalis proveniunt maiorum mensurarum viader $206\frac{1}{2}$.

Avene ex omnibus villis annuatim proveniunt klody magne 363.

Feni annuatim ex omnibus villis proveniunt currus kmethonales 846.

Vitularum annuatim proveniunt omnium nr. 9.

Porcorum proveniunt omnium numero 10.

Gallorum omnium proveniunt numero 540.

Anctarum omnium proveniunt 129.

Butiri tocius ex villis omnibus proveniunt czaschek non magne $224\frac{1}{2}$.

Aspergelorum omnium proveniunt 153.

Lini tocius mundi proveniunt garsczy 3495.

Canaparum omnium proveniunt garsczy 133.

Fenum alias usyscza et obirzi dictorum ad recia ferarum, et quodlibet usyscze continet in longitudinem 50 sązenyow, et dantur numero 74.

Molendinorum omnium per 1 rotam habentium, quorum nonnulla non semper molunt, sunt nr. 6.

Molendina per 2 rotas habencia sunt 2.

De macellis opidi Rathno proveniunt annuatim sepi lapides 3.

Isti sunt omnes proventus summarii, ad quorum rationem servandi sunt et castrum in toto providendum.

Siliginis annuatim dantur ex omnibus villis klody $7\frac{1}{2}$.

Predium tantum unum est.

Summa pecuniarum — de censu et aliis proventibus proveniunt marce 191 gr. 33.

Summa pecuniarum pro melle — proveniunt marce $171\frac{1}{2}$.

Ex theloneo pecuniarum proveniunt marce 26 aliquando minus.

Stagna anno preterito 5 vendita erant pro marcis 100.

Summa tocius cum piscibus marce 489 gros. 9.

По сконтрольованю оригінала треба читати на с. 7 рядок 3 знизу зам. Zamszany — Zamszany, на с. 8 ряд. 1 зв. Ulyasz і в інв. 1500 р.; с. 10 р. 19 зв. : 12 gr. numeri polon... gr. 30; на с 22 р. 2—3 Szczodrohoszcz woszczenyczego 18... Szczodrohoszcz; тамъ же р. 8 зв. : 39 den. 9.

Miscellanea.

З паперів Жеґоти Паулі.

Серед цілого мно́жества нотаток та записок історичних нестора польських етнографів Жеґоти Паулі подибуємо також дві дрібні записки, що дотикають ся історії угорських Русинів. На що були потрібні ті відомости помершому і до якої ціли мали служити — не вміємо напевно сказати. Здає ся нам одначе, що в замірах Паулі лежала обширнійша монографія Татрів і Карпатів, як про те можна догадуватись з рукопису бібліотеки краківського університету ч. 5373, з котрого походить низше подана записка. Друкуємо її на сім місці, не стільки за для поданих в ній відомостей, з котрих знайдець ся теж де що цікаве для історика і етноґрафа Угорської Русн, як для того, щоби не марніла праця чоловіка, котрий, хотяй Поляком вродив ся, з цілого серця полюбив руський нарід і його сумну пісню, коли видав красну збірку „Pieśni ludu ruskiego“.

Rusini w Węgrzech.

Zdaje się, iż Rusini, których także Rusniakami (po węgiersku Oroszok) zowią i którzy do jednego szczepu z południowymi Rusinami w Galicyi i Rossyi należą, osiedli w Węgrzech jeszcze przed przyjściem Madziarów, aczkolwiek najdawniejszy kronikarz węgierski Anonimus regis Belae notarius twierdzi, iż Rusini razem z Madziarami do Węgier przybyli („Multi de Ruthenis Almo duci adhaerentes secum in Pannoniam venerunt, quorum posteritas usque in hodiernum diem per diversa loca in Hungaria habitant“). (Gesta Hungarorum §. 10 pag. 12

ap. Endlicher, Monumenta Arpadiana S. Galli 1849). Tenże kronikarz twierdzi, że książę Zoltan osadził Rusinów na pograniczu Niemiec, gdzie w komitacie wizelburskim zbudowali zamek Oroszvar (Karlburg): „Dux Zolta fixit metas regni Hungariae ex parte Theutonicorum usque ad pontem Guncil (Czillendorf nad Leythą) et in eisdem partibus dedit castrum construere Ruthenis, qui cum Almo duce avo suo in Pannoniam venerant, et in eodem confinio ultra lutum Musun (Hansag) collocavit etiam Rissenos“ (t. j. Pieczyngów — pag. 53). Około r. 1110 miał Koloman, król węgierski, wezwać z Włodzimierza (Lodomierza) i Halicza nowych osadników ruskich, których osadził w mieście Orossfalva (dziś Nagy-Oroszi) w neogradskim komitacie. (Istvanfy, Histor. Lib. XVI). Z tegoż czasu zdają się również pochodzić ruskie kolonie: Oroszlámos, Nagy- i Kis- Oroszi w torontalskim, Oroszi w sümeghskim, Oroszi w weszprimskim, Oroszlo w baranyeńskim komitacie. Według Chronica Hungarorum ed. Varsar, za czasów Stefana św. około r. 1000 miasteczko Sóovar (castrum Salis) było granicą pomiędzy posiadłościami polskimi, ruskimi i madziarskimi. Że Rusini przed XIII wiekiem w Węgrzech mieszkali, świadczy przywilej z r. 1254 wspominający mogiły ruskie (sepulchra Ruthenorum) nad rzeką Laborczą w zemplińskim.

Pomiędzy Rusinami węgierskimi krąży podanie, iż król Andrzej I ukrywał się pomiędzy Rusinami w komitatach Ungh i Bereh (około r. 1046—1051) i dotąd pokazują dwie mogiły (carski hribky), gdzie jego dwaj synowie mają być pochowani. Mylne jest przeto podanie, jakoby książę Teodor Koriatowicz Rusinów dopiero w XIV wieku w Węgrzech osadził¹⁾. Tyle w tem tylko prawdy, iż książę Teodor Koriatowicz r. 1354 zawarł w Braclawiu układ z Ludwikiem królem węgierskim i polskim, mocą którego ustąpił swego prawa do Podola Ludwikowi, który mu za to Munkacz odstąpił; albowiem czuł się zbyt słabym, aby odzyskał odebrane mu Podole (Engel, Geschichte von Halicz und Wladimir, Wien 1792, II Bd. p. 54). Z Koriatowiczem przybyło wiele ruskich bojarów do Węgier. Dyplomata węgierskie wspominają jeszcze r. 1415 „familiaris condam Theodori ducis Po-

¹⁾ Według zapiski dochowanej w archiwum Munkaczowskiego monasteru książę Teodor Koriatowicz, wprzód wojewoda nowgorodski, odstąpiwszy Podole stryjowi swemu Ojgerdowi, udał się r. 1339 do Węgier, gdzie mu król Karol I nadał księstwo Munkaczowskie w Beregskiej stolicy sięgające od Uga do Husta i Maramoruszu. Tu zbudował Teodor r. 1339 zamek Munkaczowski, a r. 1360 d. 8 Marca monaster św. Mikołaja, gdzie był wyrzeźbiony herb jego: rycerz zabijający kopią smoka.

doliae, possessionem Csetfalva depraedans“ i r. 1416 „Ondrej Pan de Kaffa dworzanin Koriatowicza posiadający Fekee-Ardó w komitacie Ugocsa“. Według podania założył Koryatowicz Komloska (w komitacie Alhanj), Behero (w kom. Sáros), kościół w Hegyallya i cerkiew w Makowitzy (kom. Sáros). Na Spiżu byli już Rusini w XV wieku, albowiem na belce w cerkwi Poraes był ruski napis z r. 1420. Najmoźniejszą z familli ruskich w Węgrzech byli Csandar de Olnod (Onód), którzy w XV wieku posiadali Makowicę, Setropko i Tokaj i którzy r. 1470 wymarli. W komitacie marmaroskim posiadali Rusini tak zwane wsie wołoskie (villae vlahales), a w bereghskim mieli 10 wsi, r. 1496 mieli osobnych sędziów (kniaziów), którzy własnego obierali wojewodę (Karol Meszáros, A Magyarországi oroszok t. j. węgierscy Rusini, Pesth, 1850, bey Gustaw Emich, pag. 149—166). Jeszcze r. 1628 osadził dziedzic Jan Bajori w Zedlicze koło Orosz-Peklin (czyli Herdegenshay) kolonię Rusiną z Polski (w komit. Sáros); a nawet w r. 1711 są ślady osiadania Rusinów polskich w komitacie Ungh.

Prócz Rusinów były także i polskie osady w Węgrzech. Polski element przeważał w Sabinowie; w Starej Lubowni r. 1603 miewał proboszcz Bartłomiej Grabowski polskie kazania, a w Podolińcu r. 1645 Piarzy. R. 1641 wydał profesor szkoły w Podoleńcu Jakób Nigrini prawo magdeburskie w języku polskim. W Bardiowie oddał jagierski kanonik Stefan Kolosváry r. 1672 polskim katolickim tkaczom zabudowania zboru protestantów. W XIV wieku założył Polak Kaźmierz wieś Kazmér (w zempliń.) i był ojcem szlacheckiej rodziny Kazmér, która 1690 wymarła; a Adamus Polonus założył Adamfölda (wieś w Saroskiem).

Niektóre ruskie osady na Węgrzech nosiły dawniej niemieckie nazwiska: Szulin (Sulm), Hodermark (Hundertmarkt), Osturnia (Osthorn), Kojssó (Kochenseiffen), Helczmanocz (Hannsdorff), Luko (Dornau), Resso (Grünwald), Malyzs (Malzan), Faluczka (Bagnerhay).

Gałęzią Rusinów są tak zwani Sotacy, potomkowie narodu Sotagrów, których Jornandes wspomina (podług Szafarzyka). W zeszłym wieku liczyła jeszcze tak zwana Sotakeria 70 gmin.

Rusini zajmują w północnych Węgrzech około 340 mil² od źródeł Popradu aż do góry Supanie w marmaroskim komitacie, czyli od Tatrów aż do góry Pietrosz. Mieszkają zaś w stolicach albo żupaństwach (komitatach): 1) spiskiem (rozrzuceni), 2) szaryzyskiem (rozrzuceni), 3) gemerskiem (kolonie), 4) abaujwarskiem (kolonie), 5) zemneńskim [Zemplin] (przeważnie), 6) uźhorodskim (Unghvar), 7) bereżsko-ugoczyskiem (prawie cały), 8) marmaroszyskiem (cały), 10) sabolczyskiem (rozrzuceni), 11) satmarskiem (rozrzuceni); prócz tego

mają Rusini w stolicach Czanadskiej i Biharskiej 3 parafie (należące do Wielko-Waradskiej łacińskiej dyecezyi) liczące do 5000 dusz, oraz w stolicy Baczkiej (województwie Serbskiej) 2 parafie (Kerestur i Kucur, kolonie z końca XVIII wieku z Zemneńskiej stolicy sprowadzone), liczące do 7600 dusz należące do Krizewackiej greko-unickiej dyecezyi. W całym królestwie Węgierskiem r. 1871 liczone Rusinów: a) w Munkaczewskiej greko-katolickiej dyecezyi 317.625 dusz (399 parafii, 456 cerkwi, 376 duchownych, 5 monasterów), po utworzeniu nowej dyecezyi unickiej Samosz-Ujvarskiej w Siedmiogrodzie, do której d. 7 Septembra 1856 przydzielono 94 parafii wołoskich z 105114 duszami, wyłączonych z dyecezyi Munkaczowskiej. Do r. 1872 liczyła dyecezya Munkaczowska 376 parafii (z 1069 wsiami) i 421.775 dusz. b) w Priaszowskiej dyecezyi utworzonej r. 1816 liczone w 1870 r. 187 parafij z 303 cerkwiemi (1228 wsi), 2 monasterami, 207 duchownych, 146.275 dusz. c) W Wielko-Waradskiej dyecezyi: 3 parafie (utworzone r. 1740–1752) liczące 5000 dusz; d) w Kryżowackiej dyecezyi 2 parafie liczące 7660 dusz. W całych Węgrzech 466.560 Rusinów unitów.

Na Rusi węgierskiej był niegdyś sławny monaster ruski Zanow,¹ podług niektórych we wsi Łuh (Lanka-Széles) nad rzeką Usła (czyli Uhła) w górach koło Sehota (Szigeth), w którym r. 1262 został mnichem książę Juryj Lwowicz (Ipat. Lietopis, Połn. Sobr. II, 210); lubo niektórzy twierdzą, że ten monaster był we wsi Hruszewo (Körtvélyes), gdzie też w XVI wieku była drukarnia i do 300 mnichów¹).

Do nowoutworzonej dyecezyi unickiej wołoskiej Samosz-Ujvarskiej d. 7. Septembr. 1856 wyłączono z dyecezyi Mukaczowskiej: I) Z archidiakonatu Maramoroskiego wyłączono dekanaty (błagoczynija — protopresbyterstwa): 1) Izski 14 parafii z 15007 dusz, 2) Kassowski 16 parafii z 14483 parafian, 3) część wołoską dekanatu Syhotskiego z 9740 parafianami, 4) część wołoską dekanatu Wyszejewskiego (Vissóviensis) z 13077 parafianami; II) z archidiakonatu Ugockiego: 5) część wołoską dekanatu Turczenskigo z 7686 parafianami; III) z archidiakonatu Satmarskiego — dekanaty: 6) Awatski (Avassiensis) z 13 parafiami i 14162 dusz, 7) Wyższo-Bański z 4 parafiami i 7696 dusz, 8) Wielko-Bański z 12 parafiami i 8235 dusz, 9) Synje-Waralski (Szinyér-Varallya) z 8 parafiami i 8023 dusz, 10) część wołoską dekanatu Satmarskiego z 7005 parafianami.

¹) Випускаємо дальший уступ автографа, в котрім автор вичислив гори Угорської Руси.

W dyecezyi mukaczowskiej r. 1872 było 376 parafii z 1069 wsiami i przysiółkami i 421775 dusz.

Низше подана записка займає в рукописи особну картку — і цілком не лучить ся з попередньою.

Wskutek nowych kolonizacyj za księcia Toxus i za Predslawy żony Kolomana rozszerzyły się osady ruskie głębiej w kraj po za Ciszę aż ku Wasowu, a nawet za Dunaj aż do zachodniej granicy Węgier, co potwierdzają nazwy miejsc: Orosz, Kis-Orosz, Nagy-Orosz, Orosz-Gadna, Oroszvár (Karlburg w Wiselburgskiem żupaństwie). R. 1360 Teodor Koriatovics dux de Munkacz (Datum in Munkach, d. 8 mensis Martii A. D. 1360) funduje na górze Czernek pod Munkaczem monaster Bazylianów pod tytułem św. Mikołaja, któremu nadał wsie Bobovische (Bobovics) i Lanka (w beregsk. komitacie). (Ob. Fejer. Cod. dipl. IX. 3, p. 196, N^o XCIII; Basilovits, Brevis notitia fundationis Theodori Koriatovics. Cassoviae, 1799. I. p. 11; Schmith, Episcop. Agrieus. I. p. 303). Koriatovics—po ustąpieniu Wołochów do Multan r. 1359 zaludnił ruskimi osadami pustą Marmaryją. Akta patriarchatu carogrodskiego wspominają r. 1390 Balicę i Dragosza jako wojewodów w Marmaroszu. R. 1458 jako namiestnik biskupstwa mukaczowskiego wspomniany jest Łukasz swiaczczennik (presbyter), a r. 1491 pierwszy raz wspomniany Jan biskup ruski w Mukaczowie, po nim r. 1551 Ladislaus episcopus Ruthenorum, 1561 Hilarion, po nim Ladislaus Szent-Mikloszy 1568 i t. d. R. 1641 dyzunicki biskup Bazyli Tarasowicz chciał przyjąć unią, lecz go za to Jerzy Rakoczy w więzieniu osadził, z którego go puścił 1642 w Augustcie 1648; po nim został biskupem Partenius Petrowicz Rataszinski (Petrus Partheni), który d. 24 Aprila 1649 w Unghvarze przyjął unią z kościołem łacińskim, co papież Aleksander VII potwierdził 1655. Umarł po r. 1670, lecz miał za życia dysunita antybiskupa Joanniciusza, którego popierała Zofia Batorówna, wdowa po Jerzym Rakoczym II; ten żył jeszcze r. 1684, trzymał probostwo Mislicze i odbudował klasztor w Munkaczu. R. 1689 Jan Józef de Camillis Grek, biskup Sebasty, jako misionarz z Rzymu przybyły r. 1690 został od cesarza Leopolda I mianowany biskupem mukaczowskim; ten zaprowadził unią 1704. Następcą jego [był] Józef Hodermarszky unita, lecz go Rzym nie potwierdził, złożył 1715 biskupstwo i został hegumenem monasteru na górze Czernek. Papież Klemens XIV bullą z d. 19 Septembra 1771 biskupstwo mukaczowskie potwierdził.

Biskupi ruscy w Węgrzech mukaczowscy: Lucas presbyter 1454, Joannes 1491, Ladislaus 1551, Hilarion 1561, Sergius 1606, Euthimius 1618, Petronius 1620, Joannes Gregorii 1727, Basilius Taraszovics 1635,

Porphirius Ardan Sophroni 1642, Juszko intercessere(?) Petrus Partheni 1650 (unita), Amphilochoi Joannicius Malachovszky 1661, Raczin Valasinowszky 1681, Mawrocordati Sochovszky, Lipniczky, Kulesiszky, Raphael Angelus, Methodius 1687, Joannes Josephus de Camillis 1688 (unita), Petronius Kaminsky, Josephus Hodermarszky 1709, Georgius Genadius Bizanczy 1716, Simeon Stephanus Olsavszky 1733, Gabriel Georgius Blasovszky 1738, Manuel Olsavszky 1747, Joannes Bradacs 1767 (Ms. Collar in Archivo Viennensi, Nr. 448).

Станіслав Здзярскій.

Из переписки П. Куліша з Галичанами 1870—71 р.

В вересневій книжці „Кіевської Старини“ з сего року подав я найбільшу частину переписки П. Куліша з В. Барвінським з 1871 р., закупленої мною разом з иньшими паперами у одного львівського антикварія. Тут подаю дальшу частину тої переписки, повторяючи при тім один лист, що надрукований у „Кіев. Стар.“ з деякими помилками і пропусками.

Н. І. Лист Куліша до одного з братів Барвінських.

23 вересня 1870 Венеція.

Відписав я Вашому братові Володареві в Тарнопіль, Szlachcińce, та не весело йому буде читати мою одповідь. Проти Михайла П(одолинського) знялась у Відні буча, а при тому вражено й моє серце. Післав я до його й сьмий лист Михайлів. Коли хочете довідатись, що воно є, то нехай він сповістить Вас¹⁾.

Зі Львова відписано Михайлові, що „Правду“ мусили кинути, а буде Лавровський видавати по два рази на тиждень якусь „Основу“. Тоді я наказав Віденцям, щоб 100 рублів, котрі воставив я на підмогу Правди, обернено на иншу річ, а Нечуєву нову повість, що я також їм передав, не випускали з своїх рук.

Профессура — діло спасенне, та не скажу нічого, докі не довідаюсь про кондиції. Чи має тут місце прибавка пенсії ad personam,

¹⁾ Сей лист пок. М. Подолінського з д. 18 вересня 1870 р. знайшов ся також між закупленими мною паперами, але друкувати його не варто. I. Ф.

як водитця у нас, коли бажають залучити на службу яку незвичайну особу. Як перекликали мене в Варшаві з одного місця на друге, то впрошено було для мене прибавки до пенсії штатної ad personam 1800 рублів. Щеж чи може ваш уряд гварантувати мене певною суммою на такий случай, колиб або катедра руська закритась, або город перейшов у чужі руки? Опріч того, чи може або схоче Ваш університет докторувати мене, як се зробив ківський університет Костомарову, приславши йому диплом доктора перед тим, як почав кликати його на катедру історії (чому, як може й Ви знаєте, помішала интрига ворожої йому партії, бо министр просвіти не таючись говорив: „Доки я министром, доти Костомаров не буде професорувати ні в одному університеті“). Оце-ж довідайтесь про сі три пункти, и коли можна річ їх виконати, то думаю, що з руської катедри можна-б тхнути здоровим духом на Вашу Галицьку молодіж.

Тим часом знаходитця один земляк в невеличкими грошима, такий, що охотитця заложити ві Львові руську друкарню. Роспочала-б вона свій захід печатаннем Святого Письма, що вже тепер доведене до конца. Коли маєте знакового практика, то попросіть його уложити цілий проект печатні руської з однією скоропечатною машиною: скількі на що треба грошей, и якої суми на все? Чоловік сей бував на коні і під конем, об'їздив багато світу, учивсь ув університеті, людина тямуща и добрий українець. То ми-б дуже бажали, щоб він осівсь из сям'єю ві Львові. Прибуло-б там через се просвіти між Галичанами.

Не рекомендуйте листів до мене, щоб не втрачуватись [перечеркнено: дарем...] марно, а тільки франкуйте, бо и в тому невигода, що мушу росписуватись за рекомендований лист, як прийде рано поштарь, коли ще кругом усі сплять, бо ми тут живемо цілим домом. Адрес у Венецію: Hôtel meublé à la Fenice, NN^o 27, 28, 29.

Як писатимете до кого про мене, то означуйте моє имя тільки буквою Р., бо Галичина небезпечна для мене.

Н. 2. Лист Куліша до В. Барвінського¹⁾.

23 вересня 1870 Венеція.

Спасибі Вам, друже Володарю, за прихильний Ваш лист. Отже прийшов він серед найсумнішого часу, який зазнає нова Галичина.

Довідавшись у Відні, що Львівці зуміли встояти з Правдою на своїх ногах... дав я Іванові П. 100 р. грошей та Нечуєву нову повість, щоб він їх піддержував, як прийдеця ім круто. Про се він зараз і на-

¹⁾ Сей лист подаємо з деякими скороченнями, пропускаючи персоналії, що доторкають ся живих ще осіб.

писав до них. Яка в мене була думка на далі, нічого казати. Аж ось приходять до мене лист від Михайла П. и з разу освічує передо мною клоаку, де я опинивсь, думаючи, [що] за мою підмогу Русинам проти Ляхів заслужив від них дяки. Посилаю Вам сей дивний лист оригіналом.

Одержавши від Михайла П. сей лист, що посилаю, и довідавшись від Івана П., що Правда не видаватиметься, а виходитиме якась Основа, я написав Івану П., щоб він 100 рублів моїх обернув на иншу річ, не даючи з них нікому ні гульдена, а Нечуєвої повісти не випускав из своїх рук. Сам же думаю тільки про те, як би вийти з клоаки, куди мене заведено, та змити з себе всякий слід її. Таку гірку мушу дати одповідь на Ваш любий лист; бо не солодкою чашею привітала мене на сей раз Галичина!

Зробіть міні ласку, коли до кого про мене писатимете, то именуїте однією буквою Р. Рекомендованих листів до мене не посылайте, бо ні для чого втрачуватись, а я тут мушу росписуватись, то з сим буває клопіт, як прийде поштарь рано, коли ще кругом сияють, бо ми живемо цілим домою. Франкуїте тай годі. Адрес мій: *Hôtel meublé à la Fenice NN° 27, 28, 29.*

Чи одержали Ви мій лист из за кордона? Я просив провідати, чи не можна-б міні знайти приятного мішкання в Галичині у якого попа або шляхтича за добру плату. Була в мене думка и заїмувати в Галичині, печатаючи Св. Письмо; та вишло іхати в Венецію — через нездужання. Тепер, хвалити Бога, я поправивсь на вицоградї. Вашому Панотцеві, Паніатці и обом братам від серця вклоняюсь.

Н. 3. Лист Куліша до В. Барвінського.

6 ottobre 1870 Veneria.

Одержав я, друже Володарю, великий лист від брата Вашого Осипа, и зараз відписав до його, а про що — нехай він сповістить Вас, бо я не маю часу. Знайте тільки, що 600 гульденів запомоги на Правду буде Вам, як Ви бажали. Мусить правда стояти проти Ляхівського попруду на здеморалізуванне Русі через Лавровського. Нехай не вважає на ціль псевдо-Основи — повалити Слово, а б'є не те, яким робом піднялась вона до свого діла. Назвавшись Основою, кинула вона камінь на тих, що видавали Основу українську. Покі там довідаютьця, що се ляцький підступ до Русн, дивитимутьця скрива на наших людей, а газети московські підхоплять новину и перекрутять по своєму. Опріч того, яка арrogанція в Лавровського и К-о! Узяти назву, заслужену чужими ім людьми, и перемінити іх правопись і мову! У 1-му числі Правди, яке

видасте, мусить бути протест Ваш. Не вважайте на те, що воюватимете ніби проти своїх людей и заводитимете (як, може, хто казатиме) усобицю. Не проти людей, а проти їх ледарства и темноти воюватимете; колиж сєго не зробили-б, то провинили-б перед рідною справою лицеприятством. Правда перш усєго: сим ви одрізнитесь від псевдо-Основи (так їи титулуйте в Правді, а другу Основу титулуйте „Основою українською“); бо вона почала обманом и держатимеця їм, яко газета Ляхівська під руською личиною. Число за числом перебірайте Основу Лавровського и що в їй не гаразд, виставляйте на громадський суд. Так само чинить и з Просвїтою. Се Вам дасть свій колєр, и ніхто не буде користуватись Вашою заслугою перед народністю, як оце вже сягнула до неї псевдо-Основа.

Зі Львова ще не маю од Вас листа. Марки приліпляйте усі коло адресу, а то я плачу тут у друге за листи з марками, котрих не бачили Венеціане, штемплюючи листи Австрійські.

Не опасуйтесь також и того, що, воюючи з псевдо-Основою, не дасте їй повалити Слово. Повалите Ви й сами його свого часу...

№ 4. Лист Кулїша до В. Барвінського.

15 ottobre 1870.

Ні, друже Володарю, на такі книжки шкода грошей. Нехай так усе буде, як воно є.

(Для пояснення сего коротенького листочка див. № 5).

№ 5. Лист Кулїша до Ол. Барвінського¹⁾.

(коло 20 окт. 1870).

Пише до мене брат Ваш Осип, що Вам можна (!) видавати Правду и сидючи в Бережанах (sic!). Коли так, то спишітьця з братом Вашим Володарем, тай нехай Вам Біг помагає, яж гроші зараз вишлю, скількі на почин Вам буде треба. Володар написав до мене, що ві Львові ніхто не підіймецца бути одвічальним редактором и що через се Правда мусить перестати, а рає він видавати книжки белетристичні и наукові рідчі ніж раз у місяць, з оглядом словесности. Я відписав єму, що на такі книжки шкода грошей и що нехай усе буде так як є. Тепер же ви пишть до єго, що самі знаєте, робить, що зможете, а в мене доволі праці без Правди: не маю часу на неї. Хиба колись опісля, як упоруюсь з иншим ділом. — Нічого ще не скажу про катедру. Се таке діло, що треба добре тай добре поміркувати.

¹⁾ Сей лист дійшов до моїх рук тільки в копії зробленій адресатом в листі до В. Барвінського з 22 10 1870 р.

Н. 6. Виривок з листу Куліша до О. Барвінського¹⁾.

(З остатніх днів вересня 1870).

(Першого жовтня — пише О. Барв. — дістав я лист від Р. такий): Щоб не журились Ви про впадок Правди, скажу, що ми ждемо Вашого переїзду до Львова, а тоді дамо Вам 600 гульденів підомоги на рік, як пише брат Ваш Володар, та й робіть с Правдою що зможете; ми-ж не мішатимемось у редакцію. Нехай собі Основа виходить, а Правда буде Правдою.

Н. 7. Лист Куліша до В. Барвінського.

21 ottobre 1870.

Брат Ваш Осип писав до мене, що Александр, другий Ваш брат, може орудувати Правдою и сидячи в Бережанах. То я написав до п. Александра, що коли на се підійметця, так запомогу вишлю.

Тепер прошу Вас, друже Володарю, сповістити мене, яку кавцію мусили-б Ви зложити, коли б схотіли обернути Правду на політично-літературню газету щотижнёву. Може-б знайшлись и на се гроші. До політичної часописі багато в Вас пір, а до квартальника науково-літературного дуже мало. Тим часом поваги набрала-б Ваша антипольська партія далеко більш, ніж найкращими беллетристичними писаннями. Коли-ж би не спромоглись Ви на одвічального редактора політичної часописі, то мусите видавати Правду що тижня, вернувши до старого формату. На хату гроші будуть, а частий по́яв Правди сам по собі є вже діло. Українцям трудно працювати для Галицької газети, а міні дуже ніколи. Рахуйте на власну силу. Може що й надішлетця з України, може й я що напишу, щоб відперти польські претензії від Руси, та се річ не певна. Колись же люде казали: „Сила моя в немощи совершает ся“, та й робили велике діло, а воно яко свята правда перейшло й до вас у наслідде. Мужайтесь и Ви при своїй немочі. Ляхи тепер нависли над Вами, щоб вас зажерти, — не дайтесь! Узурпацію назви: Основа треба розбінати не по юридичному. Вона мала літературню заслугу. Приймати на себе таке ім'я можна тільки тому, хто-б міг піддержати те ж саме діло на його високості. Опріч того, Основа дізнала тісноти в російському абсолютизмі. Назвати Основою газету галиційську значить підводити під сюркуп роснорошених основъян російських. Там не розбінатимуть, як воно зробилось, а прирівняють Українців и до Ляхів, не то що до Галичан. Катков и перше кричав, що українофильство —

¹⁾ І сей виривок передаю в копії, що уміщена в листі О. Барв. до Вол. Барв. в Бережан з д. 11/10 1870.

польська интрига. Псевдо-Основа підопре його денунціацію. Політика польська не раз так робила, що коли не можна було перетягти до свого коша Українця, то хоч упекти його перед Москвою. Лавровський зробив як раз gwoli polityki polskiej. Та годі вже про се.

Пришліть міні під бандеролею скільки є чисел псевдо-Основи.

Так оттака наша гадка, щоб зробити Правду політичною газетою тижнєвою, по 1-му аркушу на тиждень. Коли діло піде на лад, то на той рік — и два рази на тиждень. Сим тільки робом не дасте себе затерти між Ляхами та недоляшками, а беллетристикою нічого не вдієте. Відпишіть негайно, яку треба зложити кавцію и чи можебна річ виступити Вам з політичною часописею? а тим часом сповістіть про се и брата Вашого Александра: що він скаже про редакторство?

IV-го річника Правди донечатувати не треба, а лучче давати gratis нову Правду in 4° тим, хто пренумерував на Правду in 8°.

N 8. Відривок із листа Куліша до В. Барвінського.

29 окт. 1870.

[Початок листа пропускаємо].

Після 5 ноября н. ст. буду в Відні, визираючи моє паніі, що ви-іде за грраницю коло 1-го ноября ст. ст. Пробуду в Відні тижнів зо два. То коли писатимете, так адресуйте на имъя Ивана Пулюя, Josephstadt, Reitergasse, N. 17. Не надписуйте, щоб передав міні: він сам догадастця, що се до мене лист, як распечатає.

N. 9. Лист Куліша до В. Барвінського.

Окт. 30, 1870.

Спасибі Вам, друже Володарю, що сповістили мене про все доладно. Тепер я бачу, що не можна, покi що, воювати вам на напері з Ляхами та недоляшками. Підождемо трохи, а тим часом я впораюсь коло свого діла, що не дає міні тепер нічого иншого робити.

Не посилайте міні псевдо-Основи, бо я її ледачу знайду в Відні. Відпишіть туди негайно...

N. 10. Цедулка Куліша,

долучена мабуть до котрогось із повисших листів.

Проти Ляхів так треба виступати, як я сказав колись :

Нехай знають на всім світі,
Як ми погибали,
И гинучи свою правду
Кров'ю записали.

Записали — прочитають
 Неписьменні люде,
 Що з Ляхами в нас до суду¹⁾
 Єднання не буде.
 Поки Рось зовеця Россю,
 Дніпро в море лещця,
 Поті серце Українське
 З Ляцьким не зілещця.

Сі вірші, поправлені проти Досвіток (Кумейки), треба денебудь при нагоді напечатати в Правді, яко наш девиз. Ляхи строять свою історію на брехні (Люблинська унія, Кунцевич etc.), а ми на правді. То якже нам єднатись?

Треба міні знати:

- а) скількі передплатників у Правді,
- б) скількі розсилаєця gratis.

Пішліть Подолінському п'ять примірників Йова. Він знає, по що. Кадлубок родивсь 1160 р., а вмер 1223 р.; то можна сказати, що він писав свою літопись у XII столітті.

Н. II. Уривок листа Куліша до Галичан²⁾.

[Посилаю Тобі — пише О. Барвінський братови — копію листа п. Р., що написав міні на проєкт Данила и на думку угоди з Осною. Ось він так пише]:

Гей, стійте, діти,
 Ладú ждіте!

(Максимович, Укр. піс. 1849 Київ, ст. 85).

Правда, по програмі Тянякевича, не буде достойною молоді Русі: нема в її спорудників, ні грошей, ні людей до волі. Заведе-ж вона полемику з Осною и тільки її роздражнить, на школу деяким питанням літературним. Як буде в Вас св. Письмо, тоді можете думати и про літературний місяцевий чи тижневий орган, такий щоб поважно вас репрезентував. Основа, з самої політики своєї, певно буде в ним ладити. Програму Основі полавати ні від кого. Що зробили и що мають люде, котрі подадуть програму? Певно, Основа зоставить їх без одповіді, а сим вони сами накличуть на себе зневагу. Поки що Основа робить таке діло, якого не зділили робити редактори Правди и ся її робота не коштує нікому ні одного гроша. У кого є охота писати, тому дасть вона у себе місце, якож бо, здасть ся, нікому не відмовила з дописувателів.

¹⁾ Перед сим рядком перечеркнено: Що до суду на шляхецтвом.

²⁾ Сей лист, присланий на адрес О. Барвінського, подаю з копії присланої адресатом В. Барвінському під датою 21 цвітня 1871 р.

Ми не маємо в Основую жадної солідарности, тільки-ж не можемо не похвалити її за зручність, з якою вона підхопила питання про духовенство галицьке. Коли вона буде собі консеквентна, то и в інших питаннях не стоятиме різно від партії літературної (неполітичної). Коли-ж би вона показала себе газетою лядською або дурною, то ще матимете час до протесту и реакції, а тепер треба збирати силу та робити найближче кожному діло. Така моя рада; хоч слухайте, хоч не слухайте. Я бачу добре хибі Основи и слабії її сторони, тільки-ж я при всьому тому не нападав би на неї, поки вона не зробить ся шкодливою народности руській.

Н. 12. Уривок другого листа Куліша до Галичан¹⁾.

Ваша заслуга в тому, що Ви не зробились ні Поляками ні Німцями, да в тому, що у вас в не-мужичих семях говорять по своєму, да в тому ще, що ви переховали від старосвіщини слова и вирази у нас забуті. Духа поезії в вас вибито, видушено в вас ёго семинарщиною та польшизною, вісталося у вас тільки чуття поезії, и тим ви так кохаетесь у Шевченку. Мавши стільки в собі добра, ви нам здаєтесь рідними братами, поцсованими в одрізненому од нас (в копії В. Барв. хибно: од вас) житті. Ми простягаємо до вас руки, щоб вас пригріти коло свого серця и вдихнути в вас живого, нескаліченого духа українського; а ви тим часом, сидівши так довго в тісноті, думаєте, що ваша клітка мусить бути и для нас взоровзором. Ваше цвірінкання не вважаємо ми за поезію і відносим ёго до тих стихотворних думок, які писались у нас за Сковороди, з окрасою Шевченківщини.

Се ви, Галичане, тільки пробуєте приборканих крилець, підлітаючи слідом за поетичним словом українським. Пробуйте, вимахуйте крилами вас ще и похвалятимем в особі такого недотвореного таланта, як Фелькович; де-які ваші мотиви и куплети любо нам у збірничок зібрати; тільки школою вашою мусить бути школа українська, оперта не на Шев-

¹⁾ Отсе інтересне соборне посланіє Куліша до Галичан дійшло до мене в копії зробленій оловцем рукою В. Барвінського, без дати і мабуть також без початку та кінця, так що не знати, коли, до кого і з якої нагоди було написане. Мені здаєть ся, що нагодою до його написаня був плян декого з львівської укр.-русської молодіжі і віденьських Січовиків — видати літературно-науковий альманах, розумієть ся, за підмогою Куліша. Але Куліш відповів неприхильно на ті запросини (див. Київская Старина, 1898, сентябрь, ст. 108), бачучи в намірі Галичан тільки охоту „необачної молодіжі до виявлення своєї недорослости під прапором українщини“. Ширшому мотивованю сеї думки був мабуть присвячений отсей лист.

ченкові, як у вас здаєця, а на етнографії, що вже й після Шевченка дала пахущий цвіт свій Марком Вовчком и Нечуєм. Сам Шевченко поти йшов у гору, поки ёго не одірвано від етнографичнёго джерела слова и чутива. Наш Гомер не Шевченко, а народ; всі ми вкупі с Шевченком ласуємось тільки останками від ёго великого пирування. Поставши з народу и во имя народу появили ми поки що невеличку, а про те суцільню, самостійну літературу, и для самої її поваги не мусимо приймати того, що ви вдержуєте від старовини (етимологія), або що ви примудруєте середнёго між етимологією и фонетикою. Коли-ж ви стоїте за свої особини, то сим виявляєте узкість своєї тенденції. Ми хочемо, щоб нас читала не одна Україна, а також и Галичина, чого й доказуємо не одним Шевченком, а ви бажаєте писати для своєї Галичини. Наш народ, яко нива неписьменного слова — від Есмані по Карпати, а ваш — тільки від границі по Карпати. Читати нас у Галичині будуть и мусять, хоч би ми не прийняли нічогосінько з вашого смаку; а вас тільки тоді читатимуть на Україні, коли ви приймете смак український, піднявшись вище Головащини, Дідищини и всієї нової галичанщини.

Вам Галичанам дорогі ваші літературні традиції тим, що ви не зрозуміли ще народу яко пригніченої давною інтелігенцією истоти. Шануючи ті традиції ви шануєте те панство, що назвало народом себе, окроме від великої маси, так само як Ляхи втворили з себе *naród szlachecki*. Ваші попи лютують, що швення: Мусій, Оврам etc. перероблені в Библиї. Се лютує панство, що всяк хоче відособитись від мужика. У нас інтелігенція вже перестала гордувати народніми назвами святих и хрещених. Ви пасете задню и впинаєтесь так як шляхта впиналась проти козацтва. Се лядський дух потруїв ваші думки и чуття, той дух, що й на Україні втворив помосковлене панство. Проти сёго духа встала наша словесність, и куди-б ми її ні перенесли, всюди вона, у великій и малій речі, ёго воюватиме. Хоч би нашої Библиї не куплено в Галичині и десяти примірників, то нам байдуже: вона своє діло зробить на тому ґрунті, що не заріє ляцькою зіноваттю; а з тих простих, без книжних передсудів людей, виростуть діти и цвістимуть чистим розумом и серцем на могилах Ильницьких, Огоновських et tutti quanti. Ото-ж и будуть люде, про котрих написано: оправдаєця премудрость от чад своїх; а ваші розумники — чада схолястичнёї шляхетщини, а не премудрости того народу, що сказав велике слово: у город по гроші, а в село по розум.

Ваша словесність буде наслідям самої бібліографії поти, поки Галичина не зіллєця духом своїм з Україною в єдине тіло.

Отсе „пославие“ — можна сказати, остатнє слово Куліша в його дружніх зносинах в Галичанами, найдіпша характеристика тих зносин і їх провідних думок.

Читаючи ті листи ми бачимо, яка маса непорозумінь і неясности лежала в основі зносин Галичан з Кулішем. Куліш приступив до тих зносин не знаючи Галичини, її історії і тогочасного стану, її інтелігенції, потреб і бажань. Він, уважаючи себе по смерті Шевченка першим українським поетом, критиком, писателем, ученим, хотів тільки одного — подати Галичанам свої думки, тоді вже значно здіскредитовані в Росії. Та на лихо своє він був чоловік занадто вразливий, мав занадто мало твердих і вироблених думок, щоб не збити ся з дороги в тім чорторії суперечностей, яким була тодішня галицька Русь. І ось уже в тій маленькій частині його переписки, яка дійшла до моїх рук, ми бачимо значне хитанє його поглядів. Візьміть його відносини до „Основи“. Спершу він не знаходить досить сильних слів, щоб вилаяти її, а за пару місяців осідає на думці, що се не вадить нічого, коли вона буде одинокою речницею поглядів народньої партії і радить молодим опозиціоністам не дразнити її. Мовляв: коли вона заведе справу зовсім у болото, аж тоді буде час протестувати.

Наївними до сьмішного мусять видати ся сьгодні Кулішеві слова, що переклад Сьвятого Письма — найважнійша справа, важнійша від усього иньшого і що тільки маючи Сьвяте Письмо Українці можуть думати про якісь иньші видавництва. Можемо догадувати ся, що люди такі наскрізь практичні, як брати Барвінські, силкували ся вяснити Кулішеви, що в Галичині є деякі більше наглі та пекучі потреби і що виданий Кулішем переклад для Галичан не принесе зовсім ніякого пожитку вже хоч би для того, що галицькі дяки та псалтирники далеко лекше розуміють церковний текст сьв. Письма, ніж той його переклад. Від таких аргументів Куліш закривав ся містичною фразою: а хоч би мойого перекладу розійшло ся лише десять примірників, то все таки він своє зробить. Як зробить? — се Кулішеви байдуже.

Що галицькі інтелігенти, з якими Куліш завів знайомість, не дуже йому подобались, а їх компанія иноді видавалась йому „кльоакою“, се можна зрозуміти. Але на жаль у самого Куліша було за мало духових засобів, щоб похнути тих інтелігентів до якогось морального відродження, а його містичне народянцтво, оте величанє темних, неписьменних народніх мас могло напів освіченим Галичанам піддати радше погорду, ніж любов до просьвіти і цивілізаційної праці.

Приходячи до Галичан з антипольськими і козаколюбними поглядами, висловлюваними в „Оснoві“ Куліш з разу немов попав у тон тої польсько-руської суперечки, що йшла тоді в Галичині. Але його нехить

до Поляків була книжкова, вичитана з літописей і актів XVI—XVII в., а не була виразом ніяких пекучих сучасних інтересів і кривд. От тим то швидко з тих самих актів він зумів вислати і щось зовсім противне — горячу прихильність до польської шляхти XVI—XVII в. як до „строїтелів“ і страшну ворожнечу до козацтва як до „руїників“. І от десять літ по написаню памятної „девізи“: „Поки Рось зовецця Россю“ і т. д. Куліш являєть ся в Галичині як апостол — польсько-руської згоди, являєть ся з таким самим дитинячим незнанем галицьких обставин, в ту саму пору, коли Поляки підкладали під розвій руської народности в Галичині такі капітальні міни, як Змартвихвстанців і єзуїтську реформу монастирів.

Іван Франко.

Наукова хроніка.

Огляд часописей за 1897 р. : часописи видавані поза Україною-Русю¹⁾.

Огляд російських загальних часописей починаємо з **Вѣстника Европы**. Статей, що-б мали спеціальну для нас цікавість, тут нема зовсім, через те зазначаємо деякі з статей більш загального змісту. Д. Картавцев умістив біографію М. Бунге (V), де можна знайти декотрі звістки для характеристики стану кївського університета під час діяльності в нім Бунге. Д. Шпін подав замітку про наукову діяльність М. Тіхонравова (II—III) й дві статі — присвячені характеристиці суспільства часів Петра I (VIII, IX—X): перша — Петръ Великій въ народномъ преданіи — дає деякі цікаві звістки для пояснення народної психології; мета її — в'яснити той процес, як Петро став в поглядах народніх антихристом. Між перекладною белетристикою уміщено переклад оповідання д. Франка — До світла (IX); до перекладу додано кілька вступних уваг про політичне життя Галичини і про літературну діяльність автора. Більш звісток що до біографії д. Франка і про суспільство галицьке дає стаття д. Дегена „Иванъ Франко“ уміщена в ч. „**Новое слово**“ в VI кн., а в дальшій — яко вірець — подано оповідання Цигане (з зб. „В поті чола“). Взагалі останніми часами можна спостерегти „відродження“ в Росії цікавості до культурного і політичного життя Галичини. Виборча агітація 1897 р. викликала дві замітки д. Водовозова і Василевського (Новое Слово, VII—VIII). Щоб покінчити з отсею часописю зазначимо ще статю д. Бородаєвської-Ясевич про розвиток сектанства в Катеринославській губернії (IV), де подано деякі досить цікаві спостереження над сьогочасним станом сектантів, їх пере-

¹⁾ Сюди не входять часописи, або їх часті, заведені в „Огляд західньо-европейської літератури“ (кн. XXII і XXV).

кази й пісні і т. п. Замітка д. Б-ова про херсонські хліборобські спілки (IX) висловляє песимістичний погляд на діяльність і можливість успіху спілок.

В ч. **Русская Мысль** окрім вступного викладу д. Еварницького в Московськiм університеті про козаччину (див. бібл. сеї книжки) зазначимо ще статтю д. Іванова „Шевченко въ кругу народныхъ поэтовъ“ (VI). Оскільки можна судити по заголовку — автор мав метою порівняти нашого поета з иньшими народніми поетами і визначити подібности і ризниці; але сього не удало ся йому сповнити. Автор дає дуже багато красивих фраз, пишних порівнянь, але не дає, не вияснює головних індивідуальних прикмет Шевченковської творчости. Починає він з контраста, який існує між поетом — репрезентантом висої духовної всесвітньої культури й в тим народом, з якого поет вийшов і який він не може зрозуміти — хоч і відчуває близьким до себе, рідним, своїм... далі автор хоче вияснити загальний образ народніх поетів і нарешті доходить і до Шевченка: при тій нагоді виказує власну ерудицію — згадує Беранже, Бернса, Гете і кільканадцять иньших імен відомих в історії літератури, а читач лишає ся невдоволеним, бо не знає властиво, яке місце займає в кругах народніх поетів Шевченко... Загальна характеристика зроблена поверхово, автор не дотикаєть ся зовсім деяких важних прикмет творчости поета і не звертає уваги на ті обставини, в яких жив, розвивав ся і писав Шевченко... Взагалі стаття робить прикре вражіння.

Д. Южаков в місячній огляді час. **Русское Богатство**, I згадав кількома словами співчутя ювілеї Кропивницького і Мордовцева. Д. Карпшев присвятив невеличку замітку фактам постуцу в сільскім господарстві Полтавщини (VI). В час. **Съверный Вѣстникъ** зазначимо невеличкий некрольоґ Куліша — написаний д. Шенроком (III). **Русское Обзорѣніе** подає деякі дрібні матеріяли цікаві взагалі і для нас. Майже протягом цілого року тягне ся переклад (скорочений) Подорожи патр. Макарія (I—X, XII), але отсей цінний твір потім вийшов in extenso і має спеціальну рецензію в Зап. т. XXIII. Д. Лівотов умістив замітку про звязь повіря про св. Касяна і повіря про переступний рік (I); автор бачить тут певний вплив римського погляду на другий місяць року, як на нещасливий — і вплив культя підземних богів (dii infimi). Листи М. Гоголя до А. О. Россети і графа Толстого не мають великої цікавости (I). Невеличкий начерк д. Соханської про становище України (датований 1848 р.), дає деякі цікаві звістки і спостереження над тогочасним житєм селянства і середньої верстви суспільства (ibid.). Д. Марков умістив опис власної подорожи від Київа до Бріндізі (I—II) і дає деякі малюнки України і Галичини зроблені дуже поверхово à vol d'oiseau. Деякі цікаві звістки про цензурні обставини літературної діяльности

Куліша з р. 1856—60 подає д. Шаховский в статі Памяти П. Куліша (III). Споминки д. Барсукова присвячені М. Костомарову (V) було обговорено окремо (Зап. т. XXV). Між белетристикою зазначимо оповідання П. А. Куліша (по російськи) під заголовком „Омутъ“ (III—V).

Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія. Деякі з статей уміщених в ній було вже обговорено в Наукових Записках особно, зазначимо їх передовсім: Кочубінський — про територію давньої Литви (Н. З. XXI), Соболевський — Замітки з історії „русского языка“ (XX), Шахматов — про давні руські літописі (три статі, з них дві обговорено в т. XXI, третя не скінчена), Істрін — Хронограф Іпатської літописи під 1114 р. (XXVI), Лопарьов — Проба вияснення деяких місць в давніх руських творах (XXII). Про розвідки по історії литовсько-руського суспільного устрою дд. Леонтовича, Лаппо-Давилевського і Довнар-Запольского Ёйнгорна — про відносини Орліна-Нащокіна до українського питання в XVII в., Рожкова — Начерки юридичного побуту на підставі Руської Правди, буде річ теж в бібліографічному огляді. Після того лишаєть ся нам до обговорення небогато дрібних статей, що мають для нас певну цікавість.

Д. Соболевський умістив під загальною назвою „Изъ исторіи русскаго языка“ (XI) цілу серію дрібних заміток; застановимо ся на деяких. Автор висловлює гадку, що *j* після губних шелестозвуків в загальнословянській мові змінювало ся в м'яке *л* лише тоді, як перед губними був чи голосозвук, чи шелестозвук плавний, й асімілював ся, коли перед губним шелестозвуком був безголосий шелестозвук. З приводу білоруських форм дванадцять і тринадцять — автор наводить аналогію з болгарського — пендесет, девендесет (давні форми **пандесатъ**, **дкандесатъ**) і давні форми церковнословянської мови — сѣбота, Самфира, самфиръ (в середнь-грецькім деякі слова мають *μβ* з. *ββ* і *μφ* з. *πφ*). Окрему замітку присвячує д. Соболевський українському *роздѣляти*; на думку автора ми маємо тут *зд* (як і *зз* в *роззяляти*) з *зв*, *зј*. Деякі українські наріччя мають форми *тот*, *сесь*, *сесѣ*, *сесѣ* і т. н.: д. Соболевський виводить їх з подвійних *тз—тз* і *сь—сь*. Остання замітка звертає ся до давнього питання про генезу *домовь*, *доловь* і має метою potwierдити права д. Соболевського на першество.

Д. Волков умістив дві замітки присвячені питанням історії давньої руської літератури. В першій він наводить свої гадки проти загально розповсюджененого погляду, що більшість давніх руських книг не мають на собі записів з іменем того, хто їх переписував. З 690 книг XI—XIV в., що заховали ся до нашого часу, мають записи з іменем переписувача лише 115, себто 16%. Але треба завсіди пам'ятати, що багато рукописів не мають кінця, де може і була запись: на деяких манускрип-

тах остання картка остільки зопсована, що її зовсім неможна відчитати. Вище подані гадки д. Волкова не можна уважати чимсь новим, але цікава остання його думка: він припускає, що професійний переписувач маючи поручення зробити кілька копій, не на кожній з отсих копій робив запис, а лише на деяких, через те велике число давніх руських книг лишила ся безіменними (XI).

В другій замітці д. Волков висловляє гадку, що дякон Григорій писар т. в. Остромирового Євангелія, не був новгородського походження (XII); на погляд д. Волкова — Григорій був кнївський дякон: його взяв з собою на північ князь Ізяслав; для потвердження сеї думки автор наводить звістку з I Новгородської літ., що князь Святослав Ольгович (1136 р.) шлюб брав „своими попы“. Таким чином траплялось не раз, що князі брали зі собою „своихъ поповъ“. Таким „своимъ“ дяконом у кн. Ізяслава й був Григорій, а що він не міг бути новгородцем, про те свідчить мова і рука записи в кінці Остр. Єванг.

Статя д. Петухова (VII) про вплив німецької літератури на давню руську (заголовок досить неясний, бо автор має на увазі літературний вплив лише в XVI в. і в пізніші часи) не дає яких небудь цікавих виводів. Автор не подає власних спостережень, але комбінує раїйш висловлені иньшими вченими гадки про поодинокі факти впливу німецької літератури і часом наводить всім відомі факти (наприклад про початок роснїського театру в XVII в.).

В відділі „Критика і Библиографія“ треба занотувати замітку д. Соболевського про другу частину праці д. Лазаревського — Очерки і т. и. (I) — рецензент подає думку д. Лазаревського про стан України в XV в., знаходячи в ній потвердження давньої своєї гіпотези про колонізаційний рух в Подніпровє з Галицько-Волинської землі. Рецензия д. Некрасова на нове виданне Сборника Святослава 1076 г. подає дуже детальний покажчик видання відмін Шімановського від первотвору: через те всім, хто має працювати над Збірником 1076 р., треба мати на увазі вище згадану рецензию д. Некрасова (X). Д. Тіхоміров умістив невеличку критичну статью про розвідку д. Шахматова присвячену Початковій літописи (XII).

Зо справоздань про діяльність наукових товариств занотуємо — Московського археологічного товариства за 1896 (V) й московського Румянцевського музея за 1895—6 р. (VI). Зазначимо також ще три справоздання про стан Кнївського університету в 1895 р. (I) і 1896 р. (XI), й Варшавського за 1895 р. (I); досить повна статья про стан освіти Кнївського учебного округа за 1896 р. (XII), зроблена на підставі офіційних справоздань.

Нарешті згадаємо ще некрольоги Лебединцева й Малишевського (III) обидва написані д. Рудаковим. О. Г—ий.

З університетських публікацій поза границями України-Руси найбільше інтересного що до своїх тем дають **Варшавскія университетскія извѣстія**. В сім річнику маємо дві розвідки до історії в. кн. Литовського: Леонтовича про сільських промисловців (кн. VI і VII) і Тарановського про маґдебурське право (в кн. VII початок) і академічну промову Леонтовича про „арійські основи словянського суспільного устрою“ (кн. VI) — про них буде мова осібно в ближших книжках Записок. З загальніших статей занотуємо ще кілька статей Саоновича по історії словянської й західної поезії. З урядової часті згадаю, що від катедри словянського законодавства дано було слухачам тему про „правний, політичний і економічний стан галицького селянства XV в.“ на підставі Акта *grodzkie i ziemskie*, і на сю тему написано було дві праці. **Ученія Записки Юрьевскаго университета** не подали нічого ближше для нас інтересного; можна занотувати хіба посередньо інтересні: Дяконова Акти до історії селянської („тяглої“) людности Московської держави (кн. I), Боброва про етику ґр. Толстого (II) Невзорова „Русскія биржи“ (закінчення в II і IV), А. Ясинского Причини упадка Ливонії (III). **Ученія Записки Казанскаго университета** подали між иньшими статью проф. Архангельского про німецький і словянський Лупцидарий (кн. II, IV, не скінчено), що буде обговорена осібно, причиною Шестакова до рукописної традиції Теофана (V—VII) і йогож замітку про афонські рукописні збірки, та курс російського державного права проф. Івановського. *

Христіанское чтеніе в сім році містить в собі скільки статей, присвячених українській церковній історії. Занотуємо тільки першу й найбільш значущу: „Борьба противъ Уніи на современныхъ ей литовско-польскихъ сеймахъ“. Проф. П. Н. Жуковича (ч. I ст. 69—107, і ч. IV ст. 537—565, початок сеї статі був ще 1896 р. ч. VI), бо вона буде обговорена окремо; в бібліографічній відділі сеї книжки подаємо рецензію на статью Бардуліна: „Жизнь и дѣятельность св. Θεодосія Углицкаго архієпископа Черниговскаго“. Поза тим цікаві для нас ще статі:

„Юбилей трехсотлѣтія Брестской уніи во Львовѣ и столѣтняя борьба противъ нея въ Галицкой Руси“ — промова проф. Пальмова на зборах Братства Пресв. Богородиці 1 грудня 1896 р. (кн. VI ст. 842—864). Напряг і дух сеї статі — звичайний що до сеї теми в російських часописях, та ще духовних: російсько-патриотичний-православний і взагалі дуже бридкий. Як звичайно тут гори й мости на „польських шовіністів“ й „руських (sic, для іронії) сенаратистів“. Головний зміст статі становить столітня борня з унією: львівського братства, 2) галицько-руської єрархії, 3) галицько-руського монашества і 4) самого

народа. Відомости про се подають ся переважно на підставі церковної історії Макарія. Весь виклад має на меті показати, що сьвятування 300-літнього ювілею берестейської унії є невчасна вигадка. На думку автора, вона повинна ворушити в Росіянах національне чуте й співчуте до „плѣнныхъ и поработенныхъ“ братів (себто Галичан), в уряді викликати заходи на взір Катерини II в справі дисидентського питання, а в суспільстві — старання, як хто може запобігти братерським „немочам“, аби не здавалось, що „північний брат“ проливає „крокодильові слъози“. Одначе, з усього видно, що цілу свою промову, ех officіо натхнений д. Пальмов нічого другого не робив, як видушував в себе й в чесного братства самісенькі „крокодильові слъози“.

Заслуги древняго виленскаго братства для западно-рускої церкви и народности А. Миловидова (кн. XI, ст. 355—373) — ся статя, писана з приводу 300-х роковин виленського братства від часів його засновання, поверхова, без цитат, але жива й читаєть ся легко. С. Г—ко.

Богословскій Вѣстникъ. „Св. Макарій, митрополитъ Кіевскій и всея Русь“, ст. 187—197, кн. V, И. З. — життєпись св. Макарія з поводу 400-літнього ювілею його смерті (1497—1897).

Папковъ — „Эпоха преобразования западно-русскихъ братствъ (1586—1600 р.)“, ст. 195—224 в кн. IX і 200—239 в кн. XI.

Сказавши кілька слів про діяльність князів К. Острозького та А. Курбського, д. Папков подає досить повну історію брацтв. Сказавши про чільніші брацтва — Львівське та Виленське, він дотикаєть ся і невеличких брацтв в с. Уличі, в м. Люблині (р. 1586 їх ствердив п. Іоаким), в м. Замості, Красноставі, Могилеві та иньш. (р. 1589 п. Єремія дав їм грамоти). Зупинившись трохи на діяльності православного собора в Бресті (1590 р.), що показав таку увагу до брацтв та їх діяльності, д. Папков описує становище брацтв до кінця XVI в., а вкінці подає загальну характеристику їх діяльності від 1592 до 1600 р.

Странникъ „Митрополитъ Петръ Могила“ — свящ. П. Θ. Викула (N 1 і 2). Про початок сієї статі ми вже подавали коротеньку замітку торік, бо ще тоді вона почала друкуватись. Тут автор говорить про діяльність митр. П. М. на користь православію в часи його митрополитства, говорить про боротьбу його з унією, про його літературну діяльність, про його піклування що до народньої осьвіти (лаврська та Богоявленська школа) і про його смерть (31 грудня 1646 р.). Взагалі про всю отсю статю скажемо те саме, що говорили торік про її початки: як на ювілейну, се доволі цікава й гарна статя, алеж вона нічого не дає нового, свого, вона вся заснована на старих дослідях про митр. П. М., найбільш на праці проф. Голубева.

— „Замѣчательные люди изъ русскаго бѣлаго духовенства въ XVIII столѣтїи“ И. Хитровъ (N 1, 2 і 5) — про неї в бібліографічнім відділі.

„Церковная жизнь у Славянъ — школа, литература, общественная жизнь и народно-бытовья отношенія въ Прикарпатской Руси“ (N 6—7). Під таким заголовком уміщено а то доволі цікаву ст. невідомого автора про сучасне становище шкільної просвіти в Галичині. Дати про се беруть ся вдебільшого з часописи „Галичанина“. Тут ми знаходимо і нарис сучасного становища народньої освіти, і гімназій, і університетів, і взагалі висших шкіл. Тут же ми маємо і деякі статистичні дати. Автор говорить про недостачу національної інтелігенції, про зріст національної середньої школи (засновання реальних та клясичних гімназій в різних місцях Галичини) і вищої, університетської. По думці автора статї загальна просвіта в Галичині стоїть надто низько. А се залежить від того, що в школах дуже багато часу іде на вивчення польської мови і що галицько-руська інтелігенція взагалі не так піклуєть ся про освіту народну, як польська. Вкінці статя говорить про діяльність товариства „Просвіта“ і „Товариства им. Качковского“. Звичайно, симпатії „Галичанина“ перетягає зовсім до себе „Товариство им. Качковского“, найбільш вихваляєть ся діяльність Івана Наумовича. Алеж замовчують ся і заслуги на полі народньої освіти товариства „Просвіта“: яко найбільшу заслугу сього товариства автор ставить видання підручників на українській мові. Статя ся, очевидно, ще не скінчена, поки що сказано тільки про школу, а про „литературу, общественную жизнь и народно-бытовья отношенія“ нема ще ні слова, хоч заголовок статї обіцяє, що автор поговорить ще і про се.

— „Почаевская Лавра“ П. С. Г. (N 12). Ся коротенька (699—707 ст.) ст. не має в собі нічого цікавого, се є не більш, ні менш як ювілейна замітка (1897 р. сповнив ся 300-літній ювілей Лаври). Тут коротенько говорить ся про заснування, історію і значіння Почаївської лаври в суспільнім житю. **B.**

Литовскія Епархіальныя Вѣдомости. Супрасльській архимандритъ Иларіонъ кн. Масальскій Архим. Николая (N 2—3). З нагоди 300-літя Берестейської унії подають ся відомости про сього видного проповідника унії. Поставлений архимандритом Супрасльського ман. в 1589 р. патріархом Єремїєм II, після скничення архимандрита Тимоєєя Злоби, Иларіон сразу хилив ся до унії, як і декотрі инші поборники православя, бачучи в унії спосіб заспокоїти православному церкву і вилічити духовні слабости її пастирів і вірних. У 1595 р. на провінціальному львівському соборі, що був під проводом львівського єпископа Гедеона Балабана, Иларіон підписав акт, де просили як най-

швидше завести унію, котру розуміли инакше, як польський уряд і католицьке духовенство. Але потім, коли Іларіон побачив, що унія, заводжена на Русь, зовсім не відповідала його розумінню, він став рішучим противником унії. В 1601 р. він навіть зважився на такий різкий вчинок: проголосив у своїй манастирській агапемі митрополиту-відступникові, за те і був прогнаний королем. Опісля Іларіон уже поступав не так твердо, як раніше; випросивши собі у короля помилування, він дістав попереднє місце. Помер він 1602 р. в Супраслі.

Статю Харламповича про виленську братську школу (N 16—22) обговорили ми в бібліографічній відділі (Зап. т. XXV).

Попытка Виленскаго магистрата обвинить одного изъ братчиковъ Виленскаго православнаго Свято-троицкаго братства въ государственной памѣнѣ (1597 р.) (N 45). Наводить ся лише документ, вибраний із Виленського центрального архива архиварієм Спрогісом

У 1897 р. сповнило ся 300-літє від часу побудованя св. Духовської Виленської церкви. З сеї нагоди подано в Лит. Еп. Вѣд. кілька невеличких заміток до історії сеї церкви. Так надруковано вибраний із петерб. Публ. бібліотеки лист смоленського воеводи Яна Абрамовича до виленського воеводи Христофора Радзивила з 10 грудня 1597 р. Той Абрамович, що писав сей лист, був мужем одної з будівниць св. Духовської церкви Анни Доротеї, в роду Волович („Къ исторіи Виленскаго свято-Духовскаго храма“ N 45). Архиварій Виленського центрального архива І. Спрогіс завважує, що можна би получить ювілей 300-літя побудованя Виленської свято-Духовської церкви з ювілеем 300-літя свято-Духовського манастиря, бо хоч про істнованне сього манастиря певні відомости починають ся аж від 1605 р., але можна думати, що манастир істнував раніше, а то від 1597 р., і вказує декотрі відомости на піддержанє своєї думки.

Нѣскольکو словъ объ иностранной эксплоатации древней Руси. В. Площанского (N 33). На підставі актів показано, як у XV—XVI ст. землі переходили з рук руських властителів в иновірне й заграничне володінє, особливо в руки католицького духовенства, що податків не платило і через те увесь тягар податків падав на Русинів, з котрих вони брали ще й десятину.

Два документа, свидѣтельствующіе о насильственномъ распространеніи унии въ г. Дрогоичинѣ въ XVII в. и желаніи принужденныхъ къ унии, при первой возможности, возвратиться въ православіе (N 51). Документи дотичать 1636 р. і вибрані О. Жудро з архива Могилівської духовної консисторії.

Св. священно-мученикъ Макарій, митрополитъ Кіевскій и всея Руси. Н. П. (N 18). З нагоди 400-літя від часу смерті сього єрарха подають ся звістки про нього, зложені старанно і з перших жерел.

Бібліографічні замітки про книги: „Акты, издаваемые Виленской комиссией для разбора древнихъ актовъ, т. XXIII — акты Холмскаго гродскаго суда“ (N 1) і Ае. Ярушевича „Ревнитель православія князь Константинъ Ивановичъ Острожскій (1461—1530) и православная Литовская Русь въ его время“ (N 26).

Минскія Епархіальныя Вѣдомости. Вопросъ о родоприсхожденіи западно-русскаго митрополита Іосифа II Солтана, Н. Коноплева (N 16). Виложивши думку д. Білецького, висловлену ним у статі Лит. Еп. Вѣд. 1896 р. (вийшла й окремою брошурою) про те, що митр. Іосиф II Солтан походив із шляхти Логойського повіта (тепер Минскіої губ.),—автор доповняє се декотрими відомостями, поданими в статі д. Лавровського у Смоленск. Еп. Вѣд. (1897, N 1) п. з. „Новыя данныя для генеалогіи смоленскаго єпископа и кіевскаго митрополита Іосифа II Солтана“.

Третій періодъ существованія Минскіої духовної семинаріи (1840—1774), М. Вержболовича (N 1 і д.). Іде далі історія семинарії; в тім періоді можна зазначити особливу подію в житю сього учебнаго закладу — се перенесене його зі Слущька до Минскя, де поставлено нові будинки за суму майже 100 тисяч рублів.

Начальная глава изъ історіи Минскаго женскаго училища духовнаго вѣдомства, А. Троїцького (N 10 і д.). Подано, на підставі архивних відомостей синода, відомости про обставини відкритя в 1867 р. теперішнього жіночого пансіона для дівчат духовенства.

Знаменательный для западно-русской православной церкви юбилей, Т. Серно-Соловйовича (N 2). З нагоди сповнення 400-літя від дня смерті кійвського митрополита Макарія, вбитого у 1497 р. 1-го мая перекопськими Татарами в Стриголові (тепер містечко Скригалів Мозирського повіта Минскіої губ.), автор наводить історичну звістку про смерть м. Макарія й місце його смерті і виказує бажанне, що там треба би побудовати церкву в імя сього сьвятого (моці його лежать у кійво-Софійській катедральній церкві). Житє сього митрополита вложено в иньшій статі Н. К—ва N 15 тих же Мин. Еп. Вѣд.

Царедворцы великаго русско-литовскаго князя Ольгерда Гедиминовича Кумецъ, Нежило и Круглецъ, во св. крещеніи Антоній, Іоаниъ и Евстафій, ихъ мучени-

ческая кончина въ Вильнѣ и прославленіе, *Θ. Серно-Соловйовича* (N 13 і 14). Популярний історичний нарис. *Ю. С.*

Полоцкія Епархіальныя Вѣдомости. Лиш одна історична статя, варта уваги: Полоцкій Спасо-Евфросиніевскій монастирь. Сьвящ. Вл. Альбицького. З нагоди побудованя й посвяченя нової церкви в Евфросиніевському монастирі подають ся історичні відомости про сей монастир, заснований у XII ст. полоцькою княжною Евфросинією, що на сьвітї звала ся Предиславою. Матеріяльною пам'яткою дбана основательки про красу побудованої тут нею церкви служить дорогий хрест із написю про побудованнє її в 1161 р. Сей хрест зберегаєть ся в монастирі і доси. В часи увії монастир захопили Єзуїти, і він якийсь час перестав був існувати, будинки дуже зруйнували ся. Відновлено монастир аж у 1840 р. — жіночий. Тепер черниці приводять монастир чим раз більше до ладу. При ньому — є жіночий пансион для доньок духовних осіб, а також церковно-парафіяльна школа для дїтїй.

Ю. С.

Археологическія извѣстія и замѣтки (I, II, III, IV, V—VI, VII—VIII, IX, X, XI, XII під ред. Орѣшнікова и Богоявленскаго). Окрім статї д. Петрова — Слѣды древней Никитской церкви (див. Записки т. XXI) зазначимо ще дві ровідки присьвячені тому самому археологічному питанню — Мономаховій шапці. Д. Соболевскій („Мономахова шапка и царскій вѣнецъ“ — III) каже, що сьогочасну Мономахову шапку можна уважати за перерібку князівського клобука XI—XIII в.; автор вказує, що верхня частина князівського клобука (напр. на образку вк. Сьвятослава Ярославича з родиною в Сьвят. Збірн. 1073) дуже подібна до металевої частини Мономахової шапки. Ріжниця, що до нижшої частини, та, що клобук широко обшитий фургром, а шапка має лише вузку облямівку. Д. Анучін у замітці — Археологическое значеніе Мономаховой шапки по мѣтїю Кондакова (V—VI) зазначає хиби гадки д. Кондакова висловленої в праці про руські скарби; замітка має лише негативне значіннє.

В дрібних відділах „Археологическая хроника“ й „Засѣтанія обществъ“ ми знаходимо деякі цікаві звістки про знахідки на Україні-Руси чи про діяльність тутешніх наукових товариств. Звістки про знахідки представляють в себе або виїмки з часописей напр. з Кіевлянина (IX, 288), Київської Старини (II, XII) або самостійні справозданнє напр. про знахідки в Херсонщині 1896 р. (V—VI), про дрогичинські пломби (V—VI) і т. и. Між звістками про діяльність наукових товариств занотуємо короткий переказ реферата д. Муркоса про Київско-Печерську лавру по опису Павла Алепського, виголошеного в Моск. Арх. тов. (II). Кілька заміток присьвячено й діяльності „Комитета по устройству XI археол. сѣзда“ напр. I, 18—20, VII—VIII 233, XI 346.

Чтенія въ обществѣ исторіи и древностей російскихъ (т. 180—183). В Наукових Записках було осібно обговорено статі: Петрова — Описаніе рукописныхъ собраній находящихса въ Кіевѣ — частина друга. Праця Істріна Откровеніе Мееодія Патарскаго буде ще обговорена осібно. Путешествіе патр. Макарія, ч. 2 і Шахматова О начальномъ лѣтописномъ сводѣ. Окрім того занотуємо переклад поданих в XI-ім т. Acta historica res gesta Poloniae illustrantia дневників Зборовского й Дзялиньского (I) і розвідку д. Бѣляева — Анализъ нѣкоторыхъ пунктовъ древнерусскаго завѣщанія (IV). Остання статя має метою вияснити характер тестаменту — як він склав ся до кінця XVII в., коли вже починає ся відміна в правнім житю і давнє право відступає місця новому — праву імператорського періода (уживаючи термінологію д. Буданова). Задля недостачі памяток з давніх часів — автору доводить ся спирати ся головним чином на пізнійші документи XIV—XVII в.

Историческій Вѣстникъ умістив статю д. Матросова — Заокеанская Русь (I—V): автор малює жите емігрантів російських і галицьких в Far-West'ї: статя написана досить поверхово на підставі власних вражінь. Д. Тітов подав два некрольоги — Лебединцева (II) і Мальшевського (VI). Малярю Мікешіну присвячено замітки — Уманського (II) і Евальда (IX): згадуєть ся і про відносини Мікешіна до Шевченка, але ніяких нових звісток не наведено. До невеличкої статі д. Бучневича — про будинок Котляревського і памятник його в Полтаві (XII) лодано малюнки будинків — з 1855 р. а в сьогочаснім його стані, й памятника. Згадки д. А. М. про корсунські розрухи (III) мають певну цікавість, бо написані самовидцем й діячем утихомирення отсего народнього руху. Наведемо тут уривок з зробленої автором характеристики українського люду: „взагалі, оскільки я пригадую, отсеї нарід богато дечим відрізняв ся від селян великоросійських губерній, безперечно, він був більш моральний, честний і розсудливий у всіх випадках, коли справа не дотикала ся улюбленої мрії їх про волю. Але як тільки питання переходило на отсеї ґрунт — вони ставали простійші ніж малі діти і не було кінця їх упертости“.

В час. **Русская Старина** ми знаходимо дві досить великі статі присвячені провінціальному українському житю в другій половині нашого віку: се спомини д. Захаріна (II—VII) про мировий суд на Поділю й згадки д. Лугінеского про суспільне українське жите (IX—X). В отсих статях є досить цінних спостережень, особливо в першій, бо д. Захарін яко мировий судія близько стояв до українського люду; але обидві статі мають одну хибу: автор не вмів висунути на перший плян головне, лишивши подробиці. в вигляді взагалі нема системи, через те статі читають ся важко. До гоголевської літератури належать чотири статі (Авенаріуса,

Вітберга і Шенрока) присвячені спеціально питанню про час першої знайомости Гоголя і А. О. Россети (II, VI, VIII). Занотуємо ще продовження мемуарів М. Чайковського (II, V) і цікаву статтю Модзалевського про Рубана (VIII). Рубан — відомий діяч російської журналістики XVIII в. („Ни то ни сіо“, „Старина и Новизна“), студював й історію України: згадаємо його Краткія географическія политическія и историческія извѣстія о Малой Россіи“, „Краткая лѣтопись Малыя Россіи съ 1506 по 1776“ і т. п. Д. Модзалевский дає начерк біографії і літературної діяльності Рубана, але не застановляє ся спеціально над його працями по історії України; у всякім разі стаття д. М. цікава для характеристики нашого суспільства XVIII в. (Зазначимо à propos, що давня стаття М. Тіхонравова про Рубана передрукована в його творах т. III, 1898).

Русскій Архивъ подав мемуари княжни Варвари Репніної (кн. II, с. 478—90), вони ще не скінчені, і подана тут часть обіймає дитячі спогади; мемуари дають материял для вяснення характера княжни, але особливого інтереса не мають. Їх випереджає коротенька статейка Сергія Шереметева, написана на підставі особистих спогадів, в панегіричній тоні (с. 472—7). В мемуарах ір. М. Бутурліна (кн. II і III) можна занотувати побіжні згадки про жите кївської аристократії в 1830—40 роках.

О. Г—ий.

Византійській временникъ з сього року містить властиво одну інтересну для нас статтю — проф. Ю. Кулаковського про вичинську єпархію (Гдѣ находилась вичинская єпархія Константинопольскаго патріархата, с. 315—336); стаття складає ся з чотирох розділів — перший присвячений вясненню питання де була ся єпархія (автор доводить, що Вичина — теперішня Камчия, і на ній було місто Вичина, при тім він зовсім хибно сюди причеплює Вислу — Дицику), другий — звязку сеї єпархії з Алянами; той факт, що єпархія не належала до болгарської церкви, автор поясняє здогадом, що вона призначена була не для Болгарів, а для подунайської Руси, і в III розділі переглядає звістки про руських князів і руську людність на нижнім Дунаю в XI—XIII в., висловляючи при тім деякі інтересні гадки; в IV розділі він поясняє дунайські міста звістного реєстра „дальших і ближніх руських городів“ за допомогою акта в збірнику Мікльосіча і Мілера (I N 52). Взагалі стаття дає цінну вкладку в небогату літературу чорноморської й подунайської Руси.

З інших занотуємо: дві замітки пок. Павлова (одна — VII має бути причинком до історії Методія, словянського апостола, друга — VIII до історії церковного суда: суд над убийниками, що скористали з церковного asylum) і причинок до рукописної традиції Симеона Льоґотета Шестакова.

Извѣстія Отдѣленія русскаго языка и словесности Имп. Академіи
Наукъ т. II, ст. VI+1164).

Із праць, уміщених у сім томі, ми не потребуємо говорити про розвідку **Θ. Е. Корша** — О русскомъ народномъ стихосложеніи (ст. 429—500+501*—504* про неї ми згадували у XX т. Зап. і вона ще далеко не скінчена), **Н. К. Нікольского** — Матеріали для исторіи древне-русской духовной письменности (Зап. XIX, бібл. 4), **М. Г. Попруженка** — Нѣскольکو замѣчаній о сочиненіяхъ Юрія Крижанича (Зап. XIX, бібл. 11—14), **А. І. Яцімірскаго** — Мелкія замѣтки I—II (теж зреченовані в Записках, XIX, бібл. 5—6), **Н. І. Петрова** — Подлинность поученій преп. **Θеодосія Печерскаго** о питіи и чашахъ тропарныхъ и о казняхъ Божіихъ та **А. А. Шахматова** — Кіевопечерскій патерикъ и Печерская лѣтопись I—II (Зап. XXV, бібл. ст. 10—11).

По за тим у сім томі д. **Шахматов** подає далі „Матеріали для изученія великорусскихъ говоровъ, IV (ст. 232—279, прислані в Акад. із деяких мість губ. Олонецької, Вологодської, Сібірської), та рецензії на книжки: **А. І. Соболевскаго** „Опытъ русской діалектологіи“ вип. I (ст. 1157—1162), **Ф. Н. Фінка** в Марбурга „Zwei russische Märchen in phonetischer Schreibung“ (з великими похвалами), **Є. Я. Якушкіна** „Матеріали для Словаря народнаго языка въ Ярославской губ.“, „*Χαριστήρια*, сб. статей по філол. и лингв. въ честь **Θ. Е. Корша**“ (ст. 210—215). Праці Соболевскаго Шахматов признає одинокість у рос. літературі по діалектології після „застарілої тепер статі **Потебні** „О звуковыхъ особенностяхъ русскихъ нарѣчій“, але робить їй і багато закидів і головно той, що С. не схарактеризував усього великор. нарѣчя в його відмінах від білоруського та українськоруського, а обмежив ся тільки говорами: московським і північно-великоруськими. Рецензію доповняє **Е. Карскій** (ст. 1162—1164), дуже хвалячи білоруську частину праці Соболевскаго, важну, на його думку, і для фільологів і для етнографів (хоч вона зроблена тільки на підставі друкованих матеріялів, до котрих К. додає від себе кілька пропущених С.—ким): фільології матимуть вказівки при розділі живого звукового матеріяла білор. нарѣчя, який має зібрати **Ак. Наук**, етнографи зможуть, ідучи за вказівкою С., означити докладно границі руських племен і владити докладну етнографічну карту.

Карському поручила Акад. Наук редакцію особнаго відділу в „Извѣстіяхъ“ п. з. Матеріали для изученія бѣлорусскихъ говоровъ, перший розділ котрих і почав ся в сім томі (ст. 561—575). Перед сею рубрикою надрукована „Программа для собиранія

особенностей говорів б'лоруського нар'ч'я (ст. 502—560) Карського-ж — дуже докладна й цінна. Не потребуємо й додавати, що відділ сей важний і для нас через близькість мови білоруської до нашої.

Бажаючи справити ся перше з рецензіями відділу „Извѣстій“, завважаємо, що в с'м томі він дуже малий, в прирівнанню до праць оригінальних. Н. К. Грунський подав свій Оглядъ объ изслѣдованіи М. Мурка „Deutsche Einflüsse auf die Anfänge der böhmischen Romantik. Mit einem Anhang: „Kollar in Jena u. beim Wartburgfest“, Graz, 1897 (ст. 1109—1137). Рецензент закидає статі д. Мурка неповноту та односторонність і врешті необробленість та недокладність навіть поданого; докладніше вийшли тільки глави про Шафарика, Колляра та Челяковського — перші дві навіть з дуже багатим бібліограф. матеріалом. Ужите назви „романтика“ в прикладі і до „славянських відродінн“ взагалі, і до „чеської патріотичної школи“ спеціально, невдатне, як і ідентифікованє славянського руху з усіми иньшими тоді в Европі, та приписанє переважного впливу на славянські відродінн рухови німецькому, а не англійському та французькому. Славянські відродінн настали, правда, і під впливом німецьким, але ще більший був на те вплив свій, місцевий, національний. Рецензент старає ся доказати се розбором усіх десятиох глав праці. Рецензія написана зовсім самостійно. В примітці рецензент згадує про иньші рецензії на книжку д. Мурка, а головно про рецензію (найдокладнішу) Чеха Якубца (Listy Filolog. 1897, III). Останній закидає авторови майже те саме, а окрім того: брак розкладу матеріалів по ідеям і брак глибшого розуміння чеського руху. А. Погодін подав „Нѣсколько замѣтокъ объ изданіи Archiv für Slavische Philologie“ Bd. XIX, N. 1—2 (ст. 1149—1156). Рецензент подає докладний зміст статей: К. Іречка про рагузанського поета Шішка Мінчетіча (1457—1527), Фр. Льоренца Die polnischen Naselyokale, В. Вондрака Zur Frage nach der Herkunft des glagolitischen Alphabets, О. Асбота Das zu Zengg im I. 1494 gedruckte glagolitische Missale.

В. Н. Щепкін (на ст. 216—231) розібрав посмертну працю Дра В. Обляка „Macedonische Studien“ язикові. Рецензент кінчить свій розбір так: „До сих пильних, живих і безпристрасних обсерваций Слявісти будуть обертати ся з найріжнороднішими питаннями мови. Для ясного розуміння македонської фонетики праця Обляка на довго лишить ся таким самим первожерелом, яким для східньо-болгарського нар'ч'я була (і почасти й є) звісна граматика Цанкових. Трудности, з якими звязаний науковий дослід македонських говорів, ще побільшують значіннє праці Обляка“. Д. Щепкін розуміє трудности з боку

теперішніх македонських властей, що, як відомо, навіть арештували були Обляка; але вона була і в слабости остатнього, та й у тім, що він аж на місци придумував способи докладного записуваня звуків, а перше, як підносить д. Щ., не займав ся навіть систематичною обсервацією звуків свого власного говору і своєї рідної мови з їх фізіологічного боку і виступав проти пригідности фізіологічного метода Сіверса, що кладе мускулове чує дослідника висше більшости механічних способів обсервації. II. з. Повѣсть о мутьянскомъ воеводѣ Дракулѣ въ изслѣдованіи румынскаго ученаго (ст. 940—963) містить А. І. Яцімирский рецензію на книжку букарештського слявіста Івана Богдана п. з. *Vlad Teres si paratiunile germane si rusesti asupra lui* (Букарешт 1896). Цепеш — прізвище Дракула (друга половина XV ст.) за те, що він звичайно вбивав людей на кіл і праця Богдана властиво історична: вона стягає Дракула із вишків героя правди, на якому він доси стояв в очах Румунів, і показує, що се був поганій тиран — під цару Іванови Грознаму, і задля того між иньшим виводить на сьвіт божий сучасні німецькі брошури і перший раз друкує повний текст сучасного російського оповіданя (в чотирьох списках), де Дракул показаний в правдивому сьвітлі. Оповіданє написано в 1481—82 р., коли в Волощині княжив Влад Монах, син Цепеша, а в Буді був дяк Куріцин, післаний царем Іваном Василевичем до Матія Корвіна, через що Куріцина учені вважають автором оповіданя. Доси про оповіданє у рос. учених, навіть Шишїна, були дуже неясні понятя.

З оригінальних праць, надрукованих у II т. „Извѣстій“ ми, звісно, звернемо більшу увагу тільки на важнійші. Найражнійша, на нашу думку, статя Н. С. Усова — Экспериментальная фонетика I—IV (ст. 906—939). Автор, поперед усього, підносить величезну вагу праці Бодуена-де-Куртенє „*Próba teoryi alternacuj fonetycznych*“ (Rozprawy Wudz. filol. Крак. Академії т. XX) яко пробу внести в лінгвістичні досліди психольогічні розгляди. Нові погляди висказані і в працях Поля Пассі *Étude sur les changements fonétiques* (1891), та О. Бремера *Deutsche Phonethik* (1893). Пассі кладе фонетикови і старає ся розвязати ось яку, незвичайно важну завдачу: означити, чи нема у кожного звука певної спільної для всіх мов і часів тенденції змінити ся в якім небудь певнім напрямку, котра і проявлялась би, коли звук находить ся поза впливом супротивних умов; коли-ж такі тенденції існують у звуків і групи їх, то які вони? Пассі доходить ось до якого висновку про язикові еволюції: звуки бесіди змінюють ся головно при переході мови від одного покоління до другого, і причина зміни — недокладне (з погляду родичів) вдаванє дітей мови родичів, через котре в мову нового покоління все закрадають ся непоправлені помилки („помилки“ з погляду мови

родичів. Теоретично се значить, що на т. зв. звукові закони мають значінє тільки чисто емпіричних законів, а практично, що етимольогічне супоставленє, котре просто йде проти якого-небудь звукового закона, не повинно бути через те саме відкинено. До такогж висновку доходить само-стійно, і Бремер. Автор наш описує далі докладно інструменти для міряня рухів орґанів бесіди і звукових хвиль, що дають змогу описати докладно самий процес бесіди, взятий зверху, і заглянути і в психіку виговору. Автор (експериментуючи над власним виговором — калузьський, иноді змінений книжним впливом) подає докладний помір часу, якого треба на виголошенє певних звуків бесіди і т. д. характеризує, на тій підставі, окремі самогласні, чим вони визначають ся одці від одних, держачи ся висновків Германа і Піппінґа, що головна характеристика їх — абсолютна висота домінуючого звука. Автор наводить ось які слова Піппінґа яко приклад найновіших теорій самогласних до питання про звукові закони: „Коли дитина вдає звуки бесіди своїх родичів (я маю на думці поперед усього самогласні), то по сказаному вище (про те, що ріжниця величини орґанів бесіди мусить вести за собою ріжницю в артикуляції) вона привикає до артикуляції, що мусить бути чужа дорослим. Ростучи, вона, натурально раз-у-раз старає ся, хоть і несвідомо, добути з себе тоті звуки, котрі привикла чути від иньших і теж у власній вимові. Але вкупі в тим дитина мусить мати нахил слухати раз набутого „почутя руху“. Тим часом з роками змінюють ся розміри вуха, то вона не може вдоволити одночасно і домаганням вуха і домаганням почутя руху і яко результат боротьби виходить самогласна, не зовсім ідентична з відповідним звуком старших генерацій“. Навівши се, д. Усов кінчить свою статю так: „Ясно, що сей скок у мускуловому чутю, котрий виходить при переході мови від родичів до дітей, і та зміна її, котра повстає, поки дитина росте, різко порушує ту поступеність і плавність зміни мускулового чутя, котрі чинять постулат принципіального значіння звукових законів, доконечну умову їх абсолютної прикладности. Коли-ж сеї умови нема, то й звукові закони такого значіння мати не можуть: вони тільки емпіричні закони, що служать для наручніщого описаня появ історичної граматики“. Звертаємо увагу наших лінґвістів на сї нові теорії, та особливо на глибоко розумну працю д. Усова. Вона ще, бачить ся, не скінчена.

Важною видає ся нам і праця Евг. А. Ляцкого Нѣсколько замѣчаній къ вопросу о пословицахъ и поговоркахъ (ст. 745—782). Автор студіює тільки білоруський материял і розбирає пословицю яко предмет поезії, пословиці-побрехєньки, пословицю і поговірку, з'образні способи, та звуковий бік пословиць, і доходить ось до яких загальних висновків: 1) Пословиця то форма бесіди, наручна до

узагальнення конкретних уяв і понять і яко така мусить бути розгля- дана окремо від змісту; з сего виходить, що присутність поетичного образу в ній не обовязкове. 2) Пословиця визначає ся льогічною двочленністю (супоставлене образів, образ і суд, вказівка на конкретний факт і образ або суд) і має практичне значіне сьвідощтва, переконання, навчання або признання певного факта; сими двома прикметами вона ви- значає ся від властивої поговірки, на котру треба дивити ся, як на одну з відмін пословиці. 3) Тільки яко льогічна форма, пословиця не є нерухома: елементи, з котрих вона складає ся, можуть бути перестав- лені, вкорочені, заміняні. 4) Одно з жерел повстаня пословиць — байки, оповідання; вони переміняють ся, через „стиснене думки“, в короткі причті, побрехеньки, котрі стають в житю пословицями, і тоді на них треба дивити ся як на осібну відміну їх, котру можна назвати „посло- вицями-побрехеньками“. На скілько сї виводи з білоруського материялу вірні і що до пословиць иньших народів, покаже, на думку автора, кон- секвентний дослід остатніх. Автор доторкнув ся формального боку по- словиць через те, що він доси майже не був зачеплений в російській науці. Нам бачить ся, що справа пословиць, як і взагалі справа народ- ньої словесности, не може бути рішена без порівняного історичного до- сліду, котрого автор і не доторкає ся, збуваючи справу тим, що істо- ричних білоруських пословиць мало.

Вкажемо ще на статі: В. М. Істрица — Замѣчанія о составѣ Толковой Пален (ст. 175—209 і 845—905) та В. В. Качановского Славянская Кормчая (ст. 1068—1108); А. А. Кочубинського „О Супрасльскої лѣтописи (ст. 1143—1148) (автор звертає увагу на очевидні шкробаня майже в цілій рукописи, від арк. 4-ого до 118 і дещо відчитує спід споду); А. І. Кирпичнікова — Къ лите- ратурной исторіи русскихъ лѣтописныхъ сказаній (ст. 54—64); Н. П. Некрасова Замѣтки о языкѣ „Повѣсти врем. лѣтъ“ по Лаврент. списку. Морфол. замѣтки (конець) (ст. 104—174); П. А. Сирку Два памятника живого рус- ского языка XVI вѣка I—II (ст. 1058—1067) (се є дві рос.- німецькі фразеології в корол. берлінській бібліотеці); на подібний ма- териял вказує й І. В. Ягіч у статі Замѣтка объ одномъ руко- писномъ словарѣ нѣмецко-русскомъ XVII-го столѣтія (ст. 281—301) у бібліотеці францішканського монастиря у Відні в VIII окр. Alserstrasse. Д. Ягіч виписує з рукописи, котрої є 158 листів або 316 сторін, багато слів і фраз і каже, що її годі обійти в істо- ричному досліді рос. мови. Нарешті вкажемо й на статю Е. Θ. Карского Западнорусскій сборникъ XV в. (ст. 964—1036). Збірник сей дуже важний, переходує ся в рукописнім відділі петерб. імп. публ. бібліо-

теки під Θ. І нр. 391 і містить оповідане про муки Ісуса Христа, початок оповідання про трьох королів, звичаї Греків, жите Алексія чоловіка Божого. Автор подає їх текст, а для порівняння кілька текстів польських, чеських і оден український (з рукописи XVII ст., власність проф. А. Смірнова п. з. Слово о страсти Господней и о преданїи иудиином како иуда предал Христа жидомъ) і доходить до висновку, що перше з наведених оповідань не є ані Нікодемове евангеліє, ані оповідане про страсти Хр. звістних доси редакцій — а осібне оповідане, перекладене з якогось польського рукоп. оповідання, зладженого з кількох лат. оповідань. Далі автор розбирає докладно мову збірника і додає словар. Звертаємо увагу ще на одну статю, П. Н. Шеффера — Замѣтка о сборникѣ Кириши Данилова (ст. 34—48), з додатком тексту „Голубина книга сорока пядень“ (з нотами).

М. П.

Рускій филологическій вѣстникъ містить в собі закінчення більшої праці Е. Карського „Изъ лекцій по славянскої кирилловскої палеографіи“, дальші розділи „звукових особенностей сльнинскихъ и мосальскихъ говоромъ“ А. Шахматова і розвідки А. Погодіна „Нѣсколько етимологій“. По диялектології звертає на себе увагу обширна праця К. Филатова „Очеркъ народныхъ говоромъ Воронежской губ.“ Джерелом авторви були не тільки вже виданий готовий материял, а також і власні спостереження, записані в ріжних повітах Вороніжчини. Доси надрукована частина праці присвячена великоруським говіркам. Занотуємо ще для загального інтересу статю А. Погодіна: „Къ вопросу о смягченїи гортанныхъ въ славянскихъ языкахъ въ звязи съ общими законами языка“, „Къ діалектології великоруськихъ нарѣчій: особенности живого народного говора Обоянскаго у. Курск. губ.“ Обоянський говір тим цікавий, між иньшим, як каже автор, що через близьке сусідство великоруської і української людности ріжниця між мовами обох народів майже загладилась і утворилась якась відмінна середня мова. До сеї статі додано 32 пісень і словничок місцевої мови.

Е. Т.

Этнографическое обозрѣніе за сей рік приніє цілий ряд праць, що більше або меньше дотикають українсько-руської етнографії. Я перейду їх в тім порядку, в якім воно надруковані.

1) Къ повѣрьямъ о св. Касьянѣ. Д. Мендельсон розбирає тут народні повірки звязані з особою Касяна і споріднені з ними мотиви. Мотив наведений на 1 ст. з Лубенського повіту знаний також у нас (Велеснів, Бучацького нов.), але він привязаний тут до Буняка. Рісниці сягали у Буняка по народньому переказу — аж до пальців ніг, через що він не міг дивити ся на сьвіт. Татари возили його з собою і де не могли добути якої твердинї, підносили йому вилами рісниці; він споглядав на твердиню, а вона западала під землю. Так стало ся також в ни-

їшнім Велесневі в твердинею Городищом. Українські перекази про Буняка обробив прегарно Драгоманів в статі: Шолудивый Буняка въ украинскихъ нар. сказаніяхъ (Кіев. Стар. 1887 кн. VIII і X). Про сю статью див. ще Записки т. XXII.

2) Етнографическіе матеріали, собранные въ Купянскомъ у. Харьковской губ. Матеріяли зібрані д. Івановим в кількох селах Купянського повіту заслужують особливо нашої уваги по тій причині, що дотикають області як раз найменше дослідженої. Забобонів про вагітність і про порід, колискових пісень, діточих пісень і примівок записано доси у нас дуже мало, а прозивок, якими діти дуже радо себе обкидують і за яких ведуть з собою війну, на скільки мені відомо, зовсім не записувано. Про вагу народньої медицини для наукової не буду тут розводити ся: вона стала тепер предметом наукових дослідів у різних народів, тож і у нас кождий причинок на тім поли можна лише похвалити. Колискових пісень записав д. Іванів 55. Між ними дві є чисто російські. В деяких з них тексти дуже попсовані. Мова в богатях кульгає також, думаю одначе, що се хиби скорше редакції як записувача. Приходять там наприклад такі слова і звороти: спате, мате, въ шолковыхъ, Івашечко (вос.), помогаюшка батюшка, сорока (вос.), коточекъ, куточекъ, хвосточекъ, ходилъ, ловилъ, носилъ, черкаскіе, дорогіе, золотые, чтобъ было нянькѣ й мамкѣ і т. д. Такими виразами українська мова не послугує ся, як відомо, ніде. Діточих пісень записав д. Іванів 48, а примівок 15. Між ними деякі дуже цікаві. Прикладок до імен так мужеських, як женських, зібрав д. Іванів також значне число. Є між ними багато бистроумних, багато гумористичних; не брак одначе і сороміцьких. Для прикладу наведу пару:

Антоне, Антоне,
Гляди, сучка втоне!
Тяни її за вушка,
Буде завтра юшка.

Або: Гапка — собача лапка,
Сучку убила,
Молока надоїла,
Дітій накормила.

Подібні прикладки наводить ще автор на різні фізичні прикмети людей, на стани, національності і т. в.

3) Сборникъ польскихъ пословиць XVIII ст. В сій статі подає д. Довнар-Запольський 160 польських пословиць — подекуди з відповідними латинськими — записаних Українцем Петром Чарнишем,

що належав до значної української родини, яка визначала ся освітою і любовю до літератури (про неї диви : Київ. Старина 1893 переписка Полетики). Пословиці писані в поазбучнім порядку ; багато з між них знані й у нас, пр. : Або дай, або видру (2) ; Баба з воза коням лекше (11) ; Колись і в наше віконце засьвітить сонце (20) ; Без праці нема колачів (21) ; Тиха вода береги ломить (37) ; Дарованому коневі в зуби не заглядають (44) і иньші.

Кое-что изъ народныхъ примѣтъ, касающихся погоды и урожая. Той самий д. Іванів, про котрого була мова повисше, зібрав дуже інтересні повірки, по яким простий народ віщує погоду і урожай. Погоду вгадує селянин з ріжних річий — з неба, пр. : як на чистім небі блиска монія, буде суша ; з сонця, пр. : як бувають стовпи коло сонця зимою, то будуть люті морози, а як літом, то буде засуха ; з місяця, пр. молодик народить ся, на другий динь обмиеть ся, а на третій динь прогляне ; із звізд, пр. зорі подулись — на вітер, ясні — на годину. Богато зірок — на годину, мало — на негоду і т. д. Який буде урожай, про те має нарід дуже богато приміт. Деякі приміти дотикають не загального урожаю, але поодиноких родів збіжа, пр. пшениці, жита, проса, гречки і иньших. В передмові до приміт покликуює ся автор на учених : В. Мілера, Потєбню, Сумцова, Веселовського, що вказували на вплив латинської обрядности на нашу і прилучує ся до їх гадки. Вартоб було перевести докладний аналіз наших народніх обрядів і повірок в порівнаню з латинськими.

5) Къ вопросу о новыхъ мотивахъ въ малорусской народной поэзіи. Д. Василев подає під повисшим наголовком кілька „сахарозаводных“ пісень, зложених при роботі у цукроварних фабриках, де осьцівує ся жите робітників, їх відносини до фабрикантів і т. и. Автор висказує при тім думку, що всякі балаканя про те, ніби творчість українського народа перервала ся, не має жадної підстави. І справді так є. Возьмім у нас такий факт, як еміграція до Бразилії : про нього ходить вже між народом значне число пісень, а кілька з них вже й надруковано (пор. Етногр. Збірник т. V). Так само еміграція до Північної Америки не полишила ся безслідною і про неї маю я записаних дві пісні. Вагалі кождий факт, що має більший вплив на зміну відносин у народі, переходить в пісню. Очевидно, що пісень тих тоді більше, чим більшу масу народа огорне якась зміна. Тим дасть ся пояснити велике число пісень козацького циклю, пісень вояцьких, про панщину і т. д. Д. Василев виступає також проти думки, мовби українська пісня денационалізувала ся. На доказ того наводить факт, що з 400 пісень записаних ним було 60 російських, значить 15% (трохи за багато!) Д. Василів пояснює се так : „Такий процент доказує

лише, що і український нарід, по загальним правилам психології, бере участь в культурних взаєминах зі своїми сусідами і так, як вони, піддає ся загальному ходови культурного розвитку; щож тикає ся денаціоналізації, то до неї ще далеко“.

6) Къ історіи народнаго театру. Д. А. Малинка подає тут вертепну драму, записану в Ніжині від салдата, А. Збронського, родом Подолянина. Драма складає ся з пяти дій і десяти сцен. Особи в ній такі: Ірод, Спекулятор, Козак, Рахія з дитиною, Смерть, Два слуги, Наполеон, Мужик, Жид, Лицар і Дівця, Циган і Циганка. Властиво лише перша дія, звязана з Різдом, становить завязок вертепної драми, тут незвичайно обкромлений. Всі иньші дії і сцени — се інтермедії гумористичного або сентиментального змісту, нічим не звязані з різдвяною подією і служать виключно для забави глядачів. Сцена Наполеона з мужиком, де останній удає, що ніби не розуміє, чого Наполеон хоче від нього і на його запити, хто в селі найстарший, найсильніший і т. д. дає відповіді зовсім иньшого змісту, як повинен, основана на звістнім і далеко розширенім анекдоті. Сцена Лицаря і Дівці дістала ся до вертепної драми з якогось лубочного видання. Замітне, що коли в Росії в українській вертепній драмі особи, що представляють „высшее сословіє“, говорять по російськи, у нас в Галичині говорять по польськи. Цікаво булоб знати, чи існує вертепна драма в Угорській Русі і Буковині і як там говорять відповідні особи.

По тексті подає д. Малинка нарис історії розвою народнього театру і застановляє ся над деякими типами, порівнюючи їх з типами иньших текстів. Здогад його, що текст сеї драми уложений вояком Котляревським, не має на мою думку підстави; драма є власністю народа, як пісні, а зміни в ній не доказують в тім разі нічого, бо і пісні відповідно до простору і обставин, часом навіть значно, змінюють ся.

7) Не минає у нас року, щоби не появил ся бодай один опис весіля, так що до тепер назбирало ся їх дуже поважне число з різних закутків усього простору заселеного Русинами. І тут подав д. А. Малинка опис весіля п. з. „Малорусское весилье“, записане в Мрині, Ніжинського повіту, Чернігівської губернії. Опис визначає ся повнотою і докладністю, зрештою не ріжнить ся від анальогічних описів, хіба в подробицях, в які тут не буду входити. На увагу заслугоє диялект, якого уживають в Мрині; намість самозвука *о* чути там дифтонги *үй* і *уй*. Автор передавав їх у себе через *у* і *ю* пр. тонесенькуй, муї, пудстаросное, юї, пуд, яворув, рудного, рузка, Буг, поклун, двур, вун, друбен, нуч, суль, жулка; також: матюнка, берузка (берізка) і т. д.

8) Між короткими етнографічними замітками находимо на ст. 187, III, обряд оборування села для здержання епідемії, в Харківській гу-

бернії. Він одначе існує лише в селах заселених Росіянами, а не Українцями.

9) На ст. 124—125, IV подає д. Василів варянт звісної казки про чоловіка, що розумів бесіду звірів. Записаний він в Неклюдові, Корочанського повіту, Курської губернії.

10) Під наголовком: Народные толки 1897 г. подає д. Дикарів на ст. 132—133, IV, два народні оповідання: одно про близький кінець світа, друге про вандрівника, що ходить поміж людей і удає якогось дивака; хто він є властиво, того ніхто не знає.

З інших праць надрукованих в теперішнім річнику належить згадати: „Очерки семейственного обычного права крестьянъ Мпнской губ.“ Довнара-Запольского; „Къ вопросу о борьбѣ Московскаго правительства съ народными языческими обрядами и суевѣріями въ половинѣ XVIII в.“ Н. Харузіна і „Очерки Витебской Бѣлорусіи“ Н. Я. Никифоровського.

Живая Старина — сей річник приніє цілий ряд дрібних причинків до нашої етнографії з під пера Галичанина, Ю. Яворського. Перейдемо їх один по другім.

1) Домовикъ въ галицко-руськихъ вѣрованіяхъ (ст. 105—106). Автор подає тут народні повірки про хованця (годованця) і долучує кілька оповідань про нього.

2) Галицко-русскія повѣрія объ опыряхъ (ст. 107—110). Тут пояснює автор, кого називає нарид опирем і наводить оповідання про них, записані в різних сторонах Галичини. Паралель не подає жадних, хоч відповідного матеріялу опублікованого у нас немало. Згадаю лише гарну працю Іванова, на котру в кождім разі треба було авторови поклікати ся.

3) Изъ галицко-руськихъ народныхъ сказаній и суевѣрій (ст. 110—111). Тут зібрав автор кілька віровань ріжнородного змісту, як: Чому одні люди женять ся, а другі ні, Величи, Чари на безплідність, Інклюз і иньші.

4) Галицко-русскія повѣрія о дикой бабѣ (ст. 439—441). Тут наводить автор повірки про дикую бабу (літавицю, вітреницю, перелетницю) записані по части ним самим, по части Алексевичом ще в 70-роках. При тім висказує він погляд, що найбільше повірок про дикую бабу находить ся в горах, між Синевідськом і Лавочним. Нема що навіть сперечати ся, що висказ сей хибний та що відповідні повірки находять ся цілком певно і в інших сторонах Галичини (прим. Бучацький повіт). Дика баба має подекуди (Буч. пов.) ще иньше значіне; її іменем називають чорний, великий наріст на кукурузі і страшать тим дітій, кажучи, що коли будуть нечемні, прийде дика або желізна баба та з'їсть їх. Мотив про крадіж малих дітій дикою бабою привязують в інших око-

лицях (Буч. пов.) до мавок (богинь), молодих та веселих дівчат, що побіч кражі дітний найлюбішим зайнятем уважають заскобочувати людей на смерть.

5) Изъ сборника галицко-руськихъ сказокъ, собранныхъ для предполагаемаго сборнаго изданія И. Р. Географ. Общества (ст. 441—445). Автор наводить тут три нумери: 1) Сказка о Полифемѣ; 2) Какъ дурня учили разуму; 3) Охъ. До всіх додає паралелі з ріжних збірників. Чому другий нумер втягнений між „сказки“, коли він є новелею, не знаю. Всі три нумери не відзначають ся зрештою ні оригінальністю, ні повнотою мотивів.

Належить зауважати, що записи д. Яворського визначають ся від всіх, які коливбудь поміщувано від нас в Росії, вірністю; правопись в них фонетична, хоч иньша від прийнятої у нас, а над кожним словом поданий акцент. Се й треба почислити йому в заслугу. Не можна одначе притім поминути, що в його записахъ находять ся все таки великі помилки проти народнього слова. Я наведу їх тут бодай в грубшого, думаючи, що д. Я. схоче від них вилічити ся. Він пише пр. на́ день, не, село; відомо, що Росіяйин наше е прочитає як наше є, в наслідок чого вийде цілком иньший звук у нього при читаню, бо з не повстане не; колиж д. Яворському залежить на тім, щоби його заиси вірно відчитано — а можна думати, що так є, коли він увів фонетичну правопись — то треба йому писати повисші слова: дэнь, сэло, нэ і т. д. Подібно уживає він часом зовсім не народніх форм; він пише приміром: съ люльковъ, въ нымъ, другій, съ корч(ш)мы, бўло, клыккаль, зъ тои другои (або тої другої), молодоби, куркы і т. д. Так само не робить він жадної ріжниці між твердим і м'яким і, пишучи: въ хати, рикъ і т. д. хоч кождий знає у нас, що перше слово инакше виговорює ся як друге. На такі річи авторови треба конечно зважати, коли він хоче в своїх материялах дати щось вартійше понад те, що давали доси пересічні люди. Про те, що автор пише разъ Луця, другий раз Луца, годованецъ не говорю, уважаючи, що се друкарські похибки.

З иньших праць, уміщених в сім річнику „Ж. Старини“ належить зазначити статю В. Н. Добровольського: „Киселевскіе Цыганы“ (ст. 3—36), де зібрано інтересні причинки до циганського жита, Г. Потанина „Тюркская сказка о Идыге“ (ст. 294—350), незвичайно цінні „Матеріали по народной медицине Ужуской волости, Ачинскаго окр. Енисейской губ.“ зібрані А. Макаренком (ст. 57—100, 230—246 [між иньшим — з епіграфом взятим з Шевченка: Обнимітеж брати мої найменшого брата], 381—438) і иньші. Останні заслугоють пильної уваги всіх словянських етнографів.

В. Г.

Польські часописи з 1897 року не принесли багато матеріялу, щоб дотикав ся нашого народу. І так: В цілім річнику **Ateneum**-а мають для нас деякий інтерес тільки статя Максим. Баруха з причини Павлинського „Відповіді по лицарському звичаю в польських праві“ і справоздання: В. Спасовича з праці Казимира Валішевського *Pierre le Grand, l'education, l'homme, l'oeuvre, Paris, 1897*, і справозданє А. Новодворського з праці А. Яблоновського про Україну XVI столітя. З нагоди виходу III т. сеї праці, Новодворський обговорює її, годить ся на уклад її, здає з неї справу, лише до глави про переселенє подає свої критичні замітки.

Biblioteka Warszawska подає продовженє і закінченє праці В. Чермака п. з. „На дворі Владислава IV“. Про перший розділ, друкований у річнику 1896, гляди „Записки“ т. XX. В другім розділі автор говорить про королівські фінанси. Бажаючи схарактеризувати короля Владислава IV, він ставить собі питанє, які то були материяльні умови його житя, бо урядженє двора, як і його удержанє залежало очевидно від засобів, якими король розпоряджав, від його звичайних і незвичайних доходів. Відповідаючи на се питанє, автор перечисляє всі звичайні доходи елекційних польських королів з „чистих“ жерел і незвичайні доходи, що складали ся головню в окупів від кандидатів на висші гідности. Хто давав більше, той очевидно діставав опорожнену посаду або уряд. Про такі недовзволєні, таємні доходи годі виробити собі докладнійше понятє, бо їх не записувано. Автор означає правдоподібний пересічний річний дохід Владислава IV на суму 600.000 польських золотих. Чи то було багато, годі зміркувати, бо не можливо тепер порівнати доходи польських королів з доходами тогочасних иньших королів. Але відомо, що сих грошей Владиславу IV було за мало, і він завсїди мав багато клопотів з сеї причини та попав у великі довги, так що купці відмовили йому кредиту. Автор каже, що ласкавість, щедрість і необачність короля були причиною також клопотів, і оправдує короля тим, що польські королі в XVII столітю могли осягати вплив на державу і підвладних тільки ласками та щедротами. У третім розділі В. Чермак описує королівський двір у Варшаві, його иньші палати, його старанє про перебудови і прикраси, та про домашню адміністрацію на дворі. У четвєртім розділі пише В. Чермак про шоденне житє короля, а у пятім про всїлякі двірські сьвята і забави, чим і закінчує свою характеристику короля.

Окрім того треба згадати статю А. Брікнера про Стародавну Литву (розділ другий — про богів і людей),

В тім річнику В. W. варті уваги критика А. P. на згадану вже працю Яблоновського про правобічну Україну; критика на працю д-ра Альфр. Гальбана „Zur Geschichte des deutschen Rechtes in Podolien, Wolhy-

nien und der Ukraine“, прихильна оцінка (в II томі) Ксавера Хамца „Жерел до історії України-Руси“ т. I, видання Тов. ім. Шевченка; оцінка праці д-ра Ант. Романа „Землі давньої Польщі і сусідніх слов'янських країв, описані з боку фізично-географічного, часть I, Карпати“, на решті рецензия Жигм. Глюгера на Більбасова „Історію Катерини II, том XII.

З чотирох томів час. **Przegląd polski** за сей рік (т. 123—126) годить ся піднести студию Адама Даровського про побут короля Казимира в Римі (томи 124 і 125).

Не багато більше матеріялу, що мав би деяку зв'язь з нашим народом, находимо і в час. **Przegląd powszechny** (томи 53—56). В томі 53 Ян Бриль описує замковий костел в Бережанах і його пам'ятки; в томі 54-ім Конст. Гурский, що, як звістно, написав історію польської кінноти і піхоти в часу поміж 1410 і 1792 р., доробив — сказати-б — початок до історії польського війська, описавши устрій його в епосі П'ястів до 1410 р. В с'ім же томі др. Феліке Копечний подає різні новини з польської історіографії, себто справоздання з різних праць над польською історією.

В 55-ім томі заслугує уваги праця д-ра К. Студинського п. з. *Polemiczne pismo Rosieja, charakterystyka i geneza*. В праці сій мова про „Унію“ Потія, друковану 1595 р. Се перше полемічне писанє з боку уніятів, і заразом перший літературний твір Потія автор розбирає і в результаті зачисляє до найліпших утворів руської літератури кінця XVI століття. Сауїт Йосиф Сас подає в с'ім томі свої досліди про польсько-турецькі відносини в перших літах Жигмонта III, а в томі 56-ім свою другу працю про Похід Замойського на Молдаву. В тім же томі д. Е. Барвінський пише про Жигмонта Старого і Шмелькальденську війну.

Кілька для нас інтересних праць подав **Przegląd literacki i naukowy**. Фр. Кс. Мрочко подає у с'ім річнику широку етнографічну розвідку про Снятинщину. Автор описує географічне положенє Снятинщини, підсоне, господарство, торговлю, промисл, освіту; подає статистику людности, опис одягів, мешкань, поживи; говорить про мову, релігійні понятя, свята цілого року, весіля, хрестини, обряди, світогляд люду і похорони. Автор, видко, не розпоряджав великим матеріялом, але то, що подає, має для етнографії свою вартість.

М. Ролле подав в с'ім річнику докінченє своєї праці про Кременець років 1805—1832; ся праця вийшла осібною книжкою і вже обговорена в „Записках“ (т. XXII). Інтересна для історії культури в Польщі в 17-ім і 18-ім століттю статя М. Вайсберга п. з. „Причинки до історії новоєврейської літератури в Польщі в XVII і XVIII століттях“. Автор говорить про становище єврейської мови в письменстві Жидів, про освіту польських Жидів XVI і XVII ст. і розцвіт тальмудичних студій, проби новоєврейської поезії в часів квзацьких воєн, про жидівську теозофію (ка-

балу) і жидівських визначних учителів XVII і XVIII століття. Стаття складена на підставі кільканадцяти різних праць з жидівської історії; показчик цих праць поданий при кінці статті. Згадати ще треба студію Гартаса про Мартина і його трактат про лихву (причинок до історії польської економіки XVI століття); історичні оповідання про місцевости над Іквою — Йосифа Дунина Карвицького і монографію д-ра Т. Тросколяньського про вроцлавського і краківського єпископа Андрія Зебжидовського (1494—1560).

О. М.

Kwartalnik historyczny. Зпоміж оригінальних розвідок, які заміщено в Kwartalniku за 1897 р. нотуємо дві, більше для нас інітересні. Перша з них: Biskupstwa greckie w ziemiach ruskich od połowy XIV w. проф. кс. Фіялка вже обговорена в „Записках“ (том XXII), друга: Dwa związki antihusyckie д. А. Прохаски також буде незадовго окремо обговорена. Далі подибуємо в тім відділі Kwartalnik'a три розвідки присвячені життю і діяльності пок. проф. Павіньського і одну діяльності Лелсвеля. Взагалі сей річник Kwartalnik'a не багатий на розвідки і оригінальні праці. Вправді крім висше наведених подано в індексі в відділі „Rozprawy“ ще три розвідки, але се є лиш обширніші рецензії і про них буде згадка при огляді бібліографічного відділу.

Рівнож рубрика „Miscellanea“ не містить багато для нас інітересного. Між иньшими находимо тут причинок д. Евг. Барвіньського (Kartka z dziejów sejmowania w Polsce), що дотикає ся невгоди і несупокоїв, які зайшли на соймнику Львівської землі в Вишні, що відбувався перед головним соймом варшавським в 1596 р. Знов же д. В. Чермак (Przyczynki do dziejów XVII w. z archiwów prywatnych) подає інітересні відомости про цінні акти і документи, а також записки, які мав нагоду переглянути в приватних архівах гр. Міхаловського в Добжехові (під Стжижовом в Галичині) і д. Людвика Гурского в Стердині (губ. Седлецька). Особливо в тім другім архіві подибав д. Чермак цінні причинки до історії XVII в., між иньшими частинку домового архіва короля Яна Казимира. Далі подає автор одну рукопись з добжеховського архіва: іменно реєстр довгів короля Володислава IV, які заплатила Річ посполита.

Переходимо тепер до багатого, як звичайно, відділу бібліографічного „Kwartalnik'a“. Наведемо тут лишень цікавіші для нас рецензії. Як вже сказалисьмо висше, містить сей річник три обширні рецензії, уміщені поза рецензійним відділом. Перша з них (Starostwo Barskie А. Яблоновського) се рецензия на звістну працю проф. Грушевського. Рецензент звертає на працю сю увагу всіх, а особливо тих, що займають ся справою дрібної шляхти в землях руських. Поважніших закидів д. Яблоновський не підносить, хіба лиш зазначає, що становище,

з якого автор задивляє ся на історію Поділя, є чисто руське, що він на всьо глядить через призму — руську. Але з того, як сам застерігає ся, автору яко Русину закиду робити не може. Зрештою шан. рецензент признає праці проф. Грушевського одно з перших місць між працями, виданими в російській мові в останніх часах.

З иньших двох більших рецензій одна (Sprawa unii kościelnej za Jagiełły проф. А. Левицкого) обговорює розвідку Прохаски п. з. Dażenia do unii cerkiewnej za Jagiełły (Przegląd powszechny 1896, 6 i 7), друга (Rodowód Piastów д. С. Лагуни) — працю проф. Бальцера: Genealogia Piastów.

У властивім бібліографічнім відділі подибуємо між иньшими з видавництв і материялів обговорені: Акты литовской метрики I (рец. д. Папé каже, що сего видавництва годі брати поважно, та що проф. Леонтович скомпромітував ся таким виданєм); з праць обговорено: Бильбасовъ В. Исторія Екатерины Второй (на погляд рец. д. Аскенази праця проф. Бильбасова, котрого рец. зве одним з найбільше учених і честних російських істориків, має велику вартість і дійсно збогачує науку історію), Wojarski Ks. Historya Focuzsza etc. (рец. др. Фіялек каже, що до „праці“ сеї годі прикладати навіть найлекшу наукову критику), La chiesa Rutena в римській журналі „Bessarione“ (рец. той сам), Делекторскій Ф. Критико-бібліографическій обзоръ древне-русскихъ сказаній о флорентійской унії (коротка звістка проф. А. Левицкого про сеї критичний розбір російських жерел до флорентійської унії), Франко І. Апокрифи і легенди з українських рукописів (рец. д. К. Студинський), Halban A. Zur Geschichte des deutschen Rechtes in Podolien, Wolhynien und der Ukraine (рец. д. В. Рольни), цілий ряд розвідок д. Р. Кайндля по історії і етнографії Буковини (р. Р. Ф. К.), тогож автора Studien zu den ungarischen Geschichtsquellen (рец. д. С. Кентшинський), Likowski E. Unia brzeska (обширна рецензия д. К. Студинського), Литинскій М. Коротъ (?) Подоля, къ исторіи евреевъ въ Подоліи (рец. д. М. Шор), Малышевскій І. Западная Русь въ борьбѣ за вѣру и народность I (коротка згадка проф. А. Левицкого, яку шан. рецензент кінчить словами: „Можна не читати“, признає одначе, що річ писана з таланом), Mierzyński A. Źródła do mitologii litewskiej I (рец. д. А. Брікнер), Pierling P. La Russie et la Saint-Siège (ширша рецензия проф. А. Левицкого), Rehmann A. Ziemie dawnej Polski pod względem fizyczno-geograficznem Cz. I Karpaty (сїй визначній праці професора львівського університета присвячує широку оцінку д. Е. Ромер), Стороженко А. Сводъ данныхъ о Янѣ Оришевскомъ запорожскомъ гетманѣ временъ Стефана Баторія (рец. д. Ев. Барвінський), Шараневичъ И. Юрій Еліяшевичъ і йогож Николай Крассовскій (рец. д. Волиняк), Щу-

рат В. Слово Данила Заточника (рец. д. К. Студинський говорить про сю працю з повним признанем), Waliszewski K. Le roman d'une impératrice і тогож Autour d'un trône (рец. д. С. Аскенази відмовляє тим двом монографіям про Катерину II всякої наукової вартости та називає їх не лишень дилетантською роботою, але книжками просто шкідливими задля їх деморалізаційного впливу на публичну опінію), Величко Г. Народописна карта українсько-руського народу (д. Ев. Ромер виказує всілякі недостачі праці д. Величка, особливо же закидає тенденційність в представленю розміщення Русинів і в ігнорованю польських кольоній на території Російської імперії), Wołyniak Unici w Kurlandyi (рец. кс. Фіялек) і Zieglauner F. Johannes Novi von Suczawa (рец. д. Р. Кайндль).

Отсе був би перегляд важнійших, себто для нас більше інтересних рецензій уміщених в обширнім бібліографічнім відділі „Kwartalnik'a“ в 1897 р. Як в давнійших річниках так і в тім подибуємо відділ присвячений літературі всесвітньої історії. Цінний сей відділ, що добре інформує про найважнійші висліди і здобутки історіографії в найновішій часі, вів і в сім році, як передше, проф. Л. Фінкель при співучасті молодших сил, своїх учеників. Окремий індекс подає виказ праць і видавництва, згаданих в тім огляді.

Титули праць і рецензій, що появили ся в найсвіжіших випусках наукових часописий і журналів (польських і иньших, між тим і руських) подає перегляд часописий, а кождий випуск Kwartalnik'a кінчать справоздава з засідань товариства історичного, де подано коротко зміст рефератів, читаних на тих засіданнях, о скільки вони в цілости в Kwartalnik'u, яко в органі Товариства, не надруковані.

Ю. Л.

Lud — в третьому річнику його дотикає нас непосредно лише одна довша статя: *Z nad Buga. Szkic etnograficzny przez Z. St.* (ст. 7—46). Має се бути ніби опис життя нашого народу з Грубешівського повіту, головно з місточка Городка. І справді говорять ся в статі про найріжнороднійші річи, але вони носять радше характер школярської вправи, як етнографічної праці. Поверховність бє в очи на кождому кроці, а декуди подибуємо навіть просто суперечности. На ст. 13 читаємо нпр.: *Posty zachowuje* (селянин) *z całą ścisłością* і *jest to u nich jedyny głębszy objaw gorliwości religijnej*, poza tem bowiem nabożni nie są wcale і *nierzadko między nimi spotkać można zupełnych skończonych niedowiarków*, szczególnie w młodziej generacyi — *czego najlepszym dowodem jest szeroko rozpowszechnione pijaństwo, koniakradztwo, brak szacunku dla rodziców і starszych, zwady і kłótnie między rodziną, pieniactwo... nieufność, chytrość, zuchwalstwo względem dworów* — *jednym słowem zupełny brak zasad moralnych*. Чиж можливий супроти такої деморалізації — колиб вона була правдивою —

висказ на ст. 18: Rozwój fizyczny idzie w parze z wrodzonemi zdolnościami i wielką pojętnością. Samorodnych majstrów: stelmachów, stolarzy i innych tego rodzaju rzemieślników jest sporo we wsi, a zmysł artystyczny i wyobraźnia, jakkolwiek nie rozbudzona, tleje niewątpliwie u większości tego ludu, śpiewającego śliczne, tęskne dumki i pieśni łzami brzmiące, a kochającego się w czystości i porządku, dochodzącym już do poczucia symetrii i т. д. Чи можуть такі піяки, як їх малює авторка, визначувати ся якими небудь здібностями? Чи можуть злодії, гайдамаки і т. и. любити ся в тужливих піснях, ладї, порядку? Авторка очевидно кидала тут слова на папір не багато думаючи над ними... А з тих „тужливих“ пісень що подає авторка? Ледви кількнайцять текстів незвичайно попсованих варіантів загально знаних пісень! Якже в тих піснях вірно передана мова, най послужить кілька взірців:

A tam w polu newka

Sama matereńka (ст. 30);

Czerez reczeńku, czerez bołota (ст. 31);

Wtocza (?) ja ti wtocza wsiu prawdońku skażu (ст. 33);

Czyś ty mene moja mamо jдnuju mała?

Dałaś mene za toj za miż newirnyj ludynie (ст. 33);

Wyszuju ti szałkom chustku wmysne dla tebe (ст. 33);

Prysnął mini sia bateńko w rewnyj son (?),

A że sedił na niebie z mesicom (ст. 39).

Таких цвітків можна навести повно. Вчислити їх і вказувати ще иньші хиби статї — значилоб писати ще кілька карток про статю, на якій етнографія нічого не стратила би, чолиб вона зовсім не появила ся.

Кусуа на Litwie (ст. 1—6). Д. Віторт подає тут опис вечері на Святий вечер і доказує, що обряд сей є пережитком давного культу огню. Докази оперті на Pił-Vedі, та на них не всюди можна би згодити ся. Піяцтво, яке того вечера має відбувати ся, є на мою думку побільшене тим більше, що на вечеру їсть ся самі пісні потрави. Сам вираз „кусуа“ звучить у Поляків, що його знають, звичайно „кусја“ (куця), або як у Русинів „кутя“. Чи не мильно подав його автор? Зауважу ще, що вираз кутя означає у нас виключно пшеницю (декуди ячмінь), а не сіно на столі, зні сніп в куті, званий у нас загально „дідом“.

Ze zбіогу арокryfów (ст. 61—63). Д. Равіта подає під тим наголовком божий лист і хоче з нього зробити прототип подібних листів українських, надрукованих Сумцовим і Яшуржинським. Дивно лише, що не вгадує про масу иньших українських, біло- і велико-руських подібних листів.

Нашої етнографії дотикають ще дві коротенькі статі, а то: „Frycówka“ (ст. 70—71) і „Pieśni rekrockie“ (ст. 73—75). Уваги заслуговують статі: Wierzenia i lecznictwo ludowe Żydów (ст. 49—61) Б. В. Зегля, Zaręsy prawa zwyczajowego ludu litewskiego (ст. 97—121), 193—213, 293—313) Віторта і Polscy górale tatrzańscy czyli Podhalanie na początku wieku XIX (ст. 225—273), де подано також кілька цікавих оповідань про опришків. Стаття є перекладом з німецького рукопису, переховуваного в бібліотеці краківського університету.

Wisła — в XI томі її нема зні одной статі, що дотиката би безпосередно українсько-руської етнографії. З иньших належить зазначити:

1) *Doktór wszystkowiedz, ze studjów powiastkowych* — розправа дра І. Полівки. Автор розбирає звістну повість, де пін і дяк, не маючи в чого жити, умовляють ся, що один з них буде красти, другий ворожити, а доходом отриманим з того будуть ділити ся. Слава ворожбита росте далеко. Його призиває король (богатий пан), щоби й йому в важній справі поворожив, инакше утратить житє. Ворожбит згадує припадково, що королеви треба було, і виходить ціло з цілої справи, ще й нагороджений богато. Від того часу покидає одначе своє хистке ремісло раз на все. До сеї новелї наводить автор незвичайно богато паралель між иньшим три українсько-руські з Драгоманова, Маїжури і Грінченка.

2) *Materiały do bibliografji ludoznawstwa polskiego*, А. Стшелецького. Я зазначував минулого року вже при обговорюваню Х т. „Wisły“, що повисший титул не відповідає зовсім змістови, бо там повно материялів українсько-руських, російських і иньших, що нічим не дотикають польської етнографії. Остаточчо то не шкодить нічо, хіба що через подібний уклад материялів виходить їх далеко більше, як є в дійсности! Як одначе д. Стшелецький поступає собі з українсько-руськими материялами і як знає нашу мову, буде досить навести кілька взірців: Ч. 1158. *Narodni powierki pro wieter* (То мала надрукувати Зоря, 1882 р. на ст. 369—370). Ч. 1430. *Po powodu spłníst w Skilskich horach* (Народ, 1890, ст. 89—91). Ч. 1437. *Ogonowski Em. Istoria literatury ruskoj*. Ч. 1437. а. *Rusyny pid wzhladom etnograficznim* (Діло, 1886, 18) і т. д. Чому д. Ст. попереписував українсько-руські наголовки польськими буквами, а російські полишив в оригіналі, хочби вони дотикали також укр. руської етнографії, пр. Українській варіантє пїсни про яличку (К. Стар. XII, ст. 743—745) і т. д., теж трудно пояснити.

3) *Wystawa Etnograficzna w Pradze czeskiej przez B. Grabowskiego* — друкє ся вже третій рік. Будь що будь то трошки за довго.

4) *Przezwiska ludowe w powiatach Tarnobrzeskim, Niskim i Brzeskim w Galicji K. Matyasa*. Иньші статі меньше замітні крім рубрики „Poszukiwania“, де находимо відповіди на найріжнороднійші питання,

з котрих буде можна в часом зіставити не одну дуже красну розвідку. В рецензійнім відділі находимо рецензії: Лопацинського на праці Сумцова: Пожеланія и проклятія; Современная малорусская этнографія, II й ви., та Z. A. K. на працю Кайндля: Die Huzulen. В. Г.

Archiv für slavische Philologie, XIX Bd., ст. 644. В сїм томі безпосередно дотикають наш нарід отсі три статі:

1) Zum Kleinrussischen in Ungarn, von Olaf Broch. Є се доповненє статі того-ж автора, уміщеної в томі XVII Архіва. Попередню статю написав д. Broch на підставі обсервацій одної лише одиниці, а то д. Репая. Щоб отже провїрити і доповнити свої обсервації, поїхав д. Брох до Ублї і там на місци перевів дальші свої студії над згаданим диялектом. Він з вдоволенєм констатує, що не багато потребував доповняти і поправляти свої попередні обсервації, бо вимова д. Репая в цілости вірно віддавала бесїду ублїйських селян. Д. Брох справдив на місци также великий вплив словацький на тамошніх Русинів, — про що йому теж д. Репай говорив, і то вплив з характером висшости культурної. „Що той вплив є великий — пише д. Брох — сего причину легко зрозуміє кождий при довшім побутї в тій околиці. Словаки представляють пересїчно племя безусловно висше культурно розвинене, а до того енергїчнійше. Супроти того факту уважають люде справді досить часто чимсь красним намагати на словацький лад, хоч традиції сїльські тому противлять ся“ (ст. 17). Повтаряємо, що так ся як і попередня статя вимагають доконче фахової рецензії чоловіка добре обізнаного з наукою фізіології звуків мови людської, і з дотичним угорським диялектом. Д. Брох обіцює ще вернути колись до угорсько-руських диялектів, — за що очевидно ми йому хиба вдячні можемо бути.

2) Die russisch-litauische Kirchenunion und ihre literarischen Denkmäler von A. Brückner. Є се короткий витяг статі, поміщеної в „Kwartalnik'u historyczn'im (X, 578—644). Про обі статі була вже бесїда в XXI томі Записок.

3) Zur Nestorfrage, von Eugen Ščerkin. Інтересна статя обговорена в звязи з иньшими в XXV т. Записок.

Близше можуть нас інтересувати ще отсі статі: Polonica, v. A. Brückner (Огляд польської наукової літератури за останні роки); Die polnischen Nasalvocale, von Friedrich Lorentz (Автор порівнює польські слова з руськими (головно великоруськими) і сербськими та старає ся викрити правила уживаня польських носових звуків є і а. Lorentz виходить від тези, що старопольський язик не знав ще квалітативної, тільки знав квантитативну ріжницю носових звуків, і доперва в часом на місце довгого носового звука витворилось а, а на місце короткого є. Автор оперує широко мотивом, оснований на значеню акценту для про-

цесів язикових, і для того порівнює слова польські з сербськими і руськими, бо в тих язиках заховав ся змінний акцент, між тм як нинішній польський язик має акцент постійно на передостатнім складі).

Інші статі уміщені в Архиві такі: *Der ragusanische Dichter Šiško Menčetič (1457—1527), von C. Jireček*; *Beitrag zur Geschichte der Entwicklung der serbischen Heldendichtung (Fortsetzung) von Asmus Soerensen*; *Zur Frage nach der Herkunft des glagolitischen Alphabets, von W. Vondrák*; *Das zu Zengg im Jahre 1494 gedruckte glagolitische Missale, von Oskar Asbóth*; *Der Grossvojvode von Bosnien Sandalj Hranic-Kosača, von Jovan Radonić*; *Zoranić's Planine und Sanna, zaro's Arcadia, von Tomo Matić* (Автор показує вплив італіянських гуманістів на Зоранича); *Bemerkungen zur Geschichte der alt-slavischen Schriften von Friedrich Müller*; *Über den kroatischen und böhmischen Lucidarius, von Ivan Milčetić*.

У відділі критичнім і бібліографічним заслужують спеціальної уваги передовсім основні критики проф. Ягіча на „Історію древней Руси“ проф. Филевича (критика різка і справедливо остра), на „Обзоръ важнѣйшихъ трудовъ по славяновѣдѣнію за 1895 годъ“ проф. Флоринского (в Київі), на „Западнорусскіе переводы псалтыри въ XV—XVII вѣкахъ“ проф. Карского, на „Введеніе въ исторію русской словесности“ проф. Владимірова (важні сї слова проф. Ягіча: Справді я не знайшов дотепер в жадній словянській літературі праці, котраб мене вдоводила критичнем представленем результатів, що можуть виходити з величезної маси публікацій славянського фольклорного материялу“) і на „Программы для собиранія особенностей народныхъ говоровъ“ видані Петербурською Академією Наук (важні тут отсі слова проф. Ягіча: „На мою думку найпевнїйшою й найприроднїйшою дорогою (sc. до збираня материялів) було-б насамперед старанно обдумати й обрати найвідповіднїйші місця обсервацийні, а тоді вислати туди добре вишколених обсерваторів, отже фахових язикословів або диялектологів, і то з основними інструкціями — до чого передовсім зачисляю вправу в докладнім означуваню фізіологічних тонкостей нюансів звукових, і в кождім разі в добрим фonoграфами“).

I. K.

Часопись **Bessarione** сього року не дала нічого хоч трішки цікавого для нас. **Byzantinische Zeitschrift** обговорено в огляді зах.-европ. літератури.

БІБЛІОГРАФІЯ

(рецензії й справоздання).

Др. Люборъ Нидерле — Человѣчество въ доисторическія времена. Доисторическая археологія Европы и въ частности славянскихъ земель, переводъ съ чешскаго Ѳ. К. Волкова, подъ редакціей Д. Н. Анучина, Спб. 1898, ст. XXVII+655, з мапою й 459 образками.

В европейській літературі існує кілька курсів передісторичної археології Європи, але в них звичайно дуже слабо представлені словянські землі, а особливо східня Европа — світ для західньо-європейського ученого майже чужий і мало приступний в своїй тубильній науковій літературі. Праця дра Нидерле *Lidstvo v době predhistoricke*, видана по чеськи 1893 р., мала заповнити сю прогалину, звернувши особливу увагу на словянські землі. Се перше чеське видання було поправлене й доповнене для російського перекладу самим автором і збогачене примітками перекладчика — нашого сочлена д. Вовка і редактора — д. Анучіна, спеціалістів у східньо-європейській антропології й археології, так що се російське видання має в значній мірі новий інтерес і не тільки може, але й повинно заступити на далі чеський оригінал.

Плян книги простий і зовсім раціональний: автор починає увагами про саму науку й її дотеперішній розвій та подає головнішу загальну бібліографію (вона кінчить ся 1895 р., бо тоді почав ся друк сеї книжки закінченої при кінці 1897 р.); наступають такіж загальні уваги про геологічну будову землі й початок людського існування і потім розпочинаєть ся огляд найдавнішої культури. В сумі, кам'яній культурі присвячено третину загального огляду (163 ст.), трохи меньше міді й бронзі (144 ст.), так що найбільшу частину (253 ст.) займає залізна культура.

Автор, як бачимо вже з сього, приймає для Європи звичайну схему археологічних періодів, хоч з певними застереженнями, та доповнює її тільки мідяною культурою; против теорії перерви (hiatus) між палеолітикою й неолітикою виступає рішучо, в чім прилучуєть ся до нього й перекладчик (с. 652), признаючи питання вичерпаним новими нахідками. Інші, менш певні його відміни в поглядах на кам'яну культуру збиває в примітках сам перекладчик — про існування похоронного обряду й гончарства в палеолітичних часах, та з рештою й сам автор не дуже міцно стоїть при них. Про бронзову культуру я скажу де що низше. Автор взагалі тримаєть ся типологічного метода, але силкуючи ся звести можливо більше матеріяла в розмірно тісних рамках свого курсу, він сим нагромадженням фактів, вихиснованнем находок і т. п. ослаблює ясність свого викладу, так що самі типи не виступають досить виразно і наглядно; подекуди, як нам здаєть ся, він занадто багато дав місця деяким епізодам, більш як того вимагала цілість його пляна (нпр. роскопки Трої й Мікен). Взагалі, курс дуже багатий фактами й матеріялом, але бракує йому ясности, прозорости образу еволюції й її відмін; се в дуже значній мірі залежить від спорадичности матеріяла і від совістности автора, що не хотів надолужувати фантазєю й будувати гіпотез, але залежить і від певної непродуманости або невикінчености роботи. Інша загальна увага: автор не цитує своїх жерел деталічно. Там де він цитує монографії, що вичерпують предмет, сього й не треба, але йому приходить ся часто користати спорадичними відомостями, фактами зо справоздань, випадкових вказівок, і тоді брак деталічних цитат відчуваєть ся дуже прикро.

Із словянських земель автор, розумієть ся, дуже добре обзнайомлений в чеською археологією, з землями полабськими й полудневословянськими, слабше з польськими, українськими й великоросійськими; східно-європейська археологія взагалі зроблена трошки поверховно; шап. автор сам признає, що досі тільки в невеликих розмірах міг обзнаємитись з „руськими“ пам'ятками і полишає розв'язання деяких тяжких питань місцевим дослідникам (с. 575). Дорікати за се авторови не можна, бо археологічний матеріял східньої Європи перебуває досі в дуже хаотичнім стані, але й плян автора познайомити читача з археологією „особливо словянських земель“ можна признати тільки в часті виконаним. Автор закінчує екскурсом про антропологічний тип Словян; екскурс сей є тільки скороченням пізнійшої праці автора *O původu Slovanů*, обговореної вже у нас (Записки т. XX).

По сих загальних увагах сплню ся трохи на деяких деталях з круга словянської й взагалі східно-європейської археології. Я почну з гіпотези автора, що так звані „поля з урнами“ *Urnenfelder* — то словян-

ські могили; він вказує, що найстарші типи їх — ще неолітичні, виступають на галицькій Русі, і се, мовляв, згоджуєть ся з тим, що Підкарпатє було вихідним місцем словянської кольонізації; на сій підставі автор заявляє, що археологічний матеріал потверджує теорію розпросторення Словян за лівією Висли і Дністра ще перед „великою міграцією“ (с. 320, 418, 523). Автор сам виставляє се спочатку як гіпотезу й признає можливість переймання сього похоронного обряду народами різних племен, але вкінці він робить свої виводи вже досить категорично і не звертає уваги на кардинальні труднощі, звязані з його поглядом. Він сам признає за словянську правітчину край між Вислою й Дніпром, а не саме Підкарпатє (се й неможливо-б було). Отже на сій правітчині як раз ми-б надіялись бачити в великих масах похорони сього типа, а як раз бачимо противне — їх тут нема. Далі наші галицькі нахідки — автор розуміє т. зв. цеглові могили галицького Поділя — становлять замкнений і відокремлений тип, що досі ще не звязаний з західньо-словянськими похоронними полями. Саміж західньо-словянські поля виступають все на території, що міняла кілька разів своїх осадників, і через те на сім факті будувати які небудь виводи до історії словянської кольонізації було-б передчасно, так що гіпотезу автора в теперішніх обставинах не можна признати стійною; підперати-ж її покликують за Шафариком на „словянські“ імена в дунайських землях перед римськими часами по доводах Дрінова, Міленгофа, Крека на ні що не здаєть ся.

Подібну неаргументованість бачу я і в теорії автора про перехід бронзи на Педунаве через наші чорноморські краї „з середньої Азії“: вона берегом Каспійського моря перейшла в Закавказє, а звідти або просто Чорним морем на береги Болгарії й устя Дунаю, або через Кавказькі гори і вздовж берегів Кавказа в полудневу Росію“, де мала злучитись з „уральською течією“ (с. 294, пор. 333). На жаль, ся гарна теорія цілком фантастична, і автор не дав собі праці ближше поанайомитись з українською бронзою (дуже скупі відомости про неї від себе де в чім доповнили перекладчик і редактор — с. 221, 224—5, 327); не застановивсь він і над порівняннєм кавказької бронзи — не кажу вже з українською, але і з угорською, введеною з сеї кавказької, окрім побіжної згадки на с. 329. Через те й категоричний тон автора в сій справі може здати ся трохи дивним.

Заговоривши про бронзу, я мушу ще піднести, що автор не спинив ся над паралелями, які бронзові прикраси т. зв. гальштатської культури, їх стиль і деякі форми знаходять собі в прикрасах залізної культури східньої Європи; сей інтересний факт вартий уваги.

Переходячи до ведіаної культури східної Європи, мушу сказати, що автор збув її собі трохи залегко. Він наводить класифікацію могил проф. Самоквасова, — чому як раз сю? Як відомо авторови, вона не прийнялась в науці, і є ще кілька різних класифікацій, котрі теж не обіймають всього матеріяла, як і не обіймає класифікація, подана самим автором: він „ділить“ могили на дві групи: з перед великої міграції, „себто головню добре простудійовану групу могил скитських і сарматських“, і могили часів великого руху народів і пізніших часів. Шановний автор при тім не звернув увагу на цілком конвенціональний характер терміна „скитсько-сарматський“ і зложив сюди преріжні річи, як то робить ся і в російській археології (с. 431). Далі, зроблені ним категорії зовсім не вичерпують матеріяла, і йому прийшлося зробити категорію безіменних чи неозначених могил. Назва словянської для другої категорії може хіба плодити непорозуміння. Я думаю, що взагалі ділити східно-європейські могили поки що неможна, а можна виріжнати деякі типи, і з сих типів тільки деякі можуть бути приложені до певної національности; тож треба поки що тримати ся типологічного метода і не спішити ся з етнографічною класифікацією.

Додамо кілька дрібних заміток. На с. 328 галицьке Поділе опинилось в басейні Висли. На с. 437 автор говорить категорично про останки римського вала в Галичині, але його римський початок тільки гіпотетичний, і випадало-б згадати тоді й аналогічні бесарабські останки. На с. 524 читаємо в її традиційній формі історію міграції Сербів; випадало-б дати бодай деякі застереження. Рівнож хіба з застереженням можна було говорити про словянську генеалогію на с. 527. На с. 526 автор безпотрібно дав дату смерти Нестора: вона нікому не відома.

В праці директора чеського етнографічного музею трохи дивно вражає ігнорованне етнографічних територій східної Європи: українська територія фігурує то в крузі польської археології, то російської, тим часом як автор уміє виріжнити чеську археологію з австрійської, без ріжницї мов, котрими писана її література; на с. 417 ми стрічаємо навіть назву: „польська рівнина“ для означення східної Галичини — що найменше, се ще передчасно!

Переклад взагалі дуже стараний, і як я згадував — перекладчик з редактором дали чимало цінних додатків до праці. Подекуди при перекладі трохи потерпіла хорографічна й історична термінологія: нпр. Лозятин на с. 149 (Лосятин), с. 154 Златі Більча (Золоте Більче), с. 427 Альбії (Абії), с. 471 Пейціни (Певкіни), с. 476 Гірська зам. Верхньої Германії, але се все, розумієть ся, дрібницї. На закінченне моїх заміток, з котрих дещо, може, придасть ся ш. авторови при новім виданню його цінної праці, я з цілим натиском мушу підне-

сти користність сеї праці для кожного Словянина й спеціально Українця-Русина, котрий би схотів познайомитись з передісторичною археологією Європи взагалі, й Словянщини — спеціально. На разі се підручник найбільш придатний, і ледво чи скоро ми діждемоь ліпшого.

М. Грушевський.

V. Jagić — Einige Streitfragen, Берлін, 1898, с. 54 (відбитка в XX т. Archiv'a für Slavische Philologie).

Під сим загальним титулом подав проф. Ягіч три осібні розвідки: про мову кнївських глаголитських листків в звязку з панонською теорією (з поводу статі д. Ляпунова), про відносини словянських мов до себе і про формулу *ort—, ert— і tort—, tert—*. З них друга має для нас спеціальний інтерес, бо шан. автор зачіпає в ній ряд питань, звязаних з нашим народом.

Автор починає короткими увагами про схеми поділу словянства на групи (тут багато місця уділено системі Максимовича), про генеалогічну теорію і теорію переходів — автор тут підперає гадку Шмідта про паралелізм сучасних географічних відносин словянства з відносинами на правітчині (с. 22) і виступає против впливу генеалогічної теорії на погляди про процес витворення диялектів; нарешті зазначає чотири суперечні питання в сфері систематики словянських мов і диялектів: відносини руських „мов або диялектів“; обоільні відносини полуднево-словянських диялектів і їх відносини до старо-церковно-словянського; відносини чеського до словацького, кашубського і полабського до польського. Сі чотири питання переходить автор в тій черзі; ми можемо поминути иньші й обмежитись першим.

Автор спинаєть ся на працях двох визначних українсько руських лінгвістів Потебні й Огоновського на відносини східньо-словянських мов (чи як шан. автор зве — руських диялектів, зіставляючи до волї назвати їх язиками — *in der Wissenschaft ist das Nebensache* с. 33); коротко оглядає він головні спільні прикмети їх і ріжницї українсько-руського, білоруського і великоросійського, ставить два останні поруч себе, як рівнорядні, і зауважає більшу близькість українсько-руського до білоруського ніж до великоросійського. Зауважу, що тверде *p* (*Verhärtung des p*), прийняте автором за оригінальну прикмету білоруську, широко розповсюднене в українських правобічних говорах. По дорозі автор застановляєть ся над недавно висловленими поглядами Шахматова про утворенне східно-словянських мов і справедливо збиває його перецінюванне впливу державних організацій на творенне диялектів (сі погляди Шахматова були оцінені в моїй рецензії в Записках т. VIII); тут порушує він звістне питання про полянських Великоросів, знову підняте

Шахматовим. Д. Ягіч, що вже забрав в сїм питанню голос (в критиці поглядів Соболевського), висловляє кілька інтересних гадок в сїй справі, але справедливо відкидаючи гіпотезу про великоросійство Поляв, він відступає Великоросіянам племена на лівім боці Дніпра: „За Дніпром на широкім просторі на схід і північ могла мати свою арену вже нивша, північно-східня група племен або диялектів. Се я признаю. Сіверяни давньої літописи могли й язиково відріжнитись від осадників правого боку Дніпра“ (с. 30).

Шан. автор був ласкав подати мій закид на сю його гадку, котру він висловив в листі до мене, тут я уважаю потрібним його трохи пояснити.

Від Сіверян і взагалі задніпрянських Українців ми не маємо язикових памяток, отже всі здогади про язикову відмінність їх від правобічних — то цілком довільна гіпотеза. Їй противить ся ось який факт: північна Сіверщина, скільки знаю, тепер має північно-український диялект, сполучений рядом язикових переходів з білоруською мовою. Ми мусимо прийняти його за останок (архаїчний) старої сіверянської мови, бо не можемо уважати результатом пізнійшої української міграції, а то тому, що ся міграція і мішанина дала в результаті новішу форму української мови, якою є середньо-український диялект, що витворивсь, по всякій імовірности, власне сим міграційним процесом. З сим згоджують ся й історичні факти, бо вони не дають можности припускати винищення або й еміграції Сіверян з їх загорожених лісами просторів. „Севруків“ і память про сіверську територію аж до Сули ми стрічаємо ще в XVI в.

З інших уваг автора піднесу його погляд на язиковий перехід між українськими і південно-словянськими мовами (с. 22, 36). Взагалі коротка ся розвідка дуже богата цікавими й важними гадками шан. автора.

М. Грушевський.

Karol Potkański — Kraków przed Piastami, Краків, 1898, ст. 155 (Rozprawy Akademii umiejętności, wydz. hist.-filoz., t. XXXV).

Розвідка ся поділяється на три частини. В першій автор застановляє ся над племенним підкладом Польщі і легендами, звязаними з найстаршими її центрами — Краковом і Вислицею; автор, оперуючись на звістці панонського життя, називає се племя Вислянами, прощаючись тим способом з фантастичною Хорватією. Давні етнографічні границі в Русію автор кладе більш менш відповідно теперішнім: Висляне мали займати долишній Сан, долишню і середню Вислоку, цілий Дунаєць з Попрадом (зауважу, що верхній Попрад належить тепер Русі); головна кольонізація їх була на лівім боці Висли; далше на північ Бужаке займали обидва береги Буга і горішній Вепр (с. 106 тому Rozpraw). Розумієть ся, се

уже великий поступ по давнійших заявах деяких польських учених, що мовляв на лівім боці Буга нема і не було ніякої Русі, її видумав російський уряд, але шан. автор не зважив, що останки і сліди давнійших руських осад переходять далеко зачеркнену ним границю, що наслідком історичних обставин Русь мусіла на заході відступати, отже давніше її границі йшли на захід далше ніж тепер, та що давніше руський клин на заході не міг бути вузьким, як тепер (увага автора, що Русь зайняла гірські краї Карпатів на заході вже по XVI в., ні на чім не оперта, рівнож забув він Русь на горішнім Попрадї, а Спіш без застережень зачислив до польської території). Старі перекази автор аналізує порівняним фольклорним методом, взагалі обережно, тільки в істнованне Крака, на мій погляд, увірував занадто скоро.

Друга частина (с. 150—200) присвячена відноснам Вислян, політичним і церковним, до Велико-моравської держави, третя — реконструкції історії Малополющі аж до прилучення її до Великопольської держави. Автор виказує чимало дотепу і зручності в орудуванні незвичайно скупим матеріалом і витисканню з нього максимум відомостей; рахунки і виводи його часом занадто гіпотетичні, але він переважно робить їх досить обережно, себто докладно відграничуючи певне від можливого. Я спинюсь коло того, що безпосередно дотикає нашої історії.

Насамперед мушу піднести, що автор за легко оцінив вплив руської держави в карпатських краях перед Володимиром і не числить ся з можливостями, які з сього-б виникали. Гіпотезу Соловійова про втрату сього впливу за Ігоря автор взяв занадто серйозно і положив в основу ріжних комбінацій. Поминаю деякі дрібніші помилки, зроблені через те, що автор знайомивсь з історією Русі тільки здебільшого. З сього витекає й його віра в норманську теорію, наче-б незнати в який доігмат.

Фундаційний привилей пражької катедрі д. П. має за фальсіфікат, але вказані в нім границі уважає автентичними границями церковного впливу моравської церкви на сході. З сим би ще найлекше можна згодитись (сю гадку боронив в спеціальній розвідці д. Регель, але його розвідки д. П. здасть ся не знає), хоч все воно задалеко на схід хоч би й для церковних впливів, але д. П. ще й вагаєть ся — чи не признати їх границями політичного впливу (с. 238).

Признаючи, що Краківська земля належала до Чехії в другій половині X в. (д. П. нарешті ввів у круг польської науки звістку ібн-Якуба!), д. П. гадає, що вже тоді Мешко пановав над Червенськими городами, поки не відобрав їх Володимир. Але се дуже неймовірно, щоб держава Мешка, опминаючи Краків, загорнула руське Підгірє і Побужє. Д. П. думає, що Мешко не відобрав Кракова, аби не сваритись із Че-

хами, але коли він, по його думці, позаберав землі наоколо Краківської землі в під носа у Болеслава, то се ледво чи могло годитись з удержанням добрих відносин з Чехією. Ібрагим ібн-Якуб, що досить докладно означив границі Мешкової держави, нічим не натякає, щоб на полудні вона мала граничити з Чехією. Автор виходить із буквального значіння звістки „Нестора“ про похід Володимира на Ляхів, але очевидно не знав, що сим звісткам не можна вірити на слово, без близької аналізи. Вже Репель прийшов до переконання, що літописець помиляв ся, і сей погляд має дуже багато правдоподібности.

З дальшого піднесемо дуже інтересний коментар д. П. до звісної грамоти Оди (гадки сі він висловив вже в своїм відчиті про гробову напись Болеслава Хроброго — Справоздання академії 1896, VI).

Взагалі праця автора робить дуже приємне вражіння науковістю і обережністю метода, об'єктивністю й значною ерудицією. Польська історична наука може в нїм здобути дуже визначну силу.

М. Грушевський.

Літопись по Лаврентьевському списку. Издание 3-е (Археографической комиссии), Сиб., 1897, ст. XIV+512+42+63.

Нове видання Лаврентієвської літописи операєть ся в головнім на попереднім виданню (1872 р.). Минаючи деякі незначні відміни в передмові (нпр. ст. VIII і XIII), занотуємо, що нове видання відрізняєть ся додатками. В першій (ст. 1—40) подано передрук виданого д. Чеботаревим і Черепановим Лаврентієвського кодекса порівняного з кодексами Радивілівським і Троїцьким (останній вже не існує більше). Другий додаток містить в собі початок Поученія Мономаха з досить пізньої рукописи кінця XVIII в. — се жерело описано в передмові дуже неповно. Покажчики (власних імен, географічний і річевий) не дають нічого нового. До друку нове видання літописи — як й попереднє — зладив д. А. Бичков.

О. Г—ий.

Dr. A. Kolessa — Dialectologische Merkmale des südrussischen Denkmals a. d. XIII. Jhdte „Žitije sv. Savy“ (відбитка з Philologie), Берлин, 1896, ст. 203—228 і 473—523, 8°.

Працю свою поділив автор на дві часті: в першій вібрав всі фолнологічні диялектичні прикмети згаданого пам'ятника, в другій, навівши думки давніших і сучасних учених про відносини українсько-руської мови до російської в минувшинї й теперішности, обговорив питання про поодинокі важніші диялектичні прикмети пам'ятника, подекуди навіть

зовсім повно, і прийшов до виводу, що „Житє св. Сави“ написане в Кїві або в його области.

При праці послугував ся текстом, що його видав І. Помяловский в Петербурзі, 1890, по рукописи „Импер. Общ. любителей древ. письменности“.

Др. Колесса подав більше, ніж заповів заголовком, бо його студия є не лише науково-обробленим переглядом диялектичних прикмет-пам'ятника, але zarazом повним змісту переглядом найважнїйших kwestій з области староцерковно-словянської і староруської мови. І так справа відносин нашої мови до російської, справа фонетичної вартости знаку **ѣ** і її перемін і справа слів типу **Т Р Ъ Т** обговорені зовсім докладно, докладнїше навіть, ніж як се в рамках такої праці можна було сподіватись.

Проф. Соболевский бачить диялектичні рїзницї в давнїм кївськїм диялектї і волинсько-галицькїм, що мав характеристичне так зване „нове **ѣ**“ на місцях здовженого етимологічного **е**, і анектує давнїй кївськїй диялект до великоруських. Сему ученому дає др. Колесса поважну відправу, доказавши близькість обох сих староруських нарїччїй істнованєм так званого „нового **ѣ**“ майже в рівнїй мірі в обох нарїччїях, як також многими иньшими спільними обом нарїччїям прикметами: **ти — и, мы — и** в закінченях замїсь — **ть-и, мъ-и, жд (шч)** замїсь давного **жд**, і т. и.

При обговореню справи звукової вартости знаку **ѣ**, що замїсь него находимо в пам'ятниках то **е (є)** то **и**, годило ся згадати, що перемїна його звукової вартости з двозвука **іе** в звук **і**, до якого наша мова вказує особливий нахил, могла відбутись під впливом наголосу, що падав у нас на першу частину двозвука **іе**, отже **іје**. По асиміляції кінцевого звука **е** до **і**, а опїсля цілковитїй затратї його, зїстав ся звук **і** місто **ѣ**. Наголос мусїв мати немалий вплив також і на слова типу **Т Р Ъ Т**, котрі й у сучаснїй нашїй мові визначають ся великою рїзною родностю.

Справу сих останнїх слів обговорив автор вже в першїй частинї своєї праці і тим нарушив дещо органічну будову своєї студїї; бо, як сказано висше, ширше обговорене поодиноких диялектичних прикмет містить ся в другїй частинї його праці. Дрібні похибки, як: *κατασχών αδτόν...* (ст. 217), Imperfectformen (ст. 227) і *сѣѣ* (ст. 228) місто *κατασχών...*, Imperativformen і *сѣѣ* і т. и. може читаючий легко сам собі справити.

Взагалї-ж праця свідчить, що автор є аи courant науки, з дотичною загальною і потрібною літературою познайомлений майже цілком (хотяй годило ся згадати погляди Лескіна і І. Мілера при обговореню півсамозвуків **ъ, ъ** і слів типу **Т Р Ъ Т**), а що найважнїше умів

надати своїй праці легкість і прозорість, так що ту його граматичну студию можна читати з правдивою приємністю і пожитком.

О. Макарушка.

В. Истринь — Хронографъ Ипатскаго списка лѣтописи подъ 1114 годомъ (Ж. М. Н. П. 1897, XI, ст. 83—91).

Епізод Київської літописи під 1114 р. має дуже важне значіння в словянській мітології своїми гльосами про Сварога і Даждьбога. Як відомо, нев'язаним і суперечним питанням вістає ся, звідки взяли ся сі гльоси, чи належать вони редакторови літописи, чи перекладчику хроніки Малялі. На жаль, замітка д. Істрина не дотикаєть ся сього питання (автор приймає, що гльоси взяв редактор літописи готові — с. 91); він звертає увагу на питання, що має значити „хронограф“, на котрий при тім покликаєть ся літопись, цитуючи Георгія Амартола й Малялю, та виставляє здогад, що редактор літописи користав з якоїсь компіляції, титулованої хронографом, і звідти зачерпнув свої цитати; се можливо, але лишаєть ся поки що гіпотезою, як признає сам автор. Він подає при тім порівняння текста Іпатського кодекса з кодексами перекладу Малялі — звістного архивського й виленської бібліотеки. *М. Г.*

А. Н. Пыпинъ — Исторія русской литературы, том I, Древняя письменность Сиб., 1898 с. XII+484, Том II, Древняя письменность. Времена Московскаго царства. Канунъ преобразованій с. VI+566.

Історії російської літератури, котра-б обіймала її цілість від найдавніших початків письменства і доходила до найновіших часів, а при тім відповідала би вповні вимогам сучасної науки, доси не було. Те, що доси було, лишаючи вже на боці старі й давно вже застарілі праці Шевирьова, Полевого і т. п., були більше або меньше добрі підручники з характером більше шкільним, ніж справді науковим; тай то найліпші з тих підручників були неповні (Порфіреєв урвав на Катерині II, Галахов дійшов ледви до Пушкіна), а надто відзначали ся або хибною з наукового погляду основою (Галахов міряв нпр. стару руську літературу естетичним ліктем!), або сухим, важким викладом. Ще найясніший і найбільше прозорий вийшов підручник Німця Райнгольда, написаний по німецьки і призначений для познайомлення Європи з цілістю розвою російської літератури; тількиж сей підручник з наукового погляду наскривъ не самостійний, отже про словнене вимог справдішньої наукової історії літератури тут не може бути й мови.

Сему бракови має зарадити і в значній часті зараджує нова праця А. Н. Пипіна, котрої титул ми виписали в заголовку. В чотирьох томах,

кождий більше менше по 500 сторін густого друку великої вісімки, хоче автор подати образ органічного розвою російської літератури від найдавніших до найновіших часів; у двох перших томах він довів свою працю до епохи Петра Великого.

Певна річ, ніхто в Росії не був компетентніший написати повний, систематичний і справді науковий огляд літературного розвою руського народа, як А. Н. Пипін. Аджеж його сміло можна назвати одним із чільних духових батьків того живого і плідного руху на полі дослідів над різними проявами літературного і загалом духового життя Росії, яке йде там у останніх десятках літ. В 1899 році мине 40 літ від видання його славної праці „Очеркъ литературной исторіи старинныхъ повѣстей и сказокъ русскихъ“, що була не тільки взірцем нового методу в працях над руською літературою і культурою, але містила в собі широку програму тих праць, ставляла перед робітниками довгий ряд питань і тем, подавала готовий науковий апарат для їх оброблення і була епохальною особливо тим, що ясно підносила органічний звязок усеї руської літератури і культури не тільки в Византию, але також і з західною Європою і з далеким сходом. Можна сказати, що в тих 40 літах найбільша і найліпша часть праць над історією літератури і культури в Росії оброблювала теми вказані Пипіном у тій книзі і що, не вважаючи на те, зачеркнені в ній широкі рами доси ще не є цілком виповнені. Досить буде назвати таких учених, як Веселовский, Жданов, Кірпічніков і цілий ряд молодших робітників, що оброблюють поле вимежоване тоді Пипіним, щоб зрозуміти вагу його праці. Тай він сам від того часу вкорав і засіяв не одну велику ниву. Спеціально на полі історії літератури він видав звісну історію словянських літератур, а ще спеціальніше — на полі російської літератури, досить буде згадати про його основні праці до історії літературного життя і суспільної думки в першій половині нашого віку. (Общественное движение въ Россіи при Александрѣ I, Характеристики литературныхъ мнѣній отъ двадцатыхъ до пятидесятыхъ годовъ, Бѣлинскій) і про його чотиротомову „Исторію русской этнографіи“, де між иньшим подано дуже докладний нарис розвою поглядів на народність у письменстві і так званої народницької літератури. Надто як один із редакторів „Вѣстника Европы“ д. Пипін протягом майже 30-тьох літ слідив за всім, що появляло ся важнішого на полі наукового дослідю російської літератури, так що його найновіша праця, се немов живо здобутків цілого працьовитого і багатого на плоди життя.

І ще з одного погляду д. Пипін був компетентніший написати повний, систематичний і одноцільним духом подіктований огляд російської літератури, компетентніший від усіх тих монографістів, котрих тепер

у Росії так багато і котрі зі свого мікробіологічного погляду не приминули піднести против його праці ботато детальних закидів. Власне те, що д. Пипін не є монографіст, що у него розум широкий, систематичний і більше синтетичний ніж аналітичний, чинить його здатним до такої праці. А надто те, що він, першорядний учений, але долею кинений з катедри на поле журналістики, заховав доси той живий інтерес до практичного життя, його боротьби і ідеалів, котрий так легко затрачується на університетській кафедрі, а без котрого історик, особливо-ж історик літератури, робить ся сухим регістратором-бібліографом або абстрактним естетичним судисю. Праця д. Пипіна при всіх її наукових прикметах показує нам в авторі живого чоловіка з невичасною любовю не тільки до рідного народу, але також до загально-людських ідеалів добра і справедливости. Він не тільки, як правдивий історик, уміє відчувати живих людей і живу боротьбу інтересів та змагань у памятках, нераз тільки у дрібненьких уривках та поодиноких окружках давніх віків; чуючи себе в повні сучасним чоловіком, в повні Європейцем автор рівночасно знаходить відповідну міру для оціненя тих памяток давнього життя і думаня. Він так само далекий від безкритичного ентузіазму давніх і новітших слов'янофілів, що всюди в староруському життю і письменстві бачили „своє“, рідне, величне і глибоке, — як і від шаблянової гіперкритики доктринерів-западників, для котрих не тільки стара література в перед XIX віка була нікому не потрібною „жертвчиною“, але навіть Пушкін і Лермонтов не варті були пари юхтових чобіт. Праця Пипіна відзначає ся широким, щиро гуманним і тверезим поглядом, огріта теплим чутєм любови до рідного народу і його духового розвитку і збудована на широкій основі; се не так історія літератури в тіснім значіню сего слова, як радше історія російського духового розвитку, ілюстрована в першій ряді памятками російського письменства. Мені здасть ся, що тільки оцінюючи її з сего погляду, ми зрозуміємо гаразд її добрі прикмети і її хиби.

З огляду на значний інтерес праці А. Н. Пипіна також для історії розвитку нашого українсько-руського народу і письменства ми подамо тут докладний огляд її змісту, на скільки се можливе в тісних рамках рецензії.

В просторім вступі автор подає огляд ріжних міркувань на тему, що таке є історія літератури. Від сухого реєстра імен писателів, їх біографій і бібліографій вона дійшла до історично-естетичної критики, до психологічної і культурно-історичної студії. На тій остатній, як на найширшій, і зупиняєть ся автор, бачучи в літературі відблиск історичного життя суспільности і народу. Далі він дає огляд дотеперішніх проб історії руської літератури. Ті проби почали ся на Руси дуже давно; їх початком д. Пипін признає звісний індекс книг правдивих і заказаних,

принесений на Русь із Болгарії, а до Болгарії з Візантії, але на Русі часто перероблюваний і доповнюваний — звісно, не для цілей наукових, а радше для церковно-канонічних. Першою справді бібліографічною працею було зладжене при кінці XVII в. „Оглавленіє книгъ, кто ихъ сложилъ“, котрого автором до недавна хибно вважали Сильвестра Медведєва, а котре справді було здобутком праці і знаня вченого Українця Епіфанія Славінецького. В XVIII в. збирали звістки про давнійші і новішу російську літературу вчені Німці Коль, Бакмайстер, Шторх і Аделюнг; в 1772 р. вийшов „Опытъ историческаго словаря о российскихъ писателяхъ“ Новікова, де обік біографічних дат є також реєстри творів кожного писателя і коротенька їх оцінка. Тим самим методом, що Новіков, написав в першій половині XIX в. митрополіт Евгеній Болховітінов свої звісні два словари: словар писателів духовного і світського стану. Бібліографію на ширший розмір злагодив книгар і бібліограф Сопіков (1813—1821); не без вартости є також і доси „Роспись російскимъ книгамъ“ книгаря Смірдіна. Першу історію російської літератури видав Греч 1822, але й тут по за-біографічними і бібліографічними датами майже не було ніякої історії.

В 20-их і 30-их роках російська література в особі Пушкіна і його кружка, далі Гоголя і Лермонтова дійшла до високого ступня розвою; поглибили ся також дуже думки про мету і обсяг історії літератури. Критична діяльність Белінського була здобутком і виразом того нового, величезного ступня розвою. Головну вагу клав Белінський на філософічні і естетичні принципи в оцінюваню літературних творів; стару літературу до Петра В. і устню словесність він полишав на боці. Тільки пізніше, від 1850 р. такі вчені, як Буслаєв, вносять етнографічний елемент до студій над історією літератури; Тіхонравов і Пипін звертають увагу на міжнародні елементи в старій літературі і дають почин до порівняних історико-літературних студій. Критичні праці Достоєвського, Чернишевського і Пісарєва вкріпляють в російській критиці принципи суспільної утілітарности при оцінюваню літературних творів.

Автор характеризує коротенько здобутки тих нових методів і кінчить ось якими словами: „Таким способом новіша літературна історія поперед усього силкуєть ся обняти поетичну творчість в цілім її національнім обсягу починаючи від її перших проявів у давній народній поезії; по друге, необмежовуючи ся чисто артистичним тереном вона втягає в свій дослід також сумежні прояви народньої і суспільної думки і чутя, дивлячись на материял літератури як на материял для психології народа і суспільности; а в кінці ся історія студіює прояви літератури порівнюючи їх в міжнародніх взаєминах“ (ст. 31). Сей остатній термін (в оригіналі „изучаетъ сравнительно въ международномъ взаимодействіи“)

троха неясний; автор хотів очевидно зазначити, що признає вагу порівняного методу, але тільки там, де те порівнянє не є поверхове і випадкове, але відкриває сліди справдішніх духових і літературних взаємин між народами.

Та треба тут відразу зазначити, що Пипін дальше в своїй книзі не держить ся скрізь начеркненого тут обсягу і обмежуєть ся переважно на писану літературу. Устю словесність він тільки десь-десь притягає для ілюстрації; спеціальних студій він їй не присвячає. Взагалі плян, якого держить ся Пипін в дальшій викладі, хоч дуже широкий, не можна назвати прозорим і консеквентним. Є в нїм щось хаотичне, часті повторення і повороти на те, що вже було обговорено; переставки річей хронологічно ранішних по за річи пізніші; знаходимо вкінці й деякі важні прогалини. Се виясняєть ся по троха тим, що книга д. Пипіна зложена з статей, що були писані і публіковані в „Вѣстникъ Европы“ ще від 1875 року, з великими перервами і при ріжних нагодах, а зводячи їх разом у одну цілість автор не мав часу вирівняти нерівности викладу, повикидати повторення і позаповнювати люки.

Перший розділ Пипінової праці має переважно полемічний характер. Як звісно, в Росії давно йде суперечка про те, чи новіший розвій є користний для Руси, чи ні, тоб то, чи Русь повинна йти слідом за иньшими культурними періодами, чи має шукати своєї окремої стежки, а вкінці чи її відокремленнє від Європи є справді органічне, оперте на окремішности національного типу, чи ні. Пипін, як „западник“, показує наглядно, що означенє якогось окремішого руського культурного типу є неможливе, що Русь з давен давна жила і розвивала ся в ненастанних взаєминах з иньшими, південними і західними народами і коли чин відріжнювала ся від них, то поперед усього припізненим розвитком і браком правильно зорганізованої просвіти. Власне на полі історії літературі, де окремішність культурного типу повинна-б найкраще визначити ся, видно найліпше близьку залежність руської літератури від чужини і її тісний звязок з літературами сусідніх народів. Вкінці автор доторкаєть ся суперечки про поділ історії літератури на періоди і не надаючи сему поділови великого значіння зупиняєть ся на найзагальнішх переломах у житю старої Руси: татарським погроми і реформах Петра В.

Перший, дотатарській добі руської літератури Пипін присвятив усього тільки три розділи (розд. II: Початки староруського письменства; розд. III: Давні свідочтва про народню поезию; церковне письменство; розд. IV: Особливі прикмети давнього періоду). Як бачимо, автор поминув тут багато важних явищ давньої дотатарської літератури: поминув літописі, котрі обговорює аж в роз. VIII у звязку з пізнішими московськими літописями, життями та хронографами; поминув Паломника Данила,

щоб обговорити його аж у X розд. знов у звязку з пізнішими новгородськими та московськими паломниками; поминув зовсім пам'ятки староруського законодавства канонічного і світського, хоча пізніші пам'ятки московського законодавства, такі як Стоглав і Домострой він обговорює. Натомість деякі теми він обговорює по два або й по три рази на різних місцях (нпр. початки шкільної освіти в старій Русі в розд. II і VII, низький рівень просвіти, значіне християнства і Візантії і т. п.). В розд. II. автор дає наглядний — кілька на се дозволяє скупий матеріал — огляд побуту старої Русі перед заведенем християнства і тої боротьби в поглядах і віруваннях, що почала ся по заведеню християнства; мішаючи ся зі старим поганством нова віра не швидко могла перекопати стару; не тільки в народній масі, але і в висших, освіченіших верствах повстало тзв. двоєвіре — християнство нерозривно сплетене з поганством — що серед народніх мас і доси не перевело ся до решти. Дуже некорисною для розвою Русі була та обставина, що християнство принесено до нас із Візантії; там церковні вчителі виступали против глибокого зіпсуття пережитої, висококультурної суспільности. Перенесена живцем на Русь їх проповідь не мала реального ґрунту, бо тут суспільність була примітивна і навіть не розуміла тих форм і явищ зіпсуття, про які говорили церковні моралісти. От тим то їх проповідь, що в Візантії була живим протестом против конкретних явищ, тут зробила ся абстрактним нападом на всі, хоч би й невинні радощі життя, на народні пісні, танці й празники, зробила ся проповідю абстрактного і безцільного аскетизму, відтягала найліпші сили від суспільної праці і віддалила письменство в самих його початках від дійсного життя і його інтересів. Певна річ, цілковито її се не могло удати ся. При дворах князів, де громадили ся військові люде, розвила ся певно й лицарська поезія, та на жаль, тодішні книжники цурали ся тої поезії і з неї дійшли до нас тільки дрібні відгуки вплетені в літопись і один, хоч і значно (мабуть) поцований пам'ятник — Слово о полку Игореві. Д. Пипін зупиняєть ся на тім пам'ятнику досить коротко, кілька разів з натиском підносячи, що він дуже поцований і не дає повної картини. Певна річ, що він мусить видавати ся дуже фрагментарним, коли прирівняти його, як се чинить д. Пипін, до таких пам'яток середньовічної епіки, як „Пісня про Роланда“ або „Пісня про Нібелюнів“. Але в тім то й ба, що таке порівняне по нашій думці зовсім хибне; Слово о полку Игоря зовсім не є епічною поемою; воно наскрізь ліричне, суб'єктивне і своєю формою підходить найближше до скандинавських рун, до пісень старшої Едди або до таких творів, як старовімецькі „ляйхи“ або „Пісня про Гільдебранда“. Навіть віршовий розмір, що доси не піддавав ся комбінаціям учених, по моїй думці має найближшу аналогію в ритмічній будові власне тих

старогерманських пам'яток. Д. Пипін, як сказано, проходить „Слово о полку Игореві“ якимсь занадто швидко, зупиняючи ся більше на тих слідах староруського побуту, які новішими дослідями віднайдено в північно-руських билінах.

До розділу про давню поезію автор приточив розвідку про ті пам'ятки староруського письменства, що найбільше впливали на виховане широких кругів народу в християнській душі, на витворенє того християнського світогляду, що поамалу мусів витіснювати поганські віруваня. Се були збірки ріжнородних статей, компіляції переважно вже зроблені по грецьки і перекладані на болгарську або безпосередно на руську мову, але деколи також компоновані вже на Русі. Ті збірки належать до найстарших пам'яток староруського письменства, як ось звісний Сьвятославів Ізборник, як Ізмарагд, Марґарит, Златая цѣпь, а далі Палея, що обік тої енциклопедично-дидактичної мети мала ще й другу — полеміку з жидівством і магометанством. Характеристика тих збірок у д. Пипіна взагалі вірна, але досить загальна; з огляду на їх важність для розвою руської думки і руського розуміня християнства варто було присвятити їм більше місця. Обік сих збірок з характером переважно догматичним і моралізаторським здобула собі велику пошану в старій Русі також збірка церковних легенд і житий — Пролог або Синаксар; часом і тут життя святих переплітано короткими притчами і моралізаторськими поученнями і уніченнями, а до житий перекладених із грецького додавано також життя руських святих. Під впливом грецьких житий складали ся без сумніву найстарші староруські життя святих Бориса і Гліба, Володимира, Антонія і Теодосія; вони були першими вірцями, по яким уже в XII віці була зложена збірка звісна під назвою Печерського Патерика, що своєю чергою була вірцем для списуваня північних житий руських святих.

Дуже цікавий для нас IV розділ праці Пипіна. Він констатує тут факт, що в давнім, домонгольським періоді староруська література майже вся є південноруською. Супроти сего важне питанє: хтож жив у ту пору в південній Русі? Д. Пипін присвятив сему питаню вже одну замітну працю „Споръ Южанъ съ Сѣверянами“, що увійшла в його „Історию руск. етнографії“. Тут він подає з неї тільки дещо важнїйше, наводить думки Житецкого і Потебні про неоднаковість староруської мови і неоднакові шляхи її розвою в ріжних сторонах і кінчить таким висновком, котрий могли-б заямити собі наші „об'єднителі“: „Ледви чи може бути сумнів про те, що етнографічні ріжницї між північною і південною Русю почали зазначувати ся вже при перших рухах племен на північний схід. Хоч і яка вони були близька рідня своїм походженєм, між ними мусіли показати ся ріжницї вже через їх місцеве розрізненє, що вводило їх

в різні умови місцевости, клімату і праці“. Південне племя швидше осіло тривко в певних границях; північне сунуло ся на північ і на схід ще довгі віки потім. Південне племя, живучи в лагіднішій кліматі, заховало свобідніші відносини до власти, більшу живість, чутливість і поетичну фантазію; воно було ближше культурних центрів заходу і півдня і могло більше користати від них. Натомісць північне племя серед важких відносин виробило у себе більшу твердість, деспотизм, недвижність і ексклюзивність. Південно-руських вояків характеризує особиста ініціатива і героїзм — спільні Слово о п. Иг. і билінам; північно-руських пасивний послух і незломна вірність. І коли биліни т. зв. Володимирового циклю, хоч забуті в південній Русі, всеж таки і в теперішній формі велять догадувати ся, що в часі їх твореня вся маса народа живо цікавила ся справами держави, то в пізнійших творах північно-руського племени ми вже не бачимо ані інтересу ані розуміння тих справ, а віднаходимо ті прикмети знов — у козацькім лицарськім епосі, в думках. Сказавши коротко, д. Пипін схиляється до тої думки, якої з давна боронять українсько-руські вчені (Максимович, Костомаров, Антонович, Драгоманов, Житецький, Потебня і інші), що староруська література домонгольської доби була в головній мірі витвором того самого племени, що тепер називає ся українсько-руським, що творчому генієви того племени належить також зложено первісної форми князівсько-лицарського епоса, що завмер в часом у памяти укр. народа, а заховав ся, хоч значно виблідлий, попсований і протягом віків підмішаний иньшими, християнсько-апокріфічними, орієнтально-степовими або західними лицарськими елементами, в памяти північного племени під назвою „старин“ або „билін“. Д. Пипін лишає тут зовсім на боці ті відгуки сеї старої доби, які доси полишили ся в устах укр. руського народа (в колядках, деяких казках, місцевих легендах і т. н.) і котрі ще більше стверджують думку про безпереривність культурно-історичного розвою українсько-руського народа на тім самім ґрунті, на котрім перед 1000 роками витворив ся перший центр цивілізації, політичного з'єднання і національної самосвідомости всего руського племени.

Резюмуючи свої уваги про домонгольську добу руського письменства д. Пипін говорить: „Порівнюючи літературні факти давнього періоду з фактами пізнійших віків годі не завважати між ними великої різниці. Хоча давній період являєть ся тільки самим початком книжкової осьвіти, то в ньому ми находимо значну перенятливість, самостійну працю, коли тимчасом пізнійший час чим раз більше тоне в недвижнім формалізмі, проявляє себе майже тільки церковним письменством, не виявляє зовсім поетичної творчости, або виявляє творчість тільки однобічно. А при тім в національних поглядах давнього періоду ми не ба-

чимо тої виключности, яка в другім (тоб то московськiм!) доходить до крайньої границі“ (стор. 165). Відкидаючи теорію про „київських Великорусів“ д. Пипін признає, що свобіднійше громадське і літературне жите домонгольської доби „принадлежало зарождавшейся южно-рускої народности“ (стор. 172), що північна народність хоч і зберегла багато памяток давнього побуту і давньої творчости, в тім числі й київський епос, то все таки не зберегла їх в цілій повноті і первісній сьвіжости, а багато дечого й зовсім затратила. На півдні нова історична доля втворила нові змагання, нові цілі і нові ідеали — їх виразом являєть ся новий епос — козацька дума. Натомісь північне племя йшло иньшою дорогою і — ніде правди діти — також забуло старий князівський епос, що зберіг ся тільки в найдальших, неприступних закутках півночи, куди ще від XVII віку тікали сектанти роскольники і де жите плило зовсім рівною, глухою течією з далека від шуму історії.

Пятий розділ своєї праці д. Пипін присвятив характеристиці „середніх віків руського письменства“ від татарського погрому до Петра В. Сю характеристику він зачинає тезою, котра може декого навести на хибу дорогу. По думці д. Пипіна „се пера переважно московська“ (стор. 181). Чому? Чи ті частини руського народа, що в ту пору не належали до Московщини, не проявляли ніякого історичного жита, ніякої письменської діяльности? З викладу д. Пипіна можна б думати, що воно справді так було, і тільки при кінці другого тому уважний читач побачить, що при таких погляді кінці не сходять ся. Та „переважно московська пора“ кінчить ся в половині XVII в. таким духовим застоєм, такою формалістикою, такою пустотою змісту, що являєть ся потреба кликати на поміч учених і письменників з иньших частин руського краю, про котрих жите і розвій доси у д. Пипіна не було ніякої мови і про котрих можна би думати, що там разом з політичною самостійністю пропало також усяке духове жите, а що найменше всяке письменство. Ті київські вчені XVII в., що приходять купою до Московщини і помагають підготовлювати ґрунт для великої реформи, являють ся в „Исторіи руской (значить — загально-рускої) літературы“ якось несподівано. Ледво в найзагальнійших нарисах автор показує розвій тих немосковських частин колишньої давньої Руси (т. II, стор. 338—340), ніде не вазначуючи того виразно, що і тут, на півдні, від домонгольської доби, йшла так само неперервана традиція історичного і літературного розвою, як і на півночи, хоч і йшла значно відмінним шляхом. Бачити в цілій шкільній осьвіті південної Руси XVI і XVII в. виключно польський вплив і виключно конфесійний інтерес оборони православія мені видаєть ся не зовсім вірним. Як з одного боку детальний дослід показує нам немало слідів давнього домонгольського побуту, захованих навіть доси в пам'яті укра-

їнсько-руського народу, в формах хоч і відмінних від північних билін, та певно не дальших коли не ближших до живої дійсности, — так з другого боку детальний дослід показав би — я думаю — далеко тісніший внутрішній, духовий звязок між нашою початковою літописю через Волпеську, Литовські, Пересторогу і Львівську в козацькими літописцями XVII і XVIII віку, ніж від початкової літописі через суздальську до московської і до степенної книги. Так само більше внутрішнього свояцтва знайдемо між Правдою руською і Литовськими статутами, ніж між тою самою Правдою і Стоглавом; більше між писаннями Володимира Мономаха і посланнями Вишенського, ніж між Мономахом і Іваном Гривним або протопопом Аввакумом; більше між домонгольськими полеміками проти латинян і Герасимом Смотрицким, Бронським та Копистенським, ніж між тими старими полеміками і писаннями Йосифа Волоцкого; більше між старим паломником Данилом і пізнішими південними паломниками, ніж між ним і північними паломниками новгородськими і московськими; більше між печерським Патериком і пізнішими життями південно-руських святих (південно-руське життє св. Володимира, життє Йова Княгиницького), ніж між давніми південними життями і північними „словоплетеннями“. Певна річ, пам'ятки домонгольського письменства зберегли ся переважно в великоруських сторонах (хоча не виключно; деякі, нпр. Паломник ігумена Данила, переписували ся і на півдні дуже часто ще в XVI і XVII в.), там були найчастіше переписувані і перероблювані; але дух, якого впливом були ті пам'ятки, зберіг ся далеко чистіше і живіше на півдні не вважаючи на всякі злигодні і лихолітя. Се, розуміть ся, не зменшує історичних заслуг Московщини, що лежали головно в витвореню великої держави і в завойованю величезних північних і східніх просторів для великоруського племені; та сам д. Пипін, підносячи ті заслуги, не залишає з натиском показувати й великих страт в культурному житю, що йшли в ними рядом, не залишає показувати ту жертвоту і порожнечу в духовому житю, той формалізм і ту ексклюзивність, ту нетолеранцію та гордість, з якою поводили ся московські люде XV—XVI в. з усіми чужоземцями. Він цитує характерні слова Котошихіна: „Россійскаго государства люди порождо своею спесивы и необычайныя ко всякому дѣлу, понеже въ государствѣ своемъ наученія никакого добраго не имѣють и не приѣмлють, кромѣ спесивства и безстыдства и ненависти и неправды“ (стор. 197) — характеристика дуже близька до тих, які знаходимо в козацьких актах XVII віку.

Дуже гарний і основно зроблений є розд. VI, присвячений татарському нападові, его ролі в історії розвою руського народу і літературним пам'яткам та відгомонам того часу. В звязку з домонгольським „Словом о полку Игореві“ автор роздивляє пам'ятки книжної поезії в часів

татарського ярма, такі як недавно віднайдене „Слово о погибели рускія земли“ (відривок) і пізнійші „Сказаніе о Мамаевомъ побоищѣ“ та „Задонщина“. Автор схиляєть ся до думки Срезневского, що всі ті пам'ятки не були виключно роботою книжників, що се зостанки устної лицарської поезії і що те, що в них (у пізнійших) видаєть ся наслідуванем давнійшого „Слова о полку Игореві“, є наслідуванем загальної манери, спільної всім творам того рода, а неясности і непорозуміння, що стрічають ся в тих текстах, є впливом недокладного запису з уст співаків або недокладного захованя в їх памяти даного твору (стор. 213—214). Така думка має в собі багато вірного, коли приложити її до „Слова о полку Игореві“ і „Слова о погибели рускія земли“, але чи виграє вона „Задонщину“ та „Мамаєво побоище“, розділені від тих давніх поем XII—XIII віків простором двовікового часу, від закиду наївного, нераз механічного і недотепного наслідуваня, про се можна ще сумнівати ся. Що могло бути живе і дійсне в Київі, Галичі, Чернигові, се не мусіло бути так само живе в Суздалі і Москві. Далі д. Пипін показує відгомони татарського ярма в сучасній йому книжній, церковній літературі і в кінці в народніх піснях, записаних у двох остатніх століттях, і тут лишаючи на боці пісьні українсько-руські.

Дуже цікавий своїм змістом, хоча слабо звязаний з пляном цілости є VII розділ, де подано нарис просвітного стану на Русі, починаючи від Володимира В. аж до XVII в. Автор зібрав з давніх літературних памяток, з праць новійших істориків і з свідощв заграничних писателів, що бували в Росії ще від XVI в., багато інтересних відомостей про те, що-ж властиво знали, відки і яких відомостей набирали ся наші предки в часах перед Петровою реформою. Він розбирає детально космографічні та фізикографічні відомости, які є в давніх писаннях таких як „Шестоднев“ Івана Екзарха болгарського, книга Козьми Індікоплова, Фізіольог, Палея, пізнійший Люцидарій і т. і.; звертає особливу увагу на згадки про старогрецьких поетів та писателів, що знаходять ся в старо-руських писаннях і підносить, що ті згадки зовсім не свідчать про те, буцім то у нас хто небудь знав тих писателів; ті згадки йшли до нас із Візантії з других і третіх рук. Так само скупе і неповне було в старій Русі знане історії (хронографи), не говорячи вже про такі вмлости, як арифметика, геометрия і всякі технічні знаня.

Розділи VIII і IX присвятив автор розборови старої історичної літератури — літописей, житий і історичних руських легенд. Д. Пипін ставить дуже високо нашу початкову літопись, котрої автор „писав з обдуманим пляном“, не вдоволяючи ся простим збиранем історичних відомостей, „ставить собі задачу широкого національного інтересу“ і відкидаючи всякі казочні фантазмагорії, якими наповнені пізнійші літописці

і навіть „історики“ аж до XVIII в. про початки словянського заселення на теперішніх місцях і про початки словянських держав, подає про все те відомости тверезі, не позбавлені й доси високої стійности. Широко, хоча без власної оригінальної думки автор роздивляє питанє про те, з якого окруження могла вийти перша літопись і хто були автори пізніших місцевих літописей, характеризує рїжницї між південними літописями і новгородськими та суздальськими і московськими, не вдаючи ся в детальний розбір їх змісту. В загалї статя про літописї вийшла досить слаба і компілятивна. Коротенько і також досить поверхово автор характеризує ряд окремих історичних оповідань, по части влєтєних в літописї (нпр. повість про вбийство Бориса і Глїба в початковій літописї, повість про ослїпленє Василька теребовельського і т. ин.), а по части захованих і окреме (повість про вбийство кн. Михайла Чернигівського в Ордї і т. и.) і переходить до широкої літератури житий, котрі складано на Русї за почином печерського Патерика. Д. Липін не присвятив Патерикови окремого, хоч би й як короткого розбору, але говорить про життя досить загально, зазначаючи тільки один поворот у їх складаню: від половини XIV в., коли на Русї наслідком татарського погрому настав упадок книжної просьвіти, на Русь приходять південно-словянські книжники такі як Кипріян, Іван Цамблук, Пахомій Логофет. Вони приносять до нас візантійську реторику, що зробила ся звїсною особливо в Новгородї і в Москві під назвою „добрословія“ і „плетенія словес“ і придувала й ті решти живого змісту, які були в старших редакциях руських житий, туманом грїмких а пустих фраз.

Дуже цікавий і розмірно сьвіжий IX роздїл, присвячений розбору місцевих оповідань і легенд старої Русї. О скільки в російській історіографії здавна здобуло собі право горожанства і принесло вже богаті плоди змаганє — обробляти історію поодиноких „земель“, вияснювати всі етнографічні, економічні та історичні окремішности їх побуту і розвою, їх своєрідні традиції і політику, о стільки в історії російської літератури сей „земельний“ принцип доси не був трактований, хіба принагідно в монографіях. Липін перший впроваджує його до викладу цілої літератури, і можна сьміло сказати, що роздїл IX, присвячений оглядови дотеперішніх здобутків наукової праці на тїм полі, належить до найцікавійших частин єго книги. Правда, й тут він ледво тільки зазначає південні (тільки київські) традиції, зупиняючи ся більше на новгородських, особливож на інтересній „повісти про білий клубок“, що була немов попередницею тих легенд, котрими пізніша Московщина силкувала ся удокументувати своє панованє над рештою Русї і свій титул „третього Рима“.

В розд. X д. Пипін розбирає пам'ятки староруського паломництва від XII до половини XV віку. Він починає від фігури паломника, яку малюють великоруські жебрацькі піснї. Цікаво, що той малюнок костюма „старців-пілігримів“ або „калік“ передає дуже вірно деталі костюма західно-європейських мандрівників, навіть з рештами західньої термінології (каліка від лат. caliga, пілігрим — Pilger, від peregrinus, колокол, чеське klakol, лат. cloca — плащ). Ті каліки грають у великоруських билінах дуже різномодну і нераз загадкову роль і коли з одного боку д. Пипін з деяким правом розвідкою про них розпочинає розбір пам'яток староруського паломництва, то не треба забувати, що інші вчені признають їм інші ролі, а нпр. д. Веселовский бачив в них мандрованих апостолів богомилства, що ходили в XII—XIV в. скрізь по Європі і може заходили й на Русь. В усякім разі впадає в очи те, що фігура каліки-пілігрима в билінах має на скрізь егізотичний, неруський кольорит.

Розуміть ся, що в ряді пам'яток староруського паломництва і хронологічно і з погляду на багатство матеріялу, докладність обсервації, простоту і живість оповідання „займає найперше місце Данило игумен руської землі“. Навіть коли би ріка Снов, яку він шість разів згадує у своїм описі, не конче була та сама, яка є в чернігівській губернії, вже сама живість і барвистість его оповідання веліла б догадувати ся, що Данило був Українець. Пізніші паломники держать ся його як звірця, не достостаючи його ані талантом ані багатством матеріялу.

Перший том кінчить ся розділом про староруську апокріфічну літературу. Треба сказати, що супроти великого числа праць, присвячених в остатніх часах у Росії і загалом у Словянщині власне тій апокріфічній літературі, отсей розділ праці Пипіна вийшов трохи млявий. Від д. Пипіна можна було тут ждати чогось більшого: коли вже не нових думок і не нових горизонтів, то бодай маркантійшого зазначеня різних течій сеї літератури, різних її форм і її впливу на писану і устню словесність. Все се, правда, у д. Пипіна порушено, але якось хаотично. Натоміць без потреби розширено обем статі переповідкою змісту багатьох або загально звісних, або маловажних апокріфів.

Другий том розпочинаєть ся прекрасним розділом (XII), що є неначе продовженем розд. X і розбирає „легенди про московське царство“. Д. Пипін перший вводить в загальний курс літератури детальний розбір таких легенд, як повість про Мономахову корону, про Вавилонське царство, як легендарні генеалогії московських царів, і перший показує в одноцілім звязку літературної історії політичне значіне тих повістей, що мали служити немов традиційним оправданем верховодства Москви над цілим руським сьвітом, ба навіть над цілим православним сходом.

Розділи XIII і XXIII у другім томі, се немов розірвана на дві частини одна цілість, нарис історії староруських повістей і казок, резюме давньої праці Пипіна, поповнене новими дослідями, поробленими на тім полі за остатніх 40 років. Нема що мовити, що тут д. Пипін є вповні у себе дома і подає багато такого, що від тепер мусить належати до елементів при навчаню руської і українсько-руської літератури. Роль України при передачі тих творів зазначено у д. Пипіна досить виразно, зрештою кожда нова публікація на сьому полі докидає і буде докидати нового сьвітла до сего малюнка — досить буде згадати многоважну публікацію Веселовского, що разом з текстами повістей південно-і західно-руських, захованими в Познанськїм рукописї XVI в., перший прослідив докладно цілу нову герmano-романську верству в нашїм старім повістярстві. Завважимо, що попередником Веселовского на тім полі був пок. Драгоманов, котрий ще в 1874 р. розслідив один відгук лицарської поезії в укр. нар. словесности і перехід того відгука з України до Московщини.

Розділи XIV, XV, XVI займають ся спеціально еволюцією духового і літературного життя в Московщині XV і XVI в. аж до часів Івана Грізного. Сї розділи для нас менше важні, але написані незвичайно гарно і талановито. Трохи чи не у-перве тут в курсї історії літератури показано так живо і повно боротьбу напрямків і партій в тій Московщині, котру нам доси показувано не тільки темною (Пипін не заперечує ніде її темноти), але мертвою, по китайськи недвижною. Боротьба думок між новгородським єпископом Йосифом Волоцким, острим, жорстоким і нетолерантним, що для новгородських сектярів не знав иньшого ліка крім огню і заліза, а мягким і гуманним пустинником Нілом Сорським, се перший прояв того глибокого роздвоєня, що від тоді й доси без перерви проходить усю духову історію Росії і проявляє ся по черзі в прихильности до українських учених, до „латинян“, до реформи Петра В., до рационалізму і вільномулярства XVIII в., до „заходу“, до соціялізму і соціялдемократизму з одного і в обставаню при старій традиції, в старовірстві і росколі, в словянофільстві ріжних відтінків, у обрусеню і т. и. з другого боку. Широкий малюнок початків і дальших перипетій тої боротьби додає викладови д. Пипіна драматичного інтересу і тільки тепер, на тлі тої вікової боротьби роблять ся зрозумілими тисячні дрібні епізоди, що доси в підручниках історії російської літератури йшли одні за одними механічно, по хронологічнім порядку, але без внутрішнього звязку. Заслуга д. Пипіна є в тім, що він — певно, на основі великої сили часткових монографій і праць істориків, політиків, археологів і т. и. — показав нам ту боротьбу ясно на літературнім полі.

Виклад свій про внутрішню еволюцію Московщини д. Пипін перериває розділом XVII про пізніше московське паломництво і про російських мандрівників у інші краї. О скільки російське пізніше паломництво мало цікаве, о стількож мандрівки Росиян у чужі краї, особливо на схід, дуже інтересні і були початком величезного розширення Росії на схід, завойована Сібіру і того живого інтересу Росиян до географічних відкрить, який характеризує їх і доси. Цікаво, що московський уряд з разу мало цікавився тими мандрівками; ми знаємо, що такий епохальний факт, як завойоване Сібіру Єрмаком, упав московському цареві зовсім несподівано, мов готове доспіле яблуко в подолск.

Дальший, XVIII розділ малює нам другий многоважний епізод в духовій еволюції Московщини — поправу церковних книг і початок розколу. Сей епізод кінчить ся страшними сценами переслідуваня старовірів, сценами, де люде, зрештою розумні і талановиті в роді протопопа Аввакума, доходять до божевільства і гинуть на кострах за „двоперстное сложеніє“ і „трегубую аллилуу“. Се було повне банкрутство московського духового житя основаного на ексклюзивности і надутих гордоцах; „смутное время“ не довго перед тим показало, що темнота є також поганим фундаментом і для політичної сили держави. Ось тут то стали Московщині в пригоді Українці. Їм присвятив Пипін XIX і XX розділи своєї книги. Правда, він ставить питанє ширше і показує, що крім Українців бували в Московщині здавна і були і в ту пору також інші чужоземці: Німці, Італіянці, Поляки; але їх вплив на духовий і літературний розвій Московщини перед Петром був дуже малий, а перед Українцями майже ніякий. Українцям приходило ся проломлювати перші леди. Не від разу се вдало ся. Проба Зизанія — знайти в Московщині захист — не повела ся. Треба було такого оборотного чоловіка, як Симеон Полоцкий, щоби загіздити ся твердо в Московщині, здобути в ній собі довіре і вплив. Д. Пипін обширно показує праці і вплив Полоцкого, далі прихід інших Українців, між котрими найвидніші були св. Димитрій Ростовський, Степан Яворський, Епіфаній Славинецький і ин.

Діяльність тих кїївських учених у Московщині входить уже безпосередно в часи панованя Петра В., зливаєть ся по части в діяльність Прокоповича, що обік Петра був сильним двигачем реформи. Для закінчення огляду старої, передреформної Московщини д. Пипін подає в розд. XXI незвичайно інтересний епізод — житєпис російського емігранта Котошихіна, що згіб на ешафоті у Штокгольмі, написавши дуже інтересну книжку про стару Московщину. Правда, сю книжку віднайдено і опубліковано тільки в сім століттю і на розвій тодішньої літератури вона не мала ніякого впливу. Але як свідощтво про жите і звичаї в старій Московщині вона має незвичайно велике значінє. Дуже жаль, що д. Пипін

зовсім поминув мовчанкою иньшого інтересного мандрівця тих часів, Серба Юрія Крижанича, що пробувши досить довго в Москві був висланий на Сібір, жив 17 літ у Тобольську, там і вмер і крім иньших наукових праць лишив також величезну книгу про тогочасну Московщину.

До характеристики старої доби руської літератури належить також погляд на історіографію XVI—XVII в., котрий дає Пипін у XXII розділі своєї праці. Тут ми бачимо, як у Московщині доживає свого віку старе літописанє, перемінене в кінці на реєстр царів („царствениі“ і „степенні“ книги), як з України приходить у Московщину зразок нової, так само ненаукової історіографії в формі Гізелевого Синописа, що якийсь час тішив ся там великою популярністю, а в кінці як під впливом сучасних подій зароджуєть ся нова форма історіографії — мемуари та повісти про такі події, на котрі їх автори дивили ся власними очима. Початок такої історіографії з суб'єктивною закраскою зробив у Московщині ще Курбський (про него у Пипіна розд. XV, хоча важність его історичної праці не досить піднесено). „Смутное время“ сплодило значну купу „сказаній“, але новіші історики ставлять їх не дуже високо; з польськими тогочасними мемуарами або з козацькими літописями вони не можуть рівняти ся. Отсе в короткім пересказі зміст двох перших томів праці д. Пипіна.

Ів. Франко.

Д. И. Эварницкій — Главнѣйшіе моменты изъ исторіи запорожскаго козачества (Русская Мысль“ 1897, I с. 99—115).

Се є „пробний виклад“, виголошений у московськїм університеті д. Еварницким, аматором і пильним дослідником Запорожа, автором „Історії запорозьких козаків“. Метод досліда автора по части відомий читачам Записок з рецензій на сю його працю, котрої досі вишло три томи. Але в теперішнім викладі якое мов у фокусі зібрали ся його прикмети.

Автор починає з заяви, що слідить історію запорозьких козаків, а не українських, вони жили в Січи і були нежонаті, тим часом як українські жили родинами по містах України. Початок їх відокремлення дав Баторій своєю реформою, котру д. Еварницкій приймає в її традиційній формі — 6000 мужа і шість полків з поділом на сотні, з ранговими частностями й навіть із трибуналом у Батурині. Над генезою козаччини взагалі чи своєї часткової автор не застановляєть ся, згадує тільки, що „почавши з ролі промисловців, купців (чумакив), рибалок, добичників, запорозькі низові козаки поволі дійшли до ролі оборонців Христової віри від мусульман і православя від католицтва“, наводить з акту 1610 р. заяву Запорожців, що вони „від давніх часів“ боронять віру, але як

і коли вони дійшли сеї ролі, автор не поясняє. Він зауважає тільки, що протягом XVI і більшої частини XVII в. запорозькі козаки виступали разом з українськими, але в дебільшого в другорядній ролі, під проводом гетьманів або старших українських козаків, але від Хмельницького Запорожці здобувають „рѣшающее значеніє“ в історії України.

Сама вихідна точка автора здаєть ся нам невідповідною: сей старий поділ козаків на „городових“ або „українських“ і „запорозьких“ треба б уже викинути з науки. Способом д. Е. можна писати історію якогось корпусу і його заслуги, історію скажім кубанського війська, реєстрованого, реґляментованого правительством, відокремленого цілим рядом приписів, але не Запорожа. Автор нпр. говорить, що початком відокремлення його була реформа Баторія, але сам говорить про його діяльність протягом цілого XVI в. Він ставить поворотним пунктом Хмельницину, але чим властиво ріжнилась роля Запорожа за Хмельницького від повстання, скажім, Жмайла або Косинського? Де та демаркаційна лінія, що межувала Запорожця від непослушних козаків Черкас чи Канева? Прецінь ми знаємо, що реєстр в дійсности ніколи властиво не переводивсь в жите (окрім періодів репресій, що зачіпали часом і Запороже), і що головну масу „городового козацтва“ становили такіж не признані правительством елементи як і Запороже.

По короткім вступі автор ширше говорить про Хмельницину, опираючись головню на Величку і дуже докладно переповідаючи його апокрифічні звістки. Важну заслугу Запороже у автора положило в справі прилучення України до Москви — автор наводить лист Запорожців з Величка 3/1 1654 р. По смерті Хмельницького Запорожці „св'ято пильновали передані ним від гетьм. Б. Хмельницького традиції і теж тягли до Москви“, — на довід наводять ся листи Запорожців до Виговського і Хмельниченка з Величка. Українська політика по смерті Хмельницького характеризуєть ся тим, що більшість старшини і духовенства тягло до Польщі, а народня маса до Москви. Просто і ясно, як за добрих старих часів. Для другої половини XVII в. головна фігура — Сірко, котрому автор надає авторитет і значінне, яких він в дійсности не мав. За то роль Запорожа під час Дорошенка схарактеризована тим, що воно його докоряло за союз з Кримом і Турками, „і гетьм. Дорошенко, переконаний в кінці кошовим Сірком, присягнув на вірність царю і навіть виїхав з України в північну Росію“. Запороже все було вірним Москві, а коли пристало до Мазепи, то тільки з причини будови московських кріпостей на його ґрунтах і подіб. На решті оповіджено про погром Січи 1709 р., поворот Запорожців до Росії й скасування Запорожа. На дрібних помилках і недокладностях опинитись не будемо — се безпотрібно, з огляду на загальний характер і метод.

Знаючи здібности й пильність автора, не можна класти йому самому на рахунок загального характеру його праць і сеї розвідочки. Причина лежить в незвичайно сумнім стані української історіографії, де все ще вістаєть ся основою історичної літератури „Богдан Хмельницький“ Костомарова. Тільки сим становищем можна пояснити собі, що довголітній робітник на ниві української історії опираєть ся в академічнім викладі на листах і оповіданях Величка, найславнійший російський університет габілітує, а поважна російська часопись публікує сеї виклад.

М. Грушевський.

Sprawozdania komisji do badania historyi sztuki w Polsce. T. VI. Вып. II і III. Краків, 1898, с. 83—221+XXV—XCII, in fol.

Сеї випуск видавництва краківської Академії містить у відділі статей інтересну для нас тільки одну, а то статю Т. Любомирского: *Regestra skarbcza ksiąg Ostrogskich w Dubnie pisane w roku 1616.*

Великий реєстр різних предметів оружя, книг, одежи, начинь, дорогої ткані, всяких дорогоцінностей і предметів роскоши, запасів поживи і т. и. попереджає передмова, де автор зачинає історію Руси від Рурика і Володимира і переходить до того часу, коли Русь діставшись у татарську неволю визволяє ся з неї під проводом старих княжих родів, що вели свій початок з Острога і Дубна. Дальше переказує автор гіпотези про початок князів Острожських, а потім оповідає про свій побут в дубенським архиві і додає деякі уваги до поданого реєстра дубенських складів, де, як каже, стикали ся два образи, схід і захід, Азия і Европа.

У відділі справоздань з засідань комісії занотуєм ось се:

с. 26. Г. Еренберг присилає комісії відомість з архива у Фльоренції про портрет короля Яна Собеского мальований талановитим, але недосить обученим руським малярем“. Ю. Мицельський доповняє сю відомість (с. 35) тим, що сеї незваний близше маляр є без сумніву той сам руський маляр Василь, про котрого пише Раствецкий у „Словарі польських малярів“, що малював він сцени з турецької війни і образи до церкви в Крехові, а в кінци, що Андрей Залуский у своїх листах під р. 1687 пише, що король з королевою були в церкві у Львові на шлюбі свого маляра з роду Русина.

с. 30. А. Чоловский проєктує відновлене башти названої „пороховою“ на губернаторських валах у Львові і оповідає коротко її історію. Комісія застановляла ся над пильною справою інвентаризації памяток штуки Львова і східньої Галичини.

с. 50. Презес комісії подає реферат В. Рибчиньского: „Про памятки міста Белза“, де описує ся костел, що мав бути фундований

р. 1374, а відбудований 1556, але на жаль не зістало в нім нічо з його початкової будови. Дальше говорить ся в рефераті про церков, що була перше костелом Домініканок, а в кінци поданий докладний опис замку.

М. Г--а.

Kazimierz Pułaski — Szkice i poszukiwania historyczne, serya druga, Spб., 1898, ст. 350, 12°.

Друга серія публікації під висше наведеним заголовком дає крім багатого матеріялу для польського історика, дещо інтересного і для історії України. Перші три праці, які тут находимо, себ то „Z pamiętnika konfederata barskiego“, „Korespondencya Michała Jerzego Mniszka, marszałka W. Kor. z lat 1783—1790“ і „Uchwały sejmika wołyńskiego w Łucku w 1790 r.“ належать до останніх літ польської річи посполитої, коли точив її страшний робак — крайня деморалізація шляхти, що своїм поведенєм супроти українського народу роз'ярила знов сю іскру, що хоть часто придушувана тліла безперестанно в його серцю від часів Хмельнищини, щоби тепер під кінець польської держави ще раз кровавими буквами зазначитись в її історії і своєю марою страхати далі по тім шляхту.

Про початки коліївщини находимо звістки в „Dyaryusz-y konfederacyi barskiej“, де незвістний нам по імени автор оповідаючи про нараду конфедератів в Могилеві згадує також і про вісти, які принесено на сю раду з України. В сій реляції говорилось, що в Умани, Смілянщині і в цілій Україні вирізано шляхту, Жидів і всіх, що лиш признавались до католицької віри, а тепер всі хлопи ідуть на Могилів. Другу звістку про сі „бунти“ находимо в інструкції відданій в жовтни 1768 р. Порчиньському до Хана, де підписані на сїм документі Красіньський, Потоцький і Пулаский просять хана, аби виправив в Україну 10 або 20 тисяч війська, щоб забезпечити польсько-турецькі границі, „tudzież, як каже ся в інструкції, aby się nie mnożyły buntury chłopskie w Ukrainie podniesione“.

Цікаві поголоски про звістні, видумані „бунти хлопські“ находимо в кореспонденції Мнішка з часів чотиролітнього сойму. Вже з кінцем 1788 р., каже автор, розходились по краю вісти про розрухи хлопів. З весною страх перед хлопами змагав ся, а в Варшаву раз враз приходили грізні вісти, що відбирали спокій сойшовим послам. Шляхта на Русі домагалась війська для zagrożених провінцій, а Волинь перша рішенєм комісії в Луцьку з д. 30 марта урядила у себе „місцеву міліцію“. Автор наводить тут також лист А. Пулаского до Мнішка про напад, який зроблено в Невіркові на дїм Вилежинських. Він пише: „О пять миль від мого дому вчинено убийство Вилеженських і їх

людей в числі до 7 душ. Страх огорнув цілу околицю. Я пішов туди з моїми людьми, спіймав убийників і їх по екзекуцію віддам до суду“.

Крім сеї міліції, що була уконституовалась на Волини, вислано і з сторони правительства відповідні військові сили для утихомирення селян. Сі страхи розрухів між українським селянством проявились як раз тоді, коли Польщі грозила війна від Росії. Про се писав Ришевський до Мнішка 16 мая 1789 р. Він пишучи про московську війну каже „Daj Boże, by to nieprawdą było, gdyż w moment takowy najwięcej buntu chłopstwa lękać by się potrzeba“.

Зовсім инакше представлялись вісти, які приходили з Поділя про селянські розрухи. 4 червня писав Орловский до Мнішка: „Ми тут вже зовсім не знаємо страху перед бунтом. Була вправді дійсно можливість і охота у хлопів до розрухів, але з сього уросло мільони байок. З увязнених тут хлопів не будемо жадного мати засудженого на смерть. Я сам був при індаґації, але не злочин, лиш піянство треба карати. Один хлоп, що дав найбільше інформацій, висланий в Варшаву“. На гадку Орловського небезпечність зо сторони хлопів вже зовсім усунена, він каже, що і міліція волинська вже зовсім безпотрібна. Стільки маємо відомостей в сих працях про селянські бунти і їх страхи в останніх часах річи посполитої.

З иньших справ, які можуть нас інтересовати, згадаємо про погляд шляхти в руських провінціях себ то на Волини і Поділю на справу дисидентів, до котрих зачислявались і православні. Про шляхту руської народности в тих часах бесіди бути не може, вона вся була вже спольщеною і тим лиш можна вияснити собі сю нетолерантність її до всього того, що було некатолицьке. Найліпшим доказом браку всякої толеранції у волинської шляхти була інструкція віддана послам на соймку в Луцьку 1790 р. Ось яка була її шеста точка:

„Wiara panująca rzymsko-katolicka, nie w słowach samych, nie w nazwisku tylko, lecz w istocie rzeczy panująca jak dawniej ma zostawać, co w nierozszerzaniu dalszem prerogatyw dyscydenckich nad tolerancją, dotąd dla nich zachowaną, okazać się powinno, gdyż w innych krajach, gdzie różne od naszego wyznania są panującemi, katolicy rzymscy wszystkich tych prerogatyw w sobie nie mają pozwolonych, jakich używają obywatele wyznania panującego“. Се є зразок толеранції волинської шляхти супроти християн не-католиків; а порівнаймо тепер як вона показує себе в відносинах до Жидів. В 37 точці сеї самої інструкції каже ся: Polecamy JOO. JWW. posłom naszym dopominać się, aby w krajach naszych żydzi od aręd karczem odłączeni nie byli“..., дальше шляхта старає ся унормовати залежиість жидівських парафій від кагалів і властей світських. Специяльно для православних

якоїсь точки в сій інструкції не находимо, їх мала дотикатись висше наведена шеста точка для диссидентів.

Більше такту і толеранції оказувала в сій справі шляхта подільська перед сто роками. Вона бажала спокою в справах релігійних і ждала задержання всяких прав православного духовенства, а навіть жалує ся на надмірне обтяжене дібр сього духовенства зимівлю війська і иньшими тягарями; домагає ся одначе при тім права презенту для дідичів. Тут треба мати на увазі, що се діялось ще в часах Дорошенка, оджеж руський елемент був ще між шляхтою досить сильно заступлений, а опозиція народніх мас страшнійша, і з відси походить ся велика різниця між ухвалами шляхти подільської і волинської.

Не вадить навести тут ще 24 точку інструкції волинської шляхти, де є бесіда про Василян: „Zakon XX. Bazylianów chwalebnie i pożytecznie koło edukacyi młodzi krajowej pracujący, przy dawnych prawach, od najjaśniejszych królów i stanów pozwolonych a od świętej Stolicy apostolskiej potwierdzonych, w całości utrzymać i zabezpieczyć tenże zakon pod zwierzchnictwem swoim zakonnem zachować i przy tej tylko podległości biskupów, którą im prawo kanonne i Stolica Apostolska nakazuje“.

Заголовок пятої праці, яку тут находимо, такий: „Machmet-Girej, chan Tatarów perekopskich i stosunki jego z Polską (1515—1523). Вона, як бачимо, належить до початку XVI в. Звістки, які ми находимо тут для нашої історії дотикають ся всі майже турецьких нападів на Русь. Руськими героями в той час були: князь Константин Острожський і Остафій Дашкович, звістний козацький проводир.

Першу відомість про діяльність козаків в тих війнах находимо на 298 сторони, де автор оповідає, що козаки Вишневецького — мабуть, що надворні — вибили „do jednego“ татарський відділ зложений з 200 людей підчас турецького нападу 1516 р. на Русь. Коли два роки пізнійше себ то 1518 р. Татари грабували в Молдавії, оден з їх відділів загнавсь був аж на Волинь, але тут здержали їх і розігнали Кост. Острожський і Остафій Дашкович. Автор згадує також в сій праці про велику битву військ руських під проводом Острожського з Татарами дня 2 серпня 1519 р., де по словам літописий мало згинути 4000 Татар і 1200 Поляків, хоч пр. на 315 стор. уже каже: „Ostrogski biegając od jednych do drugich upominał Wołyńców i Polaków“. На иньшій місци автор знов згадує, що підчас нападу Татар в осени 1521 р. в числі 2000 людей, Чебінський, ротмайстер з 400 Поляками і 200 Волинцями побив їх і відобрав добичу.

Дашкович в той час мусів мати вже значний розголос, коли хан татарський Махмет-Гірей просив Жигмонта, щоби зізволив Дашковичеві іти

з Татарами в московський похід. Ми дійсно бачимо опісля Дашковича з Татарами в московській території, де він старався підступом здобути Рязань. Се однак йому не удалось. В дальшій тягу сеї праці бачимо Дашковича вже не козацьким проводиром, а послом від польського короля до Татар. Під кінець 1521 р. везе він до Крима враз з Оникейом Горностаєм 15.000 поль. золотих а крім сего багато дарунків в сріблї, золотї і строях, щоби здержати Татар від нападів на Польщу. Се однак не много принесло користи Полякам, бо хан загнваний на короля, що підчас походу в Москву одержав лиш незначну поміч від нього, лагодивсь, як писав Дашкович з Перекопу, з великими силами напасти на Польщу. Останню звістку про Дашковича находимо на 348 стор., де автор оповідаючи про смерть Махмета згадує також про спаленє Дашковичем кріпостей Очакова і деяких місцевостей в Крими.

Стільки цікавішого могли ми вибрати з сеї нової кнпки д. Пулаского.

О. Целевич.

Г. Барадулинъ -- Жизнь и дѣятельность св. Θεодосія Углицкаго архієпископа Черниговскаго (Христіанское Чтеніе, 1897, кн. IV—VII, IX).

Статя написана більш-меньш науково й докладно, зкуплює попереднє й завершує усе, що писано було досї про новоканонїзованого чернігівського святаго й кидає світ на його особу. Перейдемо зміст її, роблячи по дорозі деякі уваги.

Роздїл I: „Перші роки святаго до вступу в київо-братську колегію“. Тут автор досить старанно й пильно збирає усякі відомости що до речі, та розбирає всїякі гадки, висловені ранїш не згідні й суперечні — про час, про місце уродин Θεодосія, про фамільне походженє, про домашнє вихованє. Розбирає, змагаєть ся й робить свої, цілком имовірні, виводи, як то: час уродин Θεодосія — початок 30-х років XVII в.; місце уродин — напевнє польська Україна, а правдоподібно м. Уланів; походженє — з роду Углицьких. Про домашнє вихованє автор розповідає переважно на підставі здогадів і вказівок побожної фантазії.

Розд. II: „Вихованє в київо-братській колегії й принятє чернечого чину“. Тут ведеть ся річ про київську колегію, про те, що міг здобути там Θεодосій — усе зі слів і вислідів Н. Петрова. Автор доводить, що Θεодосій вийшов з колегії на початку 50-х років XVII в., не скінчивши її через політичні обставини, далї, що вона мусїла мати на него добрий вплив, наслідком якого було раннє принятє чернечтва Θεодосієм.

Роз. III: „Характеристика часу й початкова службова діяльність Θεодосія Углицького“. Характеристика, треба сказати, немудра і нехитра, зроблена по Соловійову. Сму́та, коварство й зрада — от що панує серед козацької старшини й українського духовенства під ті часи, коли Θεодосію треба було вибрати якусь службу та посаду. Зразу автор дивується, що Θεодосій в таку горячу для вітчизни пору ховається в монастир й не думає бути суспільним діячем, але далі виправдовує се тим, що мовляв тоді справді нічого доброго в суспільстві не можна було вдіяти, а головне, що сам Θεодосій був дуже прихильний до чернецького життя. Одначе таке виправдоване виходить у автора зовсім ненатуральним. Далеко певніше, що Θεодосій або бояв ся вмішувати ся в суспільне життя (по пословиці: моя хата с краю), або ще скоріше — не мав жадного хисту й талану до того, був зовсім невизначною особою, а не такою величною, якою його докочче — хоче зробити автор. Дальше життя Θεодосія показує, що він не цурав ся суспільства, тільки йому треба було довго працювати, поки він зміг грати більш менш видну ролю. З того-ж розділу ми довідуємось, що в 50-х роках Θεодосій був архидияконом в київській Софії, в початку 60-х р. игуменом корсунського монастиря. На останній посаді зазначають ся ясно його політичні переконання: він цурається Нелюбовича-Тукальського, що проти волі Москви хотів стати київським митрополитом й заявляє себе прихильником Москви. Автор ставить се йому в велику заслугу.

Роз. IV: „Θεодосій Углицький, яко настоятель київського Видубицького монастиря“ (1664—1688 р.). Тут автор виставляє Θεодосія, як заподадливого організатора монастирського життя й оборонця монастирського добра. Ми бачимо тут, що Θεодосій веде процеси з лаврським архимандритом Гизелем за монастирські землі й поводить ся в сій справі, як чоловік, котрий не любить дарувати; жадні прохання й змовленя навіть таких особ, як Лавар Баранович, не впливають на нього й не примушують залишити судову справу; корить ся він лише перед „церковною заборною“ (інтердиктом), наложеною на нього. Трудно розпізнати, хто в сій справі був винний, а хто невинний; одначе автор не тільки цілком виправдовує Θεодосія, він навіть находить в ньому з сього приводу якесь „смирєніє“. Чого-чого, а „смирєнія“ в тій справі зовсім не видно! Бачимо ми також поведженє Θεодосія в тім разі, як Методій, еп. мстиславський, наговорив на нього й на других репрезентантів київського духовенства перед московським духовним урядом, наче вони сприяють Нелюбовичови-Тукальському. Θεодосій виговорюється від обвинувачення, навіть здобуває ласку російського патріярха, а р. 1665 з нагоди вибору київського митрополита, їде в Москву, яко депутат разом з переяславським протопопом Добринєю.

Розд. V: „Діяльність св. Θεодосія в стані архимандрита чернігівського Єлецького монастиря (1688—1692 р.)“. Звідси ми довідуємося, як Θεодосій, при старості чернігівського архієпископа Лазаря Барановича, стає помічником йому в усіх єпархіяльних справах, робить ся все більш популярним на Україні і визначає ся як богослов, в зносинах українського духовенства з московським патріархом що до питань про час пресуществлення св. дарів. В 1690 р. Θεодосій третій кандидат на київську митрополію; він же кандидат на печерського архимандрита, а далі на архієпископа чернігівського.

Розд. VI: „Висвячення св. Θεодосія на архієпископа чернігівського й його співробітництво в сьому званю Лазареви Барановичу“ (1692—1693). Се висвячення Θεодосія, за життя ще Лазаря, додало йому чимало клопоту. Видно, прийшло ся йому ужити чимало всяких заходів, заким добив ся свого, заким перемиг вагання московського патріарха. Останній висьвятив його, але наперед взяв обіцянку, що він, Θεодосій буде залежати просто від патріарха, а не від київського митрополита.

Розд. VII: „Св. Θεодосій, однокій архієпископ чернігівської єпархії“ (1693—1696). Сей розділ робить найбільш неприємне вражіння. Авторovi бракувало матеріялу, а хотіло ся змальовати діяльність арх. Θεодосія в усяких боків, хотіло ся показати, що він і те зробив і друге. В таких умовах автор почав брати поодинокі факти, розмальовувати їх й генералізувати, додавати багато стороннього й другорядного. Треба було напр. авторovi показати, що Θεодосій пильнував школи й освіти в єпархії. Він отже завів мову про школу чернігівську взагалі, про труды Барановича і навіть наступника Θεодосія, єпископа Максимовича й дав розуміти, що теж саме повинен був робити Θεодосій, хоч на се нема жадних вказівок. Так само малює автор пеклування Θεодосія про чернігівську друкарню й и.

Взагалі науковій вартості показаної праці багато пошкодило те, що автор писав про Θεодосія як про сьвятого й мав велику охоту в кожному кроці його вбачати щось надзвичайне. Годі в таких разі шукати безсторонности. Гиперболів тут насипано силу, здогадів те-ж не мало. На жаль, автор ще й пильно стараєть ся заховати їх між справжніми, документальними свідощтвами. Одначе, як ні стараєть ся він показати Θεодосія незвичайним чоловіком й історичним діячем, се йому не вдало ся. Документальні факти невблаганно свідчать, що се була звичайна, середня особа серед иньших сучасних духовних особ. Правда, вона варта історичної уваги й досить характерно визначаєть ся в течії тогочасних політичних подій на Україні, але не можна класти на неї авреолі ідеальної величності, бо тоді треба зрікти ся чисто наукових вимогів й поринути в просторах „благочестивої“ фантазії, як се в значній

мірі зробив і автор. Але по при те треба признати, що сей автор в своїй праці подав чимало нових відомостей, витягнених з різних архивів, та подекуди як слід вияснив їх.

С. Грущенко.

И. Хитровъ — Замѣчательные люди изъ русскаго бѣлаго духовенства въ XVIII столѣтїи (Странникъ, 1897, NN 1, 2 і 5).

Ще 1896 р. д. Хітров почав друкувати в „Страннику“ отсю свою статью. Але в надрукованій тоді частині не було нічого, щоб дотикалось спеціально історії нашого краю (подано загальний образ становища духовенства в XVIII в.). В надрукованій 1897 р. частині статі д. Хітрова („Лица изъ бѣлаго духовенства, замѣчательныя по положенію, какое они занимали“) ми знаходимо кілька біографій духовних осіб, що були родом з України; так тут є біографії протоєрея Тимофея Василевича Надаржинського, духовника Петра I і Катерини I, прот. Федора Яковлевича Дубяньського, духовника имп. Єлисавети Петровни і Якова Івановича Смирнова, священника при посольській церкві в Лондоні; витягнемо де що з поданих відомостей, заховуючи освітленне оригінала.

Т. Надаржинський був родом з с. Тростянець Харк. губ. Ахт. п. Хоч він і був родовитий дворянин, алеж став священником (а потім і протоєреєм) в своєму рідному селі. Чесна і щира діяльність Надаржинського яко священника стала відома царю Петру I, і той іменував його своїм духовником і протоєреєм Благовіщенського собору (1703 р.). Швидко і вся царська родина обібрала Надаржинського своїм духовником. Надаржинський дуже любив Петра і завжди щиро і вірно служив йому. Найбільшу послугу зробив він Петрови в 1708 р., коли його свояк Петро Яценко, вибраний Кочубеем, Искрою та Сьвятайлом, приніс йому в Петербург вісти про союз Мазепи з Карлом XII. Провідавши про се, Надаржинський оповістив Петра, алеж Петро зразу не поняв віри навіть йому. Потім Петро подарував Надаржинському за щирість в справі Мазепи с. Тростянець з 4000 крепаків. Взагалі треба сказати, що Петро дуже любив і поважав Надаржинського. Року 1727, після смерти Катерини I Н. покинув Петербург і знову поселив ся в своєму маєтку — Тростянці. Швидко після сього він роздав дітям своє майно, а сам постриг ся в Ахтирському Троїцькому монастирі. Умер 1729 р.

Протоєр. Федор Дубяньський, родом Українець, зразу був священником в маєтку в. кн. Єлисавети Петр. — с. Понорниці (м. Черн. губ. Новг. Сів. п.). Ставши імператрицею, Єлисавета зробила Дубяньського, яко чоловіка дуже вченого і чесного, своїм духовником. Як найвидатнішу черту характера Дубяньського підносять те, що він завжди дуже

любив і неклував ся про своїх земляків Українців. Думають, що він найбільш од усіх постарав ся, щоб звінчати царицю з Ол. Рауумовським, навіть думають, що він сам і звінчав їх, а за се то найбільш і любила його Єлисавета. Дубянський мав великий і добрий вплив на діяльність Єлисавети. Так, він нарадив царці вернути на свої катедри всіх єпископів, засланих за часи Анна Іоановни (Лев Юрлов єп. воронежський. Варлаам Вонатович київський й ин.), за його порадою цариця видала 1746 р. указ, що їм українське духовенство визволялось від „неуказаних сборов“ для старшин і від деяких ин. обовязків. Єлисавета щиро поважала Дубянського і багато дарувала йому всякого добра і нагород: перед смертю Д. опріч грошей і всякого инч. добра, мав 8000 крепаків. Умер Дубянський коло 1771 р.

Священник Смирнов Яков з дворянського українського роду Леницьких. Цікавий початок прозвища „Смирнов“. Се прозвище дав Леницькому прот. Самборський, коли брав його вчитись агрономії до Лондону, бо, як розказує сам о. Смирнов, міністри того часу неприхильно дивились на Українців. Тим то Самборський і попеременяв прозвища їх на російський лад: Прокоповича назвав — Прокофєвим, Флавицького — Флавіяновим, а Леницького (lenis — тихий, смирний) — Смирновим. Вчив ся о. Смирнов у Харкові, а потім у Лондоні. Чи довго вчив ся він у Лондоні, нам не відомо. Відомо тільки, що після Смирнов був священником в російській посольській церкві і був, як про те свідчить д. Рябинін (Рус. Арх. 1879, т. I, стр. 355—356), чоловік дуже вчений і поважаний навіть і від Англичан. Року 1800, коли російський посланник гр. Воронцов виїхав з Лондону, Смирнову було поручено вповняти поки що обовязки посланника. Смирнов умер уже в XIX віці, але-ж коли, невідомо.

B.

Н. Молчановскій — Бюджеты г. Кієва въ срединѣ XVIII в. (К. Старина 1898, I, стор 64—83).

Д. Молчановскій подає витяги з бюджету міста Київа в середині XVIII в., витяги інтересні для нас тим, що як з одної сторони позвляють нам вглянути в жерела тодішніх доходів Київа, так з другої сторони відкривають нам тайни господарки міської старшини, що не підлягала жадній контролі. Автор подає наперекоротенький погляд на історію київського бюджету в половині XVIII в., а опісля в двох уступах н. т. „Доходы“ і „Расходы“ приступає до спеціального виказу всіх доходів а по тім видатків громадської крєси. Головним жерелом міських доходів була монопольна продаж вина і горівки, бо нпр. в р. 1752 4 становила вона 67·5% бюджету київського магістрату. Так само продаж дегтю, соли та браги приспорювала значну квоту грошей скарбови м.

Київа. Дальшу частину доходів становили ріжні оплати пр. за міри та ваги магістратські, дальше за різанне та продажу худоби на Подолі, відтак оплати за т. зв. берегове, себ то податки від плотів і човнів, що приставали до магістратських берегів. Значна також сума грошей йшла в міську касу з поромів магістратських, з мостів, з „байдаків“, що стояли при міських берегах та з рибальських корит винаймлюваних магістратом на продаж риб. Не малі доходи приносили податки з дворів, млинів та оплати за варенє трунків, опісля винайм магістратської землі та податки збирані сотниками на наєм сторожі для магістратських в'язниць.

Доходи як на ті часи не були зовсім скупі, але і удержанє міста вимагало не аби якої грошевої суми. На саму лиш державну касу треба було річно 600 р. відложити; удержанє почти, поромів, лавок та в'язниць міських, опісля платня для магістратських урядників, приєм чужих послів та иньших знатних осіб, дальше ріжні репарації як пр. ратуша в 1748 р., — поромів, се все потягало за собою не аби які кошти. Не мало вкінці опорожнявали міську касу дарунки для знатнійших або часом і зовсім невидних осіб. Розуміє ся, що при такій господарці, де старшина міська була позбавленої всякої контролі, про якусь рівновагу між доходами і міськими видатками говорити годі, а міська старшина мусіла в прикрих часах удавати ся до звичайного в таких обставинах жерела — до позички.

О. Ц.

И. Стешенко — И. П. Котляревскій и Осиповъ и ихъ взаимоотношенія (Кіевская Старина, 1898, іюль-августъ, стор. 1—82).

Соті роковини, виданя першої української книжки — Енеїди Котляревського, вшанувала редакція „Кіевской Старини“ опублікованєм трьох важних причинків для оцінки діяльности і таланту сего батька нашої нової літератури. Перший із сих причинків, котрого титул ми виписали висше, має на меті порівнанє тексту української Енеїди з великоруською Енеїдою Осипова, що у-перве вийшла ще 1791 р. Доси критики Котляревського всіяко міркували про те, чи Котляревський писав під впливом Осипова, чи ні; д. Стешенко, трохи серйознійше навіть ніж би було треба, наводить і розбирає ті ріжнородні здогади і в кінці переводить порівнанє текстів обох творів. З того порівняня виходить ясно по над усякий сумнів, що Котляревський користував ся Енеїдою Осипова, що богато віршів Осипова майже живцем або в вільнім перекладі ввійшло до твору Котляревського, що загальний плян Енеїди взятий також у Осипова, хоча декуди повкоручуваний, що навіть деякі русськими в мові укр. Енеїди треба покласти на карб російського звірця. Ще одну до-

сить важну обставину проминув д. Стешенко, а власне ритм і будову строфи, котру Котляревський також запозичив від Осипова; строфа обох Енеїд (10 рядків римованих по схемі а b a b c c d e e d, при чім b і d — рими мужеські) є типова для російських епічних поем старшої доби з гумористичною закраскою; нею написані Пушкінів „Евгеній Онїґинь“ і Лермонтова „Капитанша“; в українській літературі сею строфою написана тільки Енеїда Котляревською, єгож Ода до кн. Куракина і ще дві безіменні оди (також гумористичні) на війни з Французами 1807 і 1812, зложені коли не самим Котляревським, то кимсь таким, що знав не тільки Енеїду, але й Оду до Куракина, з котрої в оді на вигнане Наполеона перенято живцем деякі рядки (див. Київская Старина 1886, I, стор. 190—195).

Аби доказати, що Енеїда Осипова справді була взірцем для Котляревського, д. Стешенко зводячи до купи скупі біографічні сліди (нераз тільки фрази біографів) береть ся доказувати, що Котляревський не міг написати перших частин Енеїди ані 1791 ані 1792 р., а писав її десь аж 1795—96 р., маючи вже під руками всю Енеїду Осипова, котрої кінець видано 1795 р. Мені здасть ся, що д. Стешенко був би ліпше зробив, як би не силкував ся бути надто докладним там, де єго жерела зовсім недокладні, бо нпр. головний біограф Котляревського, Стеблін-Каменський, говорить, що Енеїду писав Котляревський аж вступивши до військової служби, а се, мовляв, було 1803 р. „Сей додаток неважний — міркує д. Стешенко, — бо С. Камінський по просту не знав, коли Котляревський вступив до військової служби“. Єге-ж — можна-б на се сказати словами народньої анекдоти — верби не занюхав, а ковбасу в борщі занюхав! коли Котл. вступив до війська — сего не знав, хоч на се міг мати офіційальні документи, а коли писав Енеїду, се він знав.

Пускаючи ся на такі тонкості дуже легко з критика зробити ся адвокатом, і д. Стешенко в своїх статях про Котляревського робить ся ним дуже часто. І без потреби. Чи не ліпше-б було д. Стешенкови замість вдавати ся в широкі міркуваня — пошукати нових матеріялів до відповіді на те і деякі иньші питання?

Далі показує д. Стешенко, що Осипов у своїй Енеїді ішов за німецьким пародистом Блюмауером, котрого травестована Енеїда вийшла в Відні у-перве 1784 р. Та тільки коли Блюмауер вістре своєї сатири в душі Йосифінської тенденції обернув проти монахів і клерикалізму, Осипов написав свою Енеїду без ніякої тенденції, бажаючи тільки потішити, насмішити читачів та приймаючи все грубіянське за сьмішне. От тим то його пародія тепер не так сьмішна як нудна, а декуди збуджує чуте обридженя. Котляревський вігхнув у ту декольоровану пар-

дню нового духа, забажав у рамках Енеїди змалювати сучасну Україну з її хибами і написав твір високої стійности, живий і сьвіжий. Наслідіване Осипова не пошкодило йому, а показало тільки контраст: що може з теми, поцсованої вже нетямущим віршоплетом, зробити правдивий талант.

За переведене детального порівняня Енеїди Котляревського з твором Осипова, сего остатнього з Блюмагером, з оглядом також на латинський твір Вергілія належить ся д. Стешенкови поляка як за сповнене одного з desiderat-ів критики в справі творчости Котляревського.

Ів. Франко.

И. Стешенко — И. П. Котляревскій въ свѣтѣ критики (Кіевская Старина, 1898, іюль-августъ, стор. 83—151, сентябрь стор. 267—316, октябрь 1—32).

Отся обширна (звнш 10 аркушів друку!) статя, се без сумніву найбільша з усіх праць, які доси були присьвячені Котляревському. Вона складає ся з трьох частей. В першій автор переходить за порядком уї, навіть найдрібнійші відзиви про Котляревського і його значіне, розбирає їх, згоджуєть ся або полемізує з ними. В другій часті автор розбирає думки, висловлені критикою про поодинокі твори Котляревського і застановляєть ся, на скільки вони справедливі або ні. Ся часть нам видаєть ся найціннішою. Автор щасливо боронить Котляревського від закиду, буцім то він написав свою Енеїду для догоди панам і для насмїху над українським народом; мені здаєть ся, що оборона була б виїшла ще сильнішою, коли б д. Стешенко був звернув увагу на те, що головним центром в малюнку Енеїди не є простий, закріпощений народ, а вольне, зможне козацтво і панство середньої руки (пор. костюми описані в Енеїді з тими, про які говорить ся в інвентарях, духовних та мемуарах укр. панів XVIII в., див. „и самого Енея пана“ ч. I, строфа 13, „пан Еней“ I, стр. 16; Дідона зветь ся „їймосць“, „панї“; Еней собі бажає „довголітнього панства“ II, 1; з королем Ацестом він поводить ся як з братом II, 5; кидає гроші між народ звичаєм польської шляхти II, 9; його найближше товариство — „паненята“ II, 10; „Еней с панами реготавсь“ II, 21 і т. д.).

Так само вірно збиває д. Стешенко думку, буцім то Енеїда Котляревського була реакцією проти псевдоклясицизму, що ніби то царював тоді в літературі. Д. Стешенко показує, що ані на Україні, ані в російській літературі псевдоклясицизм не царював ніколи, отже й реакція проти нього не була потрібна. Клясичний костюм був Котляревському потрібний для зовсім иньшої, сатиричної цілі.

Добре боронить д. Стешенко Котляревського також проти закиду сервілізму, піднесеного Кулішем з поводу єго „Оди до кн. Куракіна“.

Розглядаючи пильно текст Оди він не знаходить в ній нічого сервілістичного, противно, бачить і тут остру сатиру на панів, велику простоту вислову і щирість чуття, а в додатку показує, що похвали, які висловив Котляревський для Куракіна, зовсім не були незаслужені. На жаль, д. Стешенко не пошукав за матеріялами до біографії і характеристики сего незвичайного пана, що належав до масонів, був переслідуваний Катериною II і тільки за Павла та Олександра I заняв високе місце. Д. Стешенко подає тільки отсі неможливі деталі про него з книжки Пипіна. Хто знає, чи докладніший дослід не кинув би деякого нового світла й на Котляревського?

Більше по адвокатськи ніж доказно боронить д. Стешенко також Наталку Полтавку проти закидів піднесених різними критиками, хоча й тут у головному его думки вірні.

В третій часті своєї праці д. Стешенко подає позитивні здобутки дотеперішньої чужої і своєї критичної праці над творами Котляревського і їх значінем. Тут важний особливо его доказ, що Енеїда Котляревського є органічним виплодом українського ґрунту; наслідуване Осипова, се тільки випадкове явище, хвилиний імпульс, що похнув живу фантазію Котляревського в один бік; матеріял, тон, мотиви, спосіб трактовання предмету — все те було вже підготоване на Україні попереднім розвитком живого слова. Д. Стешенко зовсім вірно вказує на давніші інтермедії, на поему „Пекельний Марко“, на вірші Климівського і Сковороди як на вирази того духового настрою, що силюди і Енеїду; він забуває чомусь згадати також про „вірші“, духовного і світського змісту, в котрих в тоні бурлеска трактується ся також біблійні теми і персонажі або факти сучасного життя.

Загалом обі праці д. Стешенка цінні як звід і критичне перевірнене звісного доси матеріялу. Хоча зі способом его аргументованя не все можна згодити ся, хоча замість історичних фактів він иноді подає нам льогічні докази, котрими, як звісно, історик ніколи не буває ситий, то про те треба сказати, що висновки его в значній часті вірні. Правда, декуди, нпр. ставлячи вплив Котляревського на укр. літературу висше впливу М. Гоголя, він пересолив, нових матеріялів не зібрав, а навіть із старих друкованих книжок і журналів не вибрав усього, що можна б. було вибрати. Відносини Котляревського до Куракіна, до Репніна, до масонства, до Леванди і його кружка (про Леванду є навіть спеціальна, двотомова книжка!) так і не вияснені; висловлений д. Ор. Левницьким здогад про те, що Котляревський міг бути автором двох од проти Наполеона (з 1807 і 1812 р.) не розібраний. Все те лишається ще між desiderat-ами дальшої праці.

Ів. Франко.

Н. Дашкевичъ -- Малорусская и другія бурлескныя (шутливыя) Энеиды (Кіевская Старина 1898, сентябрь, стор. 145—188).

Третій раз уже вертає київський професор д. Дашкевич до дослѣду над Котляревським: перший раз у своїм многоціннім „Отзывѣ“ на книжку Петрова він дав перший широкий образ народин нашого нового письменства на тлі понять, змагань і потреб часу і з незвичайною критичною бистротою визначив у тій картині роль Котляревського. Другий раз (Кіевская Старина 1893 г.) він присвятив окрему працю водвілеви „Москаль Чарівник“, доказуючи, що тему і будову сего твору Котляревський узяв із французького водвіля „Le soldat magicien“. А отсе тепер він роздвляє Енеїду, порівнюючи її з иньшими творами сего рода.

У вступі проф. Дашкевич розбирає, незалежно від д. Стешенка, питанє залежности Котляревського від Осипова. Сего питаня він доторкав ся ще в „Отзывѣ“, але лишив його неполагодженим. І тепер він радить бути осторожним у відповідях на него, хоча сам очевидячки схиляеть ся до думки, що травестія Котляревського „з погляду на артистичний спосіб мальованя з усіх заграничних попередниць найблизша до Скаррона“ (стор. 178). Нова публікація, що має вийти в Росії на основі рукописних текстів Енеїди, може кине деяке сьвітло на се питанє, хоча думка проф. Дашкевича, немов би то Котляревський пинучи свою Енеїду мав перед очима Скаррона, а не Осипова, не видаєть ся мені правдоподібною. Д. Стешенко вказав досить детально не тільки те, чим близький Котляревський до Осипова, але також те, чим оба вони близькі до Блюмауера, а далекі від Скаррона.

Другий розділ праці проф. Дашкевича присвячений західно-европейським травестіям Енеїди. Вони почали ся в Італії. Проф. Дашкевич починає їх ряд від поеми Ляллі „Eneide travestita“ (1633 р.), але Ляллі підвів тільки, так сказати, суму давнїйшим пробам того рода. Ще Мантуанець Теофіль Фоленто пародіював Вергіля в своїй поемі „Bardo da Cipada“ (1517). В початку XVII в. вийшла в Іспанії поема Космо де Альдани „L'Asneida“ (Спів про осла) як травестія Енеїди, але всі примірники сеї книжки затратили ся. У Франції травестував Енеїду сучасний Скарронови Гійом де Бребеф (умер 1661). В Німеччині першу травестию Енеїди (під впливом Скаррона) владив Йоган Георг Шмідт (умер 1730 р.), але его праця, два грубі фоліянти, вложена в рукописі в міській бібліотечі в Штрасбурзі, згоріла в 1870 р. Про Міхаеліса, що ровпочав свою травестовану Енеїду коло 1771 р., згадує проф. Дашкевич; варто додати, що власне він був творцем тої строфи, яку прийняв Блю-

мауер у своїй травестії.*) Проф. Дашкевич присвячує особливу увагу тільки двом західно-європейським травестіям — Скарроновій, в котрій він бачить „добродушне насмівання над клясичною старовиною з її слабкими боками і разом з тим над сучасними авторами негарними моментами в висшій товаристві“, щось немов „літературну фронтду против напряду, який панував у французькій літературі XVII в.“ (стор. 161—2), і Блюмауеровій, в котрій автор бачить „літературну пам'ятку ери Йосифа II з її просвітно-полемічним напрямом“, але при тім додає, що „з артистичного погляду вона стоїть не високо, а й ідейно перебирає через край, бо Блюмауер віддав у ній на наругу багато дечого високого“ (стор. 167). Перелицьовану Енеїду Осипова проф. Дашкевич збуває дуже коротко, називаючи її „лихим наслідуванем Блюмауера, часто занадто балакучим“ (стор. 168).

Найцінніша є третя частина статі проф. Дашкевича, присвячена розборови Енеїди Котляревського. Автор ще раз вертаєть ся до питання про те, чи Котляревський писав під впливом Осипова, чи ні, збирав до купи всі сліди „старої традиції“, буцїм то прапю над травестованем Енеїди К-ий розпочав ще в семінарії, висловлює сумнів, чи звісні слова про мучене в неклї „особи мацапури“ відносять ся до Парпури, котрий певно не видавав Енеїди для зиску, чи може до Осипова, котрий доставши до рук початок укр. Енеїди переробив його по своєму — здогад, котрий мені видає ся зовсім не правдоподібним; підносить з натиском, що Осипов, проворний компілятор, і свою Енеїду робив не з одного взірця, повторяє своє твердження про українїзми у Осипова (д. Стещенко рішучо перечить їх істнованю!), висловлене вже в „Отзвѣѣ“ і додає до їх реєстру ще слово „шаль“, котре він уважає тільки друкарською помилкою замість українського „паль“ (у Котляревського в відповіднім місці на лихо є не паль, а стовп!) і зводить до купи декілька місць, котрі у Котляревського ніби то ближші до Скаррона, ніж до Осипова. Доказної сили ті порівняня, по моїй думці, не мають; подібности в них або дуже далекі, або випадкові. Напр. вірші Котляревського :

Куди іому уже до Риму?
Хиба як здохне чорт в рові!

проф. Дашкевич зближує з віршами Скаррона :

A la fin du compte sera
Le diable qui l'emportera,

*) Див. Eduard Grisebach, Gesammelte Studien, 3. Aufl. Leipzig 1884, стор. 175—213. Die Parodie in Oesterreich.

(конець справи буде такий, що його чорт візьме). Що тут подібного крім слова чорт? Зрештою проф. Дашкевич занадто сумлінний учений, аби мав рішучо твердити, що Котляревський писав початок своєї Енеїди на основі Скаррона; він висловлюється обережно, що „з правдоподібністю можна сю залежність признати тільки першій частині Енеїди, себ то тій, що вийшла 1798 р., а в дальших частях вплив Осипова видійший, хоч і там він не є такий загальний і механічний, як се недавно твердив проф. Соболевський“. Щож до першої часті, то проф. Дашкевич остаточно так формує свою думку: „Може бути, що старий переказ вірний, що український поет задумав свою трагестію ще в молодечих літах під впливом знайомости зі Скарроном і незалежно від Осипова і тодіж і почав свою працю, а коли вийшла „Виргилієва Енеїда на изнанку“, почав по троха переробляти і переминювати первісний нарис; і навпаки міг Осипов познайомити ся в рукописі з текстом перших частей Енеїди“ (стор. 175). Для розвязки сего питання проф. Дашкевич радить провести детальне порівнянє не тільки Енеїди Котляревського з Осиповим, але загалом усіх иньших Енеїд, якими могли користувати ся Котляревський і Осипов. По нашій думці навіть се порівнянє нічого тут не докаже, а треба шукати нових рукописних матеріялів.

Далі проф. Дашкевич завважує зовсім справедливо, що все отсе порівнюванє — то тільки одна часть праці; щоб пізнати дійсну вартість Енеїди Котляревського, треба розглянути в ній власне те, чим відрізняєть ся вона від иньших трагестованих Енеїд. І він подає (стор. 177—185) дуже гарний розбір того, що можна би назвати основною ідеєю і локальним кольоритом Енеїди Котляревського. Головною ідеєю, що лежить у основі Енеїди Котляревського, по думці проф. Дашкевича, є гуманізм характерний для XVIII віку, себ то „діяльна любов до чоловіка яко такого і до всего народа і почутє соціальної справедливости“, що „не спивало поета добачати хиби не тільки иньших національностей, але й темні боки в характері і житю власного народа“ (стор. 177). При характеристиці місцевого, українського кольориту Енеїди Котляревського проф. Дашкевич підносить деякі поетичні описи природи, часті згадки про українську козацьку старовину надихані щирою симпатією до тої старовини; в кінці деякими віршами винятими з опису пекла він характеризує те живе почутє справедливости і щирого народолюбства, що кермувало пером Котляревського. Загальний вивід проф. Дашкевича висловлений отсими характерними словами: „Загалом Енеїда Котляревського безмірно більш народня від усіх своїх попередниць і богатша від них многотою різнородних рисів народности і сучасности“ (стор. 186).

Сей осуд в устах такого обережного критика і вченого історика літератури, як проф. Дашкевич, для нас важний головно тим, що в здо-

бутком власне такої детальної і невсипущим скептицизмом подиктованої аналізи. Проф. Дашкевич, а по часті і д. Стешенко посунули своїми працями дослід над первопочинном нашої нової національно-народної літератури значний крок наперед, і рівночасно відкрили нові широкі горизонти для дальшої праці — а се є прикмета і заслуга всякої справді наукової праці, котра не може бути догматична і ніде не повинна класти печаток, але все і всюди кликати з поетом: „Sucht! Sucht!“

Ів. Франко.

Das Volksleben der Ruthenen. Von Professor Alexander Barwiński (Aus dem Werke: „Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Galizien), 4°, ст. 376—440.

Під повисшим наголовком появилася нова праця п. Барвінського, в величезнім і з огляду на технічне-викінчене прекраснім виді, в котрім всі австрійські народи, не виключаючи й найменших, найдуть собі відповідне поміщенє і оцінку своїх культурних змагань. Праця, як видно з наголовку, входить в область етнографії. Вона складаєся з пяти частин. В першій подана характеристика народу, в другій описана ноша, в третій оселі і спосіб життя народу, в четвертій народні звичаї і обряди, в пятій обговорена коротко народня словесність. Цілість зложена на підставі найважніших наших етнографічних збірників; деякі частини праці носять на собі характер більше локальний, пр. опис весіля, зложений, на скілько я міг догадатися, на підставі записок М. Ковцуняка; місцевий характер тих частин походить звідти, що автор при укладі їх не уживав порівняної методи, яка могла значно збільшити вартість цілої праці.

Коли приглянемося праці ближше, то побачимо, що найкраще зложені в ній друга, третя і четверта частина. При описі носі зважав автор не лиш на те, щоби й малих дрібниць не опускати. коли вони характеристичні, але також щоби познакомити читачів з одягом всіх головних наших народніх груп. Се удалося йому зовсім добре. Подібно удалося описи осель і способу життя народу. При четвертій частині, де описано народні звичаї і обряди, а то: родини, хрестини, весіля (дуже навіть широко), смерть, похорони, народній календарь, обжинки і вечерниці можна запримітити, що пропущено ще тут деякі важчіші звичаї, однак подані — описані бездоганно. Слабше випала пята часть — народня словесність. Про прозу сказано тут дуже мало, а при піснях не згадано багато таких груп, що звязаві дуже сильно з життям народа, що пояснюють нам його історію, що познакомлюють нас з його погля-

дами суспільними, громадськими і політичними. Згадаю лиш про циклі пісень: опришківських, чумацьких, вояцьких, духовних (лірницьких) і інших. Хто бажає пізнати духове життя народа, не може ніяк циклів тих пісень легковажити, він мусить над ними затримати ся і всесторонно оглянути.

Що дотикає ся першої часті праці — характеристики нашого народа — то на мою думку вона в теперішнім виді зовсім зайва. Я розумію характеристику — але оперту з одного боку на антропологічних студиях, з другого на статистичних датах; ані одного, ані другого я тут не бачу; що більше, я думаю, що її майже дословно можна повторити при характеристиці селян польських, російських, румунських, малярських і т. д. і всюди вона придасть ся. На доказ наведу кілька речень з оригіналу (ст. 377): „Der Ruthene ist im Allgemeinen von hohem und schlankem Wuchs, fast vorwiegend blauäugig, das Haar ist nur mit der Zeit durch Schmierer mit Fett dunkel geworden, während die Kinder hellblonde Köpfe zeigen. Von Natur aus ist er langsam und bedächtig, aber so ausdauernd, dass er auch unter schwierigen Umständen das nöthige Gleichgewicht zu behalten weiss.. Er erscheint melancholisch, in Gedanken vertieft, verschlossen und misstrauisch, zugleich aber sorglos um die nächste Zukunft, abergläubisch und fatalistisch. Andererseits ist er so leichtgläubig und unbeholfen, dass er sehr oft Wucherern, Schenkwrthen oder gewissenlosen Auswanderungsagenten zum Opfer fällt“. Кождий, що хоч трохи знає наш народ — не потребує бути спеціалістом-етнографом — знає, що така характеристика нашого народу хибна, а що найменше згенералізована з поодиноких особників і — як я висше замітив — незвичайно загальна.

Коли возьмемо цілість праці і зміст її порівнаємо з заголовком, то побачимо, що він також не відповідний. Коли хто описує народне життя, то вже мусить описати його всесторонно, значить і авторови не можна було переходити до дневного порядку над такими цікавими, а мало дослідженими річами, як звичаєве право, народня медицина, народня пожива, ремісла, народня просвіта і т. д. Колиж він поминув їх, то треба було і повисший наголовок змінити на такий: Aus dem Volksleben der Ruthenen.

Одна річ вражає неприємно в праці: Майже всі топографічні назви подані в ній не в руській виді, як належало би сподівати ся, але в польській, немовби місцевости находили ся в корінній Польщі. Ми читаємо там: Ułaszkwce (навіть польська правопись), Krogólec, Bogdanówka, Uhnów, Poddubce, Poturzysca, Opryszowce, Weldzierz, Hrebenów, Czortków, Tyszkowce і т. д. намість: Lašktivci, Čortkiv, Veldiž, Tyšktivci, Piddubci, Uhniv і т. д. Я розумію подібне писанє місцевостей на Угор-

щині, де ухвалено спеціальний закон, що для затертя всяких слідів не-мадярських народів мають писати ся лиш змадярщені топографічні назви, та у нас поки що такого закона нема, на щож нам його на себе добровільно накладати, а відтак полишати відшукане властивих народніх назв етнографам? Тай чим спольщені назви мають бути красні або ліпші від руських? Ліпше тримаймо ся того, що наше.

Я вказав добрі і слабі сторони праці. Вона не є чисто наукова, бо призначена для ширших кругів публики, вона більше популярна; требаж признати, що вона написана справді популярно, бо ясно і незвичайно приступно. Її зрозуміє кожний, хто прочитає, хочби до того часу не знав про наш народ нічого. Сумнівів не лишить ся читачеві жадних. А в такім разі автор осягає свою мету і його праця сповнює призначену задачу, що очевидно виходить авторови на похвалу. Згадати вкінці належить, що до зрозуміння тексту починають ся також немало гарно виконані, хоч не численні ілюстрації. *В. Гнатюк.*

Dr. Raimund Friedrich Kaindl: 1) Die Huzulen (Separatabdruck aus der „Osterr.-Ungar. Revue“, Band XXII, Heft 4—6).

— 2) Bei den Huzulen im Pruththal. Ein Beitrag zur Hausforschung in Oesterreich (Separatabdruck aus Band XXVII [der neuen Folge Band VXII] der Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien. Mit 42 Text. Illustrationen. 1897).

— 3) Die Jagd bei den Huzulen. Geschichtlicher Rückblick, Jagdgeräthe und Jagdausrüstung. Mit 10 Abbildungen. (Oesterreichische Forst- und Jagd-Zeitung. 15 Jahrgang. N. 38. 1897).

— 4) Das Wild und der Wildglaube der huzulischen Jäger (Oest. Forst- und Jagd-Zeit. 16 Jahrgang. N. 7. 1898).

— 5) Jagdaberglaube und Jagdgeheimnisse bei den Huzulen (Oest. Forst- u. Jagd-Zeit. 16 Jahrgang, N. 12. 1898).

— 6) Die Fischerei bei den Huzulen. Mit 5 Abbildungen (Oest. Forst- u. Jagd-Zeit. 16 Jahrgang. N. 15. 1898).

— 7) Aus der ungarischen Marmarosch. Volkswirthschaftliche Skizze (Beilage zur Allgemeinen Zeitung. München. 1898. N. 50).

— 8) Kleine Beiträge zur Kunde der Bukowina. Erste Folge. (Separatabdruck aus dem Jahrbuch des Bukowiner Landesmuseums. V. 1897).

— 9) Volksüberlieferungen der Pidhireane. Beiträge zur rusnakischen Volkskunde. (Sonderabdruck aus Band LXXIII. N. 15 u. 16 des Globus. 1898).

Перша праця автора, се невеличка брошура, що більше носить інформаційний, особливо для чужинців, ніж науковий характер. Вона вложена на підставі численних, давніших оголошених праць автора, що й зазначено при кінці брошури. Представляє вона заокруглену цілість — очевидно не без деяких пропусків — з життя і побуту так мало ще в нас дослідженої народньої групи, Гуцулів. Автор застановлює ся в ній над походженням Гуцулів і прихляє ся до думки, що вони чисті Славяни; нечисленні чужі слова в гуцульськiм діалекті, особливо румунські, вказують що найвише на те, що Гуцули переважали від Румунів деякі нішіні свої запятя. Автор старає ся при тім подати й етнографічні границі Гуцулів, але робить то дуже недокладно. Вже сам факт, що згадуючи галицьких і буковинських Гуцулів, пропускає угорських, свідчить про те. Авторovi треба було тут доконче оперти ся на Головацьким, та його звістки про етнографічні границі Гуцулів доповнити і розширити. На тім його праця булаб лиш виграла. В дальшій части полемізує автор з Діфенбахом, та збиває неправдиві звістки про Гуцулів, подані тимже в „Völkerkunde Osteuropas“. Те саме чинить також з Гельвальдом, Францозом і Біхнером; всі вони писали про те, чого самі добре не знали.

Обговорюючи спосіб життя Гуцулів, описує автор їх поживу, загороди, годівлю худоби — при тім подає також привязані до годівлі заботони — сінокоси, рільну господарку, сплавлюваня дерева, лови, рибальство, домашній промисл, писанки і ношу; наводить також деякі обряди, звичаї, народній календар і космогонічні вірованя. Колиб так ще був автор вглянув в замовляння, яких між Гуцулами незвичайно багато, в звичаї правні і таке иньше, то при живім, барвнім і дуже приступнім описі праця його могла стати конче потрібною для кожного, що на тім поли дальше хотівби працювати. Але і в теперішнім виді сповнить вона свою задачу, а що найважнійше, не допустить, щоб коли будь появляли ся про Гуцулів куріози в роді Францова і иньших. Шкода тільки, що автор й на дальше уживає винайдених ним термінів „Ruthene im weiteren und engeren Sinne“, та „Rusnake“, що вносять лиш непотрібну запутаннину в науку, а не оправдує ся ані наукою, ані традицією, ані нічим иньшим. Тота термінологія приходить і в дальших працях автора та становить його слабу сторону. Автор повинен вже раз її рішучо позбутися і не затемнювати того, що бажає учинити ясним.

В 1896 р. дістав автор підмогу від антропологічного товариства в Відни, щоб перевести досліди над Гуцулами в долині Прута. Виповняючи сю задачу, оголосив др. Кайдль другу з ряду зазначену тут працю, що є неначе додатком до давнійшої його праці „Haus und Hof bei den Huzulen“. І тут описує автор гуцульську ношу, гуцульські

доми і загороди, господарські прилади, хатні прикраси і т. и. При тім зазначає всьо, що ріжнить ся, або що схоже з відповідними предметами у східно-полудневих Гуцулів. Численні ілюстрації, роблені на підставі фотографій і рисунків самого дра Кайндля, улєкшують значно перегляд тексту і чинять його вповні зрозумілим для кожного. Переказ про Довбуша, всунений в працю з нагоди згадки про хату Дзвінки, не приносить, при відомих вже переказах і легендах про славного ватажка, нічого нового.

Дальші три статі дра Кайндля, поміщені в „Forst- u. Jagd-Zeitung“ звязані з собою так, що становлять одну цілість. В них мова про ловецтво у Гуцулів. Відомо загально, що головними заняттями Гуцулів були від непамятних часів лови, рибальство і годівля худоби. В наслідок того находимо про них згадки навіть в княжих грамотах, виставлюваних при наданю посілости певним людям на власність. Подібне місце цитує автор з грамоти молдавського воеводи Василя з 1647 р. наданої монастиреви в Путні. Дичиною і сіном силачували Гуцули ріжні данини аж до кінця першої половини нашого віку. Тепер права їх і на лови, і на рибальство, зменшують ся що раз більше; але бо й з тих прав, які їм зістають ся, не багато можуть користати, бо в наслідок винищення лісів вигибає дичина, а слави, що пересовують ся по ріках в незмірнім числі, розгонюють рибу, яка є, або убивають. Не диво проте, що оба ті стародавні занятя чим раз більше упадають; находять ся одначе люди, що памятають ще ліпші часи, як Козма Заяць, що убив 46, а Семен Сторбул 31 медведів!

В першій статі описує автор ловецькі прилади Гуцулів. Їх пушки (рушниці) складають ся звичайно з одноруркових цівок; дворуркові трафляють ся досить рідко. Дуже часто можна ще подибати при пушках давні кресала, що запалюють порох, звідки й походить назва пушок „кріс, крес“. Технічні терміни гуцульські на стрілецькі прилади такі: порох (звичайний), пальор (сірий порох), паляст (порох до гаківниць), шріт, посит, капці або цетки (Kapseln), флейтухи (Pfcropfen). Гуцули не лише стріляють дичину, але і ловлять її. До того уживають двоякого рода лапок: „жєлїз“, купованих в skleпах, на більшу і меньшу дичину, та „западок“, що робять ся інакше на медведів, інакше на лисів, інакше на кунциї, інакше на оленів і серян. Їх опис і потрібні малюнки автор подає на своїм місци. Ловецьких псів Гуцули не знають, а послугують ся своїми домашніми. Лише на медведів беруть окрему породу псів, звану кундисами.

В другій статі подає автор вірованя і оповіланя Гуцулів про медведів, вовків, ласиць, вужів та гадюк, жовни, круків, возулї, сойки та вкінци про мітичного однорога, що відогравав свою ролю в часі потопу. Деякі між тими оповіданнями незвичайно цікаві, особливо що записані

перший раз. Сказавши в загалі, се ґрунт у нас не тикавий і до нього конечно треба забрати ся, а поки що треба збирачам дякувати за кожний, хоч найменший причинок з тої области.

Третя статя присвячена гуцульським стрілецьким забобонам. Я не можу тут їх наводити в цілости, зазначу одначе що найважнійше хочби й зовсім коротко. Щоби бути добрим стрільцем, треба бути безгрішним (хоч як побачимо дальше, се не конче потрібна умова до ловецтва, коли можна чортови записати ся!); тому стрільці часто сповідають ся, особливож коли йдуть на медведів, де можна з житєм розлучити ся, а не поєднати ся з Богом. Дуже добре перед кожним вистрілом або себе або пушку перехрестити. Тоді можна бути певним добичі. Пороху не можна розсипати, бо инакше він буде мстити ся на стрільцеві так, що той ніколи не вбе нічого. Треба також уважати, щоби хто другий не взяв собі пороху, бо то шкодить стрільцеві. Коли стрільця перейде стара баба або піп, тоді лови підуть на нінащо. Часом можна таке нещастя відвернути, кинувши за ними соломою. Так само недобре, коли стрільця перейде хто з порожним начинєм. Найгірше одначе, як хто заворожить стрільцеві пушку. Тоді треба її або на довгий час кинути десь, щоби чари вивітріли, або взяти з собою чарівника на лови. Можна ще й иньших способів ужити до відчарованя, як вложити пушку на Йордан в те місце, де має освячувати ся вода, вложити її під вілтар і т. и. Найгірше стрільцеві, як йому „підопре“ хто звіріну. Тоді він її не дістане, хоч як влучно стрілявби; треба аж на способи брати ся, щоби чарів позбутися. Для звабленя звіріни добре носити при собі кавалок засушеного вужа. Його вкладають звичайно стрільці в скринку пушки. Найліпше одначе для стрільця вписати ся в часі великодня чортови. Тоді про ніщо не треба йому журити ся, бо звіріна на кожду його забаганку перед ним появить ся.

В четвертій статі, уміщеній в висше цитованій часописі, говорить автор про рибальство. Се також у нас одна з меньше досліджених областей, тому й має більшу вагу, як на перший вид моглоб здавати ся. Гуцули не знають багато риб, бо в гірських ріках їх не багато виводить ся. Вони ловлять петруги (Bachforelle), головачі або головатиці (Lachsforelle), марєви (Aschforelle), підустви (Weissfisch), слизи (Schmerle), нерєсниці (Gründling) та бабки (Dickkopf). Рибальських приладів у них досить багато; вони знають вудку — до неї прикладають гаку приповідку: Петруг на вудку не бере, доки ся лист на вільсі не розвіє, ости, котрими ловлять риби звичайно лиш в ночі при світлі лучниць, сак, вершку (вершу), де вкладають припаду для риби і єтир, подібний до вершки, але без принади. Дрібну рибу ловлять в звичайний казан від кулєші, підхоплюючи його з води ненадійно в гору. При помочи

прутяної плетінки „лянцюють“ Гуцули рибу, тягнучи плетінку проти води; риба вбиває ся тоді в прутя, почім її не тяжко звідти виймати. До статі додає автор кілька малюнків, що пояснюють текст. Риболови мають також свої забобони як стрільці; пару наводить з них автор; треба одначе замітити, що нема їх так багато, як в стрілецьтві.

В семій з ряду статі „Aus d. ung. Marmarosch“ подає автор свої вражіння з Угорської Руси. Минулого року, як відомо, вибух на Угорщині страйк рільних робітників. Угорський сойм мусів вглянути блишче в причини страйку; ухвалено нові закони, вислано проти робітників військо, що стріяло до них. Отсі факти звернули на себе увагу усеї західньої Європи, а що автор як раз в тім часі займав ся етнологічними дослідями в Марамороши, тож вглянув і собі в економічне положене Русинів і вражіння свої списав в повисшій статі. Що вони дуже невеселі, проте сьвідчать такі слова автора: „Die Stunden meines Aufenthalts im Rikethale zählen zu den traurigsten Erinnerungen meines Lebens. Noch nie habe ich auf dem Dorfe so viel Elend vereint gesehen, wie in diesem Theile des „gesegneten“ Ungarns (ст. 3).

І справді біда угорсько-руських селян видна на кождім кроці. Ноша у них лиха, звичайно подерта; ошадність мусить у них доходити до того степеня, що при роботі вони здоймають сорочки, щоби не дерли ся, а працюють лише в штанах. Господарські будинки в найгіршім стані; хліви і комори порожні; худоби не мають чим годувати, бо пасовиска в руках панів та жидів; управна ріля і ліси в руках лихварів та капіталістів; робітникам і так зле платним не платять там готовими грішми, але квітками, за котрі кажуть в своїх же skleпах купувати їжу та одержу за ціну уставлену зовсім довільно, нераз в двоє висшу від звичайної. „Бідний нарід, каже др. Кайндль, тут без оборони. Його священники або Мадяри або мадярони, що не мають ні крихти серця для своїх пригнетених парохіян. На приходствах руських сїд говорить ся виключно по мадярськи. Руська мова там меньше вартна. Один сьвященник, коли я заговорив до нього по руськи, відповів мені ломаною німеччиною. Видно, що він все таки знав її ліпше, як мову своїх парохіян. Інший запевнював мене, що він мусить вести дім по мадярськи, инакше переслїдували би його; до почестий і високого відзначеня дійшов він лиш через те, що красно говорить по мадярськи, та що вирік ся своєї народности. З того ясно, що мадярське правительство послугує ся всякими способами, щоби лише марамороських Русинів вигубити. Їх приводять до економічної руйни, бо пролетаріят лекше винародовити, як заможних селян. Тим способом витворюють вони дешевих робітників, яких пізнїйше уживають і в пньших околицях краю. Хто розважить добре ті обставини, легко пояснить собі звістні події (страйк) в Угорщині. Тому то й три-

мають там людей здалека від просвіти. З тоїж причини боять ся там також захожих з Галичини „підозрілих агентів“ (ст. 2). Через таку екстірапаційну політику доведено до того, що в Галичині і Буковині махнули рукою на угорських Русинів, уважаючи їх за пропащих для Руси. Дальше підносить автор ще високі треби церковні і некорисні устами красві для Русинів. Що автор зовсім не помиляє ся в своїх поглядах, проте свідчить хоч би та обставина, що в останніх часах само правительство уважало своїм обовязком помочи в дечім Русинам; а звістно, що жадне правительство до подібних річий — не змушене нічим — не рве ся.

В осьмій брошурці містить автор три коротенькі розвідки; з них обходить нас ближше лиш третя, що носить наголовок „Briefe von Fedkowitz an der Pfarrer Georg Hanicki in Sergie“, ст. 6—10. Тут містить др. Кайндль витяги з письма д. Ганицького, що дотикають життя Федьковича і шість листів Федьковича до Ганицького. Д. Ганицький виступає в своїм письмі рішучо проти звісної гіпотези дра Колесси про Федьковича. В листах Федьковича не находимо нічого нового до біографії поета; за те маємо в них стверджене давнійше знаних подробиць з життя поета, а то, що він знав добре французьку мову та що мав великий нахил до астрології.

В останній праці подає автор повірки, зібрані між буковинськими Підгірянми — яких він хибно називає „Pidhireane“ — про чортів, опирів, чарівниць, градобурів, ворожбитів, про народне лічництво — тут вчисляє різні хороби і наводить способи проти них — про закляті скарби, наводить повірки звязані з будовою дому, з управою рілі, годівлею худоби, подає деякі правні погляди Підгірян і їх проклони. Як видно, праця незвичайно нестра, та претенсій не може вона мати на вичерпане предмету; одначе буде вона становити завжди важні причинки до віровань українсько-руського народу. Замічу ще, що автор і в сій праці уживає нічим не оправданого терміну „Rusnake im engeren und im weiteren Sinne“.

На закінчене огляду праць дра Кайндля зроблю ще дві замітки, що можуть йому в будучности придати ся. При цитованю руських слів графляють ся йому часто такі похибки, що руське ухо разять дуже непріємно. Походять вони від того, що др. Кайндль не робить докладної ріжницї між самозвуками е — и, та и — і. Він пише проте: *prespa, plytyny, skrenia, prepicz, preża, małej, netka, kole, werchowenci, lubestok, opryszki, kiptar* і т. д. намість звичайного: *pryspa, pletenyj, skrynia, prypticz, pryża (prjaża), małyj, nytka, koły, werchowynyci, luby-stok, opryszky, kuptar* і т. д. Не знаю також, чому при передаваню руських слів уживає польської правописи, коли вже чеська з того по-

гляду далеко відповіднійша. Друга річ така: При писаню місцевостей, де живуть самі Русини, послугує ся др. Кайндль дуже часто польськими назвами, хоч вони зовсім і нічим неоправдані, особливо для етнографа. Виходять проте такі назви, як: Mikuliczyn, Tatarów, Jabłonica, Pasieczna, Zielona, Jawornik, Kossów і т. д. якби ті місцевости лежали серед чистої Польщі і як би їх селяне наші так справді називали. Се впрочім дрібниця, але часом і дрібниці можуть мати своє значінє; задлятого уважав я своїм обовязком звернути на се увагу автора, дуже зрештою заслуженого для Русинів. *В. Гнатюк.*

Сборникъ матеріаловъ для описанія мѣстностей и племенъ Кавказа, т. XXI, Тифлис, 1896, ст. XLII+200+78+328+1, т. XXII, 1897, ст. XII+216+72+V+247+42.

В XI т. наших Записок була подана коротенька замітка про перших двадцять томів сього цінного — особливо для етнології й фольклору видання. В двох дальших томах занотуємо чималу (75 ст.) розвідку д. Мельнікова-Разведенкова Воспоръ Кимерійській въ эпоху Спартокидовъ (т. XXI), присвячену головно політичній історії; розвідка оперта на джерелах, але література використана не повно, що з рештою і тяжко вимагати. В XXII т. д. Джанашвілі подав витяги з грузинських хронік — відомости про північний Кавказ і дальші північні землі до 1739 р., де є чимало інтересного для історії Руси. Далі — статя д. Сисоева про нахідки в могилі коло с. Курджипської (Курджипській курганъ и его древности) — нахідки т. зв. скитсько-сарматського типа, досить богаті, між иньшим одна золота річ (автор думає, що се дзвоник) з образками варварів. Нарешті статя д. Карпинского про останки билинної поезії у терських козаків. *М. Г.*

Про новыи процессъ цивильный, А. Дольницкого, 1897, стор. 84.

О новыхъ податкахъ osobistыхъ, А. Заячкѣвского, 1897, стор. 31. (Книжочки видавництва Тов. „Просвіта“).

Перша з сих книжочок містить в собі постанови нової австр. цивільної процедури, що почала обовязувати від 1 січня 1898. Вона призначена для народа і взагалі для всякого нефахового, длятого автор, що переважно йшов за законом, подає, як слід, все тільки потрібне з него в короткім змісті, з деякими поясненнями, а часом прикладами.

На вступі подає він історію процедури разом і в многими додатковими законами з їх довгими назвами, датами і числами, а так само ще історію нової процедури з її всіма проєктами, комісіями, авторами і хро-

польогією: все те тут переважно непотрібно, і се уважаємо першою хобою, що може відстрашити своїх читачів.

Далі він обговорює окремо чотири процесові закони з 1 серпня 1895 чч. 110, 111, 112 і 113 В. в. д. себто запровідний закон до судовладчої уставу, саму судовладчу уставу, запровідний закон до уставу процесу і сам устав процесу.

В першій і третій, сих маловажнійших законах д. Д. наводить артикули запровідного закона, поділяє їх на групи і т. д., що безпотрібне і навіть некористне, бо не те важне, які як раз артикули в запровідних законах, але що взагалі в них потрібне знати усім. Так само вичисляє докладно давні процесові приписи знесені новим законом і задержані в правній силі, і то все з їх дотичними параграфами, датами і біжучими числами урядового Вістника державних законів, хоч з самого затитулованя тих приписів частенько й годі знати не-правникови яке небудь їх значіне. Сей уступ можна було безпечно опустити або обмежити на коротку згадку, бо сі річи для звичайного читача непридатні, а для книжочки зайві і шкідні. Через те потерпіла на розмірі найважнійша частина розвідки, головна в процедурі — сам процес, „устав процесу“. За материяльною і формальною стороною доказує его вагу і непропорціональне скороченє: його великість в законі до всего иньшого материялу стоїть у відносинах 3 : 1, підчас коли в нашій книжочці виглядає майже як 1 : 1.

В двох других законах (другім і четвертім) відчуває ся потреба дефініцій і якихось лучших пояснень для деяких правних інститутів і висловів. Подробленє знова багато нараграфів в текстї радше уймає ніж помагає популярній розвідці. — Що до останнього закона (самого уставу процесу), то тут головною хобою і найважнійшою в цілій книжочці задля його перворядного значія, єсть брак системи. Поділ на части в законі, прийнятий автором, є тутечки непридатний, бо по викиненю деяких частин і полишеню потрібних постанов в них, вишло на ділі багато окремих уступів звичайно без звязи, їх відомости мов розстрілені і тим не дають ясного образу процесового проводу (току). Путня система склала ся би на мою гадку, коли-б представлено процес в його стадиях від почину (з вступними і приготовними інститутами) аж до кінця, а де би детальнійші приписи з якогось інституту переривали нитку оповіданя, можна відкликати ся під конець до осібних доповнень, і їх лишило ся б ледве кілька.

Термінологія поправна, але єсть і досить польовізмів, а саме: обрадували (себ то радили), справувати (власть), против з dat. місто в gen. впр. противъ тѣй ухвалѣ, уморенє, услованѣмъ = намаганім, по-

водами = причинами, *вспольный*, а крім того стрічаємо раз судя, с-ѣ, то знов судія, с-и.

Задля вказаних причин ся праця досить віддалена від безперечної стійности для популярного письменства, з якого то становища приходило ся її оцінювати.

Друга книжочка трактує, як показує напись, про новий закон, про особисті податки, теж в рамках потреби популяризації його. Автор по короткім вступі, відразу і по черзі обговорює в осібности загальний заробковий податок, заробковий податок від підприємств обовязаних складати публично рахунки, податок від рент, особисто доходовий податок і податок від висшої платні, і кінчить карними приписами, при чім де треба поясняє справу прикладами. В сій розвідці відчуває ся брак загального погляду, зглядно-брак якогось перегляду основних установ нового податкового закона в звязи між собою і з такимиж дотеперішніми установами. Сему можна було зарадити через обширніші вступні поясненя, через вчисленє, дефініцію і коротке поясненє поодиноких родів податків і то не лиш нових, але й давніх, а то ґрунтового і домово-чиншового, хоч би навіть тим зазначилась тема про всі податки, до річи кажучи, нічим не гірша.

Д. Заячківський представляє свій предмет свобідно від форми кодифікації закона, з замітною снагою до ясної і простої стилізації. Не треба було лише подавати правні понятя або терміни без жадного поясненя; взагалі в популярнім письменстві перш всего треба неначе схаменути ся з своєї ілюзії про загальнозвістність дотвчних понять, а поставити ся в сьвітогляд читачів. Се домагале належить в рівній мірі і до першої розвідки, д. Д-ого, тільки там частійше приходило ся відступати від такої засади з огляду на те, що переведене її не відповідає значним розмірам предмету, і малій величині самої публікації.

Мова чиста, инколи лиш попадають ся польонізми, як „шацункова“ = оцінкова, оціночна (комісія). Г. З.

Правнича Часопись, розвідки правничі історично-фільозофічної секції Наукового Тов. ім. Шевченка, редактор Др. Кость Левицький, рочник VII, Льв., 1897, ст. 164.

Тут маємо довшу розвідку Дра Ст. Дністрянського: Полагода шкоди з огляду економічного і соціального ст. 1—102. Автор розбирає свій предмет в двох розділах: про вимоги і особи обовязані до повернення шкоди, та про вимір шкоди. В першій розділі обговорює в осібних уступах основні погляди, поношенє шкоди самим пошкодованим, зворот шкоди і розклад шкоди; в останнім уступі мова головно про ріжнородні

інституту обезпечення (асекурації) і в тім д. Д. дещо відступає від поставленої теми, бо пише про їх організацію надто деталічно і обширно (ст. 44—88).

Спосіб представлення і стиль сеї розвідки носить ціху розтягlosti і утяжливости, хоч не того тяжко-наукового стилю. Автор мав по часті й труднощі що до мови, як се вказують сліди польонізмів і галицьких макаронізмів як: усполенє, слушно, запізнавати = незнати, сьвідченє = Leistung, — і предлежить (обовязок), соединяти, іно, должен та ин.

Розвідка Льва Левицького Про публичне добро ст. 103—121, розведена на пять уступів: понятє публичного добра, роди публичного добра і в особности водне право, дальше чи публичне добро може бути предметом правних відносин а саме власности, служебности, заставу, посіданя і засидженя, а в кінци дещо про компетенцію судових і адміністративних властей і про ґрунтові книги для публичного добра.

Дра Костя Левицького Не сьвідомо помпнений лідич, практична розвідка в теоретичнім освітленю ст. 122—129. Він виказує в ній о скілько постановою спадкового права в § 778 австр. цив. зак. відповідає духови закона, воли спадкодавця і правам спадкоємця.

Дра А. Чайковського Про старинний грецький процес кримінальний, стор. 130—145, статя з карної процедури Атен. Вона вийшла досить цікавою і інтересною, певважаючи на сухий і утяжливий предмет, бо д. Ч. представив річ до ладу, в легкім стилю, оживляючи її прикладами з історії громадянського житя Атенців.

Критична розвідка Дра К. Левицького Про новий еґзекуційний устав (стор. 146—159), єсть доповненєм до єго критичної розвідки про нові процесові закони в попередніх річниках Пр. Ч., де він викладає основи дотичного закона та виказує його добрі боки, хиби і недостатки.

Під конець подана М. Г(анкевич)а посмертна згадка про ученого правника Франца Гофмана, та бібліографія правничої літератури: укр.-руської, польської і німецької. Г. З.

Т. И. Осадчий — Крестьянское товарищеское землевладѣніе въ Херсонской губерніи, Одеса, 1897, стор. 33.

Автор брошюри дає коротенький начерк історії і обставин істновання хліборобських товариств у Херсонщині, що останніми часами звернули на себе загальну увагу. Не вважаючи на те, що в натурі українського селянина признаєть ся потяг до індивідуального господарювання, в Херсонщині ми бачимо досить широкий спосіб товариського володіння землею.

Природні обставини вплинули так, що наш селянин мусів позбутись на час того потягу до індивідуалізму і складати з себе спілки, товариства для купівлі і володіння. Обставини сі ось-які. Небезпечно, насамперед, селитись самому в степу, де кругом на кілька десятків верст нема людського житла; неможливо також одному чоловікови своїми власними силами боротись з природою, — копати на велику глибину криниці, ставки і т. и., а се невідмінно треба, бо води в степу дуже мало. Окрім того, земля в Херсонщині, як кажуть статистичні джерела, продасть ся здебільшого великими пайками, в 500—1500 десятин; звичайно, що таку силу землі купити одному чоловікови з селян, хоч би й заможному, не під силу. Банкову за допомогу теж легше дістати цілому товариству, а не осібним одиницям. Треба сказати, що закон російський не сприяє переходу дворянських земель в руки селян; по закону всі довги, що лежать на землі, повинні сплачуватись, коли купує не дворянин, в 5 років, — і от, купивши землю, селянин мусить лізти з шкури, щоб сплатити ті довги в протязі 5 років, бо инакше у нього відберуть землю. Всі сі умови спонукають селян складати з себе спілки, товариства для купівлі землі.

Що до самого володіння купленої землі, то здебільшого се робить ся так: перш за все виділяють ся ґрунти під оселі; часом земля ділить ся рівними частками для всіх товаришів, але частійш ґрунти наділяють ся пропорціонально тій сумі, яку заплатив кожний. Польова земля ділить ся черезполосними „смугами“, як кажуть в Херсонщині. В деяких товариствах земельні участки дають ся не на вічно, але через кілька там років землю знов переділяють. Сей спосіб не вигідно впливає на розвиток господарства, бо найбільш домагають ся переділів такі селяне, котрі цілком виснажать свій наділ і від переділу мають надію дістати иньший, кращий. Буває і так, що польову землю ділять навечно, а спільно користують ся тільки випасами і вигонами. Всего такими товариствами, по статистичним даним, куплено 120000 десятин; се тільки 6%о всеї землі, яку селяне одержали в наділ по знесенню кріпацтва. Такі невеликі результати товариств вимагають, щоб їм давали за допомогу і держава і суспільство, улекшали-б їм спосіб користуватись за допомогою з „селянських банків“, бо, як каже цілком справедливо д. Осадчій, не вважаючи на всі хиби, товариство все таки, завдяки сучасним обставинам, єсть незрівняна форма, що дає хліборобови такі вигоди, без яких трудно було-б йому вести господарство на пустому степу, де часом на протязі 20 верст і тепер ще не побачиш людського житла, отже воно помагає густійше заселяти і краще культивировати наші степи (стор. 18). Сього одного досить, щоб товариствам придбати велику прихильність і симпатію від усіх, хто думає про долю і добробут народа.

Karol Falkiewicz — Monografia powiatu gródec-kiego, Городок, 1896, стор. 140.

Праця сеся належить до числа тих, що були написані на конкурс оголошений Музеєм імени Дзедушицких у Львові а дістала нагороду признану Міністерством просвіти двом найліпшим конкурсним творам.

Вона ділить ся на три головні частини. В першій обговорює автор будову землі, в другій наводненє і клімат, а в останній подає статистику повіта. Перші дві частини оброблені дуже старанно, а опирають ся вони на працях проф. Ремана, Зубера і иньших — і дають властиво далеко більше, як то автор в назві книжки зазначив, бо трактують також, правда досить загально, про геологію, яку науку взагалі.

Менше старанно оброблена остання частина праці — статистика. Повіт Городецький числить гр.-кат. 42.691, рм.-кат. 14.114, а Жидів 1657; шкіл народніх має 44; читати і писати уміє ледви 19%. Мурованих доріг і залізниць має повіт мало, проте й торговельний рух невеликий. Домашній промисл майже не існує, а великого цілком нема. Повіт Городецький очевидно на скрізь рілничий, в рослин промислових в полудневій частині сіють лен, але через те, що нема близько прядільних варстатів, з його управи тягнуть зиск торговельні посередники — Жиди. Годівля рогатої худоби, домашнього дробу, пасічництво, рибальство, годівля раків і садівництво стоять дуже низько.

По таких загальних выводах, переплітаних тут і там деякими радами в напрямі економічного подвигненя сільського люду приступає автор до топографічно-статистичного опису поодиноких громад. Тут подає він в алфаветичнім порядку громади приналежні до Городецького повіта, число людности з поділом по релігії, школу, парохію, віддалене від Городка, великість табулярної і нетабулярної власности, число хат, та при деяких історичні дати, що належать до даної місцевости, або якісь визначні річи, н. пр. при селі Черляни — опись, та історію фабрики паперу. Є також подекуди згадки про стрій, про відміни в виговорі, про будову хат, та про прислівя. В окремім відділі описує автор весільні обряди та наводить сьпіванки (руські), які сьпівують на весілю.

При описі села Ротенган (Rothenhahn) звертає автор увагу археологів на те, що на тамошніх полях знаходять ся якісь ваги, де викопують особливше каміне та фрагменти глиняних судна.

Хоч ся праця подає досить цікавий статистичний матеріал, всеж таки не дає вона нам повного образу суспільно-економічних відносин в повіті, чого читач може домагати ся з повним правом від монографії. Бракує тут передовсім таблиць, що групували-б одноцільно статистичний матеріал і через те давали наглядний образ відносин в цілім повіті.

З голословного наведення, що в повіті ледви 19% є письменних, не маємо ще докладного образу просвітних відносин: не знаємо, чи є там які просвітні товариства, чи бувають там які відчити, віча і т. д. Далше не знаходимо в цілій праці образу кредитових відносин повіта, спеціяльно: яке обдовженє населеня, які є кредитові інституції. Не згадує автор також в праці про поділ рустикального ґрунту, яка платня рільного робітника і які взагалі заробкові відносини в повіті. Далі — не обчислено богацтва повіту, маєтку і тягарів, що припадають на одну голову і т. д. Бракує тут також відомостей про те, чим живить ся людиність, яка серед неї животна сила (довгість віку, та число дітей), та яка смертельність. Відносини торговельні і промислові оброблені занадто поверховно.

Оцінюючи однак вартість книжки в її добрих і слабих сторін, мусямо признати, що вона становить оден крок наперед до ліпшого пізнаня нашого краю, і буде на все цінним підручником для будучого дослідника.

С. Гл.

Энциклопедическій Словарь, издатели Ф. А. Брокгаузъ и И. А. Ефронъ, томи XX полутоми 39 й 40, т. XXI пол. 41 й 42: Московскій Университетъ — Неясныи, Нибелунги — Опацкій, Сиб., 1897, ст. 960 і 957.

Огляд цікавих для нас статей почнемо з географічно-статистичних: Мстиславль (39), Новгородъ Сѣверскій (41), Новогрѣдъ В., Новозыбковъ, Новомиргородъ, Новомосковскъ, Нѣжинъ, Овручъ (42), Одесса. Отсі статі взагалі оброблено більш менш повно; до ст. Новгородъ Сѣв. и Нѣжинъ додано маленькі історичні начерки, а до ст. Одесса плян міста на окремі картці. З статей історичних й по історії літератури: Мстислави (39) — Владиміровичъ, Ізяславичъ, Мстиславичъ, Мужи, Муромъ, Мытъ, Мѣры (давні с. 327—8), Наримунтъ (40), Нарѣжный В. Т., Наумовичъ, Несторъ, Нечай, Никита Кожемяка (41), Никифоръ митр., Николай Святоша, Нифонтъ, Новгородъ (244—9), Огоновскій, Олег (42) й Олегъ Святославичъ, Ольга св., Ольгердъ.

Деякі цікаві вказівки можна знайти в статях Музен (39, 116—122) й Начальное народное образование (40, ст. 763, 766—767 и таблиця I на окремі картці — де що про стан освіти на Україні, хоч зроблено се на підставі досить давніх справоздань).

Застановимось на деяких окремих статях і їх недокладностях. Статтям про давніх князів взагалі можна закинути, що оброблено їх досить неровномірно: цікаво наприклад порівняти статі про Олега й Олега Святославича (42) зі статями про Ольгу і Ігоря Рюриковича (пол. 24).

В статі про Олега майже половину займає детальне переповідання умови з Греками, хоч можна-б було обмежитись лише кількома стрічками про загальний характер умови. З другого боку нема одности що до бібліографічних вказівок: часом нотують ся тільки монографічні праці про той або иньшій період давньої історії, часом автор детально визначає жерела й подає томи й сторінки Полного Собранія Русскихъ лѣтописей (як нпр. пол. 42, ст. 858 й ранійше пол. 24 ст. 894—96); часом же ми не знаходимо ніяких вказівок ні на жерела ні на монографії (нпр. пол. 39, 104—106 ст.). В статі про Ольгу згадано з історичної літератури лише дві статі присвячені питанню про походжене її. Статя про Ольгерда оброблена досить поверховно і має деякі помилки: автор відійшов від дійсности в характеристиці відносин між Ольгердом й Кейстутом (пор. нпр. Антонович Моногр. I, 96), не згадано про суперечку що до уділів Дмитра й Дмитра Корибута; за володіння Волиню вів боротьбу з Польщею не стільки Ольгерд, як Любарг; окрім того автор зовсім не згадує за питанє про київську митрополію і м. Кипріяна (про се досить невиразно було сказано й в статі про К. пол. 29, ст. 87).

О. Г—ий.

Видавництва й книжки, обговорені в сїм томі:

Часописи за р. 1897: Вѣстникъ Европы

Новое слово

Русская Мысль

Русское Богатство

Сѣверный Вѣстникъ

Русское Обозрѣніе

Журналь Министерства Народнаго Просвѣщенія

Варшавскія Университетскія Извѣстія

Ученыя Записки Юрьевскаго университета

Ученыя Записки Казанскаго университета

Христіанское Чтеніе

Богословскій Вѣстникъ

Странникъ

Литовскія Епархіальныя Вѣдомости

Минскія Епархіальныя Вѣдомости

Полоцкія Епархіальныя Вѣдомости.

Археологическія Извѣстія и Замѣтки

Чтенія въ Обществѣ Исторіи и Древностей Россійск.

Историческій Вѣстникъ
 Русская Старина
 Русскій Архивъ
 Византійскій Временникъ
 Извѣстія Отдѣленія русскаго языка и словесности
 Имп. Академіи Наукъ
 Русскій Филологическій Вѣстникъ
 Этнографическое Обзорѣніе
 Живая Старина
 Ateneum
 Biblioteka Warszawska
 Przegląd Polski
 Przegląd Powszechny
 Przegląd literacki i naukowy
 Kwartalnik Historyczny
 Lud
 Wisła
 Archiv für slavische Philologie.

Др. Люборъ Нидерле — Человѣчество въ доисторическія времена.
 Доисторическая археологія Европы и въ частности славянскихъ земель,
 1898.

V. Jagič — Einige Streitfragen, 1898.

Karol Potkański — Kraków przed Piastami, 1898.

Лѣтопись по Лаврентьевскому списку, изданіе 3-е, 1897.

Dr. A. Kolessa — Dialectologische Merkmale des südrussischen
 Denkmals a. d. XIII Jhdte „Žitije sv. Savy“, 1896.

В. Истринъ — Хронографъ Ипатскаго списка лѣтописи подъ 1114
 годомъ, 1897.

А. Н. Пыпинъ — Исторія русской литературы, том I, Древняя
 письменность, Том II, Древняя письменность. Времена Московскаго цар-
 ства. Канунъ преобразованій, 1898.

Д. И. Эварницкій — Главнѣйшіе моменты изъ исторіи запорож-
 скаго козачества, 1897.

Sprawozdania komisji do badania historii sztuki w Polsce, т. VI
 в. 2 i 3, 1898.

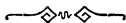
Kazimierz Pułaski — Szkice i poszukiwania historyczne, serya
 druga, 1898.

Г. Барадулинъ — Жизнь и дѣятельность св. Θεодосія Углицкаго
 архіепископа Черниговскаго, 1897.

И. Хитровъ — Замѣчательные люди изъ русскаго бѣлаго духо-
 венства въ XVIII столѣтіи, 1897.

- Н. Молчановскій — Бюджеты г. Кіева въ срединѣ XVIII в., 1898.
- И. Стешенко — И. П. Котляревскій и Осиповъ и ихъ взаимоотношенія, 1898.
- И. Стешенко — И. П. Котляревскій въ свѣтѣ критики, 1898.
- Н. Дашкевичъ — Малорусская и другія бурлескныя (шутливныя) Энеиды, 1898.
- A. Barwiński — Das Volksleben der Ruthenen.
- Dr. R. F. Kaindl — Die Huzulen.
- Bei den Huzulen im Pruththal. Ein Beitrag zur Hausforschung in Osterreich, 1897.
- Die Jagd bei den Huzulen. Geschichtlicher Rückblick, Jagdgeräthe und Jagdausrüstung, 1897.
- Das Wild und der Wildglaube der huzulischen Jäger, 1898.
- Jagdaberglaube und Jagdgeheimnisse bei den Huzulen, 1898.
- Die Fischerei bei den Huzulen, 1898.
- Aus der ungarischen Marmarosch. Volkswirtschaftliche Skizze, 1898.
- Kleine Beiträge zur Kunde der Bukowina. Erste Folge, 1897.
- Volksüberlieferungen der Pidhireane. Beiträge zur rusnakischen Volkskunde, 1898.
- Сборникъ матеріаловъ для описанія мѣстностей и племенъ Кавказа, т. XXI і XXII, 1896.
- A. Дольницкій — Про новыи процесъ цивільный, 1897.
- A. Заячкѡвскій — О новыхъ податкахъ особистыхъ, 1897.
- Правнича Часопись, розвідки правничі іст.-філос. секції Наук. тов. ім. Шевченка, т. VII, 1897.
- Т. И. Осадчій — Крестьянское товарищское землевладѣніе въ Херсонской губернии, 1897.
- Karol Falkiewicz — Monografia powiatu gródeckiego, 1896.
- Энциклопедическій Словарь, издатели Ф. А. Брокгаузъ и И. А. Ефронъ, т. XX і XXI, 1897.

З ТОВАРИСТВА.

Столітні роковини відродження українсько-руського письменства.

(Обхід у Львові дня 31 н. ст. жовтня і 1 н. ст. падолиста 1898).

Були се погідні, теплі і соняшні дні глибокої осені — ті два дні, понеділок і вівторок, в котрих у Львові зібрали ся тисячі галицьких і посторонніх Русинів для святкованя великих роковин. Погідно і соняшно було також в душах усіх народовців, що на ті два дні зложили свою збрую, якою звичайно воюють між собою в політичнім житю, і забувши на всі домашні суперечки, зібрали ся разом, аби згідно помянути батька національної літератури. Хоч перед ювілеєм і не було агітації по краю, з'їзд Русинів був справді величавий — і велике народне свято випало так, як мало яка народна маніфестація. З того, що в цілім дводневнім обході свята не було видко у нікого і найменшої гадки поцувати як небудь повагу свята, знати було свідомість діла у загалу, бажане позити хоч короткий час у сфері більш ідеальній, вольній від звичайної злости дня. Підвиснене духа у вібраних і в театрі і на „академії“ гостей було незвичайне — і ціле свято робило на кожного глибоке вражінє.

Здаючи справу з сего дводневного свята, мусимо перше сказати, що крім него, в неділю 30 жовтня, відбув ся ювілей 25-літної діяльности Івана Франка (опис сего свята подано в Л.-Н. Вістнику); до того політичні партії мали в тих днях у вільний час свої наради, а „Народна Торговля“ відбувала свої загальні збори. Помінаючи ті наради і збори, почнем справозданє від понеділка 31 жовтня.

Перед полуднем того дня на Руській Бесіді зібрала ся громадка письменників і любителів письменства на нараду в справі основаня видавничої спілки і товариства письменників. Як відомо, молодіж з „Академічної Громади“ задумала оснувати товариство для запомоги неможлих письменників і вже має дозвіл збирати на се складки. Гадка оснувати таке товариство безперечно добра і заслугує на всяку підпору, але самим письменникам більше припала до вподоби гадка заложеня видавничої спілки, котра — якби справа повела ся — може краще забезпечити письменників, ніж хвиливі запомоги в крайній потребі. Наслідком наради над сими справами було заложене комітету (дд. Грушевський, Франко, Маковей, Гнатюк і Заячківський) і оголошене відозви, друкованої в числі 236-ім „Діла“, котру зараз тут і подаємо в цілости. Відозва появила ся зараз по ювілею, бо ще на святачній вечері по промові проф. Грушевського широка громада згодила ся на основанє такої спілки і підписала уділів на звиш тисяч зр. Відозва ся така :

„Братя Русини!

Серед пережитих нами щасливих хвиль всенародного нашого свята виникла гадка зробити якусь памятку сих памятних днів, гідну їх і здатну до дальшого розвою нашої культури.

Зібрані підчас сих свят на пораду українсько-руські письменники прийняли проект — завязати українсько-руську видавничу спілку в формі товариства на уділах в обмеженою порукою з найширшим кругом видавничої діяльності, а при вий заповоговий фонд для українсько-руських літератів імени Івана Котляревського.

Потреба якоїсь інституції чи товариства, що зайняло ся б видаванем книжок для народа і інтелігенції і їх розпродажою по провінції, відчуваєть ся від давна дуже живо — завязане такого товариства було би прегарною і важною памяткою столітя нашої нової літератури. Але розвинути відповідну діяльність товариство могло би тільки тоді, якби найшло відповідну поміч у загалу. Про потребу заповогового фонда стілько писало ся, що хіба годі її пояснити ще, а шануючи заслуги наших письменників, що нераз серед найтяжшої материяльної біди сповняли свою роботу, було-б на часі про нього подбати.

Дорогі Земляки! Знаємо, як не легко видобуваєть ся гріш у нашої неможливої суспільности, але знаємо і те, що нам нема

звідки чекати помочи і що ми в себе мусимо видобути все те, що иньші національності мають готове! Хто може хоч скільки-небудь, нехай приступить, бо прикро було-б, якби прийшло ся сказати: се все добре, тільки наша суспільність не може на сю многоважну річ зложити кілька тисяч уділами. Чей вже так зле з нами не є!

Комітет приступить до виготовлення статутів товариства, коли буде субскрибовано найменше 120 уділів по 25 здр. Просимо отже спішити ся з субскрипцією і приєднувати всіх прихильників розвою нашого слова. Зголошеня мають посилатись на адресу Адміністрації „Літературно-наукового Вістника“ (Львів, Академічна 8). Туди-ж просить товариство Академічна Громада надсилати жертви на заповоговий фонд літератів (на котрий збирати складки вже має позволенє) і зголошуватись по бльоки, хто схотів би зайнятись збиранєм складок.

Ми переживаємо великі в історії нашого народа часи; вони вкладають на нас і великі обовязки. Не засипляймо потреб нашої суспільности, бо час не жде, бо многоважні питання нашого розвою важать ся як раз тепер, щоб тим чи иньшим результатом рішучо вплинути на наше дальше житє.

За комітет *М. Грушевський*“.

Коли-б дійсно повели ся справи, порушені у сій відозві, то се була би найкористїйша, тривка памятка по ювілею „Енеїди“.

В понеділок вечером в театрі гр. Скарбка відбула ся вистава „Наталки Полтавки“. Уже на кілька днів перед виставою всі білети до театру були випродані, так що треба було се оголошувати в дневниках, щоб люде не приїздили до Львова в надїї, що ще дістануть які білети. Велика саля театру була повна від партеру аж до галерії. Вся публіка явила ся у святочних строях; були тут гості головно з Галичини, але також і з Буковини, і з подальших ще сторін, як з Відня і и.

Вистава почала ся прольоґом Ів. Франка, який поданий в сій книжці на початку, вийшов також окремою відбиткою, а був передрукований в „Ділі“, „Руслані“ і в „Буковині“. Прольоґ виголосив Лев Лопатинський; на жаль, не цілий, бо в другій половині прольоґу поліція казала трохи не все пропустити. Але мимо тих пропусків, прольоґ зробив таке велике вражінє, що публіка в цілім театрі встала з місць і засьпівала „Ще не вмерла Україна“.

По прольоґі сполучені товариства сьпівачкї „Бояни“: львівський, перемиський і стрийський, відсьпівали в супроводі військової

орхестри кантату, уложену І. Кишакевичем до деяких уступів в поезії Шевченка „На вічну пам'ять Котляревському“. Кантата — твір поважний і виконане її випало дуже гарно.

Потім русько-народний галицький театр відограв бездоганно „Наталку Полтавку“. В титуловій ролі виступила пані Ф. Лопатинська і своєю гарною грою і співом причинила ся дуже до світлості вистави.

По виставі „Наталки Полтавки“ сполучені „Бояни“ — разом до 150 співаків і співачок — відспівали „Вечерниці“ Нішинського в супроводі орхестри. Сама орхестра відограла потім симфонію G-mole М. Вербицького, а закінчив ся вечір алегоричним образом з живих осіб, що показував відроджене нашого народу. Образ, уложений Л. Лопатинським, був незвичайно ефектовний.

Загалом цілий вечер в театрі випав поважно і величаво і публіка одушевлена виходила з театру по 11 годині.

Так само поважно відбула ся дня 1 падолиста наукова академія. Велика саля і галерії Народному Дому були переповнені слухачами. Естрада була прибрана зеленю, серед котрої виднів портрет Котляревського, роботи артиста Ів. Труша. Академію отворив член виділу краюого др. Савчак короткою промовою, в котрій вказав на значіне св'ята, повитав зібраних і вніс оклик на честь цісаря Франц-Йосифа І, у котрого державі вільно нам плекати і розвивати свою рідну мову. Зібрані повторили тричі оклик на честь цісаря. Потім три професори університету Мих. Грушевський, Стефан Стоцький і Ол. Колесса мали відчити: перший на тему: „Укр.-руське літературне відроджене в історичнім розвою українсько-руського народу“, другий про Котляревського і його Енеїду, третій про століте обновленої українсько-руської літератури.*)

По відчитях Ю. Романчук повитав зібраних іменем народно-руських товариств. Він указав на вплив творів Котляревського, так на народну просвіту, як і на зріст науки, котра поки-що розвиває ся в українсько-руській мові лише на галицькій Русі; але треба над'ятися ся, що ся нова літературна течія ранше чи пізнійше поплине за кордон, відки свого часу поплила до нас животворна течія з ділющого жерела творів Котляревського.

---

*) Перші два відчити подано в XI книжці „Літературно-наукового Вістника“, третій буде поданий в XII книжці.

Пані Н. Кобринська говорила про становище жінки в нашій обновленій літературі. Зміст її промови такий: Від часів Сафо аж доси кожда епоха, що мала великих писателів мужчин, мала і великих писательок. З померклої нашої старини лише рідко доходить до нас яке жіноче імя, але жіночі народні пісні безіменних авторок, які нам дала минувшина, — то найкрасша частина нашої самородної літератури. Перейшовши до новітших часів, п. Кобринська вчислила і коротенько схарактеризувала всі наші писательки, почавши від Марка-Вовчка, а скінчивши на Лесі Українці і Кобилянській. „Жінка все і всюди уміла зрозуміти духа свого часу і вимоги своєї суспільности. Не велика отже честь для народу, у котрого жінка низько стоїть, а зібрані тут мною імена свідчать, що ми розвиваємось не лише на поли народнім, але і на поли загального поступу, котрого мірою завсїди була література і жінка“. Так закінчила Кобринська свою промову.

По ній промовив селянин О с и п Г у р и к про значіне Котляревського для селянства і його просьвіти, а Гр. Гарматій іменем молодіжи, що у нас від давна перша ставала до боротьби за права народу і поступу, запевнював, що наша молодіж і дальше буде служити народним ідеалам.

Академія тривала три години від 11—2. Замітною була абстїненція москвофілів і Поляків в цілім сьвятї; — в театрі і на академії був лише красвий маршалок гр. Стан. Баденї.

Вечером відбула ся в салї поштового клубу в готелю Жоржа сьвяточна вечеря, до котрої засїло звиш 200 осіб. Вечер минув мило на розмовах і промовах, з котрих особливо визначали ся промови Франка, Грушевського і Стоцького. Спільна забава протягла ся поза північ, а що на ній порушено і одобрено гадку видавничої спілки, то можна мати надїю, що будуть і з неї добрі наслідки.

На ювілейне сьвято прийшли з ріжних сторін письма з привітами і телеграмами. З них кілька важнійших прочитано на академії; тут подаємо з них більший вибір.

Полтава. Гурт Українців з Полтави з поводу сьвята у Львові 100-літнього ювілею „Енеїди“ славного Івана Котляревського засилає свій глибокий привіт всім просьвітнім інституціям в Галичині і Буковині, які злагодили видатний празник в пам'ять Батька українсько-народної літератури. Засмученим, що наша Полтава не зібралась з силами визначить сей ювілейний рік в духовім

житю Руси-України, нам дає утіху лиш надія, що настане, а може вже й близько той час, коли й Полтава в українських суспільних справах брати-ме участь, відповідаючи їй природним завданням, притягненим на сей час денаціоналізацією впливових суспільних станів у нас на Україні. Слава Руси галицькій!... Слава просвітним товариствам і діячам, які відбувають національне свято століття народно-української літератури. Слава Галичині, Буковині, що прокладають шлях Руси України до ліпшої долі! — Полтава, 15-ого жовтня. *Полтавеці.*

Київ. „Витаємо з великим національним святом щирим серцем а душею прилучаємо ся до вас у величню хвилину. Несмертельна слава першому ратаєви рідного слова! Хай же воно буяє і лунає по всему світі! Слава! — *Київце.*

Чернігів. Звідси прийшло гарне письмо. В горі намальовано тушем ліворуч портрет Івана Котляревського і докола виписані слова Шевченка: „Будеш, батьку, панувати, поки живуть люде; поки сонце з неба сяє, тебе не забудуть“. Праворуч церков полтавська, а коло неї хата з підписом „Хата Котляревського у Полтаві“. Низше виписано: „Братям - Галичанам привітання од Чернігівців у столітні роковини „Енеїди“ Івана Котляревського“. Дальше іде письмо: „До Наукового Товариства ім. Шевченка. На протягу XVIII століття Україна потроху втрачувала свої народні права і, здавало ся, близький був час її повного сконання. Під ворожими та деморалізуючими впливами Україна втратила свою інтелігенцію, своїх панів, що вже не дбали о добро народу свого много-страдального, забули, що вийшли з хлопського стапу, як іще батьки їх од панської неволі Україну борошили... І знов настало давнє лихо, знов не було проводирів, а темрява що раз тяжче обгортала нещасливу землю нашу. „Доборолась Україна до самого краю...“ Так було понад Дніпром і далі аж до гір карпатських... І не було вже національних інституцій, не було нічого, щоб звязувало народ до купи, у чому-б жив і виявляв ся дух і геній нації. Тоді повсталала нова сила, — та, що не огнем і мечем, а духом бореть ся і поборює; та сила була — живе слово народне, жива його поезія, пісня, що вихувала ся у тяжкий час під сільською стріхою, розважала мужика в його недолі й неволі. І прочув душею, відгадав ту силу славний козак у Полтаві, Іван Котляревський; узяв він рідне слово, прибрав його у красні шати, та й пустив між люди, на

втіху та радість бідним землякам своїм, на славу краєви рідному. І знов ожили надії на ліпші часи, і знов знайшли земляки щось спільне, що звязувало їх, що усім однаково до серця промовляло, — і Полтавцєви і Чернигівцєви і Галичанинови і Буковинцєви. У тому велика заслуга Котляревського, що дав нам себе пізнати, що запалив наново сьвітло рідної осьвіти і культури; за ним пішли иньші талановиті сини народу і не дали тєє сьвітло загасити. Нині, у столітні роковини видання першого твору Котляревського, ми, Чернигівці, витаємо щирим серцем братів і земляків своїх у старому місті Львові, сьвідчимо про наше найтепліще співчутє до їх і кличємо: „Нехай живе Русь-Україна! І вічна пам'ять її славним синам, у першому-ж ряді — Іванови Котляревському! — У Чернигові, 1898. X. 12.“ За тим ідуть підписи кількадесяти осіб, мужчин і жінок.

Київ, 14 (26) жовтня 1898. Прийміть і моє щирє поздоровлення з нашим національно-літературним Великоднем! Найщиріше бажаю, щоб письменство наше, переживши перше тяжке столітє, за порогом сєго століт'я лишило усе тє, що шкодило і може шкодить його розвитку і розцьвіту, а перш за все — ростиц і роз'єднання! Єднання на ґрунті національно-поступової ідеї, на ґрунті позитивної працї, на ґрунті знання і самопізнання, на ґрунті високої поваги національної гідности — от якого єднання прагну я усім почутєм моєї душі. — Вам, дорогі земляки, судила ся ліпша доля, ніж Україні російській, на полі розвитку нашого слова, і ви досягли більш за нас; але досягли не без участи України. Україна цілий вік пригортала вас до серця, голубила вас, грїла і, як спроможна була, запомагала розвитку рідного слова. Справляючи сьюгодня сьвято письменника з України російської, ви тим самим сьвідчите про сьвідому потребу найтіснішого єднання з Україною і за се глибоке Вам спасибіг! — Дайте-ж мені разом з вами висловити вічну пам'ять, подяку і славу помершим робітникам на ниві нашого слова, що стояло, стоїть і до віку стояти-ме на сторожі коло народно-національного добра України! Слава помершим! А тим, що живуть і працюють, зичу віку довгого, здоровля доброго! На пришлих, ще ненарождєнних робітників маю певну ясну надію!... Сонцє наше йде і за собою приведе той ясний, прекрасний день, коли на українсько-руській землі

врага не буде — супостата,
а буде син і буде мати
і буде правда на землі.

Спасибі вам, дорогі земляки, і многая літа! — *Олександр Косицький-Перебендя*.

Одеса. „Душею єднаємось з вами. Нехай процвітає наше слово на добро рідного краю!“ (*Підписи*).

Житомир. Битаючи вив. товариство з радісним ювілеєм полуднево-руської мови, Волинське церковно-археологічне товариство сердечно жичить дальшої щирої праці на добро руському краюви. Президент товариства — *Барський*.

Лубни. Просимо доложити на загально-українське свято і наше глибоке, вдячне пошанування пам'яті незабутнього творця української літератури. (*Підписи*).

Єлисаветград. Всією душею витаєм велике свято рідного слова. (*Підписи*).

Чернівці. І ми кличемо разом з вами: „Будеш, батьку, панувати, поки живуть люде, поки сонце з неба сяє, тебе не забудуть“. За буковинські руські товариства: *Стоцький, Пігуляк, Попович*.

Чернівці. Академічне товариство „Союз“ бере духом участь у святі всенароднім,

Сторожинець. Сердечний привіт сьвітлим учасникам великого свята народного. Ми духом з вами! Не загинем нині ми, правовірні Русини! — За руську сторожинецьку громаду: *Коралевич, др. Окуневський, Видинівський, др. Іванович, Осип Левицький*.

Петербург. „Нехай і наш голос залунає в час святкування пам'яті того, що своєю Енеїдою купно з другими Слав'янами оголосив сьвітови про наше духове життя. Котляревському слава, слава, слава! *Петербурські Українці*.“

Курск. Хвала і вічна пам'ять першому українсько-руському поетови Іванови Котляревському! Душею і серцем з вами! (*Підписи*).

Прага. Святкуючи на чужині столітні роковини відродження нашої літератури, бажаю, щоби се свято з'єднало всіх до щирої праці для добра народа, щоби і він став повним учасником і пособником всіх культурних здобутків. — *Проф. Горбачевський*.

Прага. Воскресителю рідної літератури, сеї могутчої сили при-

родного розвитку народів, віковічна слава від пражських Русинів! — *Др. Кобринський*.

Сараєво. В другім століттю розвитку народної словесности возьмім собі за невідступний обовязок іти до того, щоб руської мови уживали у всіх наших школах, домах і урядах. — *Русини з Босни*.

Riva di Garda. До соняшного сьвята, котре сегодня сьвяткуєте в городі Руси, шлю і мій промінь зпід далекого чужого небозводу. — *Леся Озаркевич, Оксана Озаркевичівна*.

Відень. Честь поминаючим сотні роковини відродження нашого письменства. На перекір ворогам і ренеґатам кличем сегодня в-одно з усею Україною: Наперед! ми не дамося! нас більше тут! Наша дума, наша пісня не впре, не загине! — *Товариство „Сїч“*.

Кранів. В день посьвячений столітній памяти великого творця Енеїди шлем привіт і лучимось духом з вами. — *Русини краківські*.

З Лубна (Leoben) прислало привіт товариство гірничих студентів-Русинів „Чорногора“, а з **Пршибраму** таке саме товариство „Вагра“.

З Америки, з Джерзісіті. „Епохальне сьвято народне сьвяткуємо з вами. *Американські Русини*.“

Харнів. „Императорській университетъ шлетъ свой привѣтъ львовскому ученому обществу имени Шевченка и присоединяется къ чествованію памяти въ родственной намъ русской Галиціи незабвеннаго И. П. Котляревскаго, положившаго сто лѣтъ тому назадъ своей перелицеванной Энеидой начало новой малорусской литературы. Ректоръ *Алексѣенко*.“

Харнів. „Харьковское историко-филогическое общество съ живѣйшимъ сочувствіемъ присоединяется къ чествованію памяти Котляревскаго, цѣня въ немъ высокодаровитаго писателя, раскрывшаго въ оригинальной художественной формѣ богатство малорусскаго языка и содѣйствовавшаго возникновенію серіознаго интереса къ малорусской народности и литературѣ. Предсѣдатель професоръ *Сумцовъ*.“

Чернигів. „Черниговская Губернская Земская Управа. 12. октября 1898 г. Пр. 6.362. г. Черниговъ. Въ „Наукове Товариство імени Шевченка у Львові“. Черниговская Губернская Земская Управа, принося „Науковому Товариству імени Шевченка“ благодарность за приглашеніе на литературное празднество, въ виду

предстоящого Земського Собрання, не можетъ прислать своего представителя, но считаетъ своимъ долгомъ выразить „Товариству“ привѣтъ и сочувствіе въ день празднованія столѣтняго юбилея новаго періода украинской литературы и пожеланіе ей въ будущемъ свободнаго и счастливаго развитія“. Підписано предсідателем і кількома членами.

Петербург. „Отдѣленіе русскаго языка и словесности Академіи Наукъ привѣтствуетъ Общество имени Шевченка съ торжествомъ по поводу столѣтія выхода Энеиды Котляревскаго. Предсѣдатель *Бычковъ*.“

Софія. По случаи 100-годишина юбилея от возраженіето на украинцката литература историко-филологическіят факултет прашта своя сердечен поздрав на Украинци и им жєлає сполука в борбата за націонална и культурна равноправност. *Декан Агура*.“

Прага. Společnost musea království českého vítajíc s pocity bratrské účasti stoleté jubileum znovuzrození ukrajinskoruské literatury, přeje vaší krásné slavnosti nejskvělejšího zdaru Necht' i v budoucnosti vlastenecké tužby vaše dojdou splnění ku blahu a slave šlechtného vašeho národa. *Presidium*.

Прага. V dome u „Halanků“ shromážděná společnost dýchánku Náprstkovy vzpomíná významné slavnosti stoletého výročí založení literatury v jazyce národním a zasílá srdčné bratrské pozdravy drahým pobratimcům spojeným v zasloužile vaší společnosti.

Прага. Narod vytrvavši na cestě ukázané Kotlarevským spěje vstříč krásné budoučnosti. *Řehoř*.

Прага. K významne slavnosti bratrsky pozdrav zasila a rozvoji maloruske literatury dalšího rozkvětu přeje — Redakce Slovanského Přehledu.

Привіти з Галичини прийшли такі:

Бережани. При нинішнім сьвяті ми духом з вами! — *Бережанські Русини*.

Бібрна. Почитаючи память незабутого Івана Котляревського, батька українсько-руської самостійної літератури, бобрєцька філія „Просьвіти“ шле свій поклін одномишленникам. — *Лєв Левичкий*, голова. *Іван Бурбель*, писар.

Бібрна. Почитателям Котляревського, першої зорі руського письменства, посилає свій привіт — *бобрєцька читальня „Просьвіти“*.

Бібрна. Ми, хлопці з Баківців, празнуємо память Котляревського за те, що перший писав по нашому. — *Читальня „Просьвіти“*.

Борці. Слава і поклін сьвяткуючим народній ювілей! — *Читальня в Циганах.*

Броди. Сьвяткуючим столітній ювілей відродження щирій привіт! Честь тим, що двигают народний прапор! — *Брідська філія „Просьвіти“.*

Буківськo. Гірниязи Сянїччини буківського повіту засилають сердечний привіт поклонникам живого народного слова.

Вадовиці. Серцем і духом лучимось з вами, бажаючи дальшого відродження і поступу нашої народній літературі, кличемо: щастя Боже! — *Русики міста Вадовиць.*

Вишнівачин. Честь памяти батька Котляревського, що славу козацьку за словом єдиним переніс в убогу хату сироти. — *Іван Сандецький, Іван Гарматій, Єпифаній Роздільський.*

Долина. Прийміть і нас молодших братів до участі в великім сьвяті народнім, бо ми бажаємо разом з вами засьпівати: „Ще не вмерла Україна!“ — *Руська міщанська читальня в Долині.*

Дрогобич. Привіт від товариства руских ремісників „Зоря“ в столітні роковини літературного відродження. — *Рудницький, голова. — Герасимович.*

Збараж. Здоровимо вас, братя, з нинішнім великим сьвятом. *Цюприх, Добротвір.*

Золочів. Честь відродителеви українсько-руського слова. Братам, що підняли високо його стяг, слава! Духом з вами — золочівська філія „Просьвіти“. *Дудикевич, Єзерський.*

Журавно. Рідному слову розвитку і слави і свободи, бажаємо разом з вами, щоб вони довели нарід до найвисших людських ідеалів. — *Журавеничина.*

Коломия. З столиці Покутя шлемо вам привіт при нинішнім народнім сьвяті. Зерно, засіяне Котляревським, на нашій ниві сходить на славу дорогої України, а педалекий сей день, коли дасть богаті жнива — і живе добра слава, слава України і світ ясний, невечерній, тихенько засяє. — Русько-народні коломиїські товариства: *Родина, Боля, Жіночий кружок, Шкільна поміч, Народний Дім.*

Коломия. Честь вам, що поминаєте творця народної літератури. Ми духом з вами. — *Українсько-руська молодіж руської гімназії в Коломиї.*

Кути. Памятка відродження Руси одушевляє всіх Русинів і за-
гріває їх до праці, щоби перестали бути чужими у своїй хаті. —
Філія „Просвіти“ і читальня „Просвіти“.

Мости великі. Бодай пропало язичів Тетерваковського! — *Др.
Я. Невестюк.*

Надвірна. Сприяючі широко народній справі Русини Надвірнян-
щини духом з вами! — *Двайцять підписів.*

Обертин. Честь і слава батькови Котляревському! Руське
мужицьке слово не вмере, не загине! — *Русини.*

Отинія. Шлемо привіт тим, що сьвяткують пам'ятку відродже-
ня народу. — *Русини.*

Перемишль. Слава пам'яті народного сподвижника! Слава обо-
ронцєви забутих і понижених! Слава і тим, що його пам'ять поми-
нають, запоручникам бажань і думок Котляревського. — *Україн-
сько-руські гімназисти з Перемишля.* Крім того з Перемишля
була велика депутація від перемиської громади.

Перегінсько. Сердечно витаємо сьвітлий празник великого ав-
тора „Енеїди“ і „Наталки Полтавки“, що розрушив силою слова
кордони, розділяючі Червону Русь від прочих земель руських. Не-
хай же гремить руське слово від Карпат поза Дніпро далеко на
славу нам, на страх ворогам. — *Михайло і Юлія Лопатинські,
Волод. і Марія Левицькі, Нестор і Стефанія Рудницькі іменем
многих знад Лімниці і Бистриці.*

Пробіжна. Панове братя! В день столітніх роковин відродже-
ня українсько-руського письменства ми духом з вами! — *Читальня
в Пробіжні.* — Окрема телеграма прийшла відси від кількох осіб.

Рогатин. Слава синам, що віддають поклін батькови Іванови
і йдуть дорогою відродження до красної будучности. — *Філія
„Просвіти“.*

Рогатин. Першому оборонцєви хлопської мови вічна честь на
Руси! — *Читальня „Просвіти“.*

Самбір. Духом з вами віддаємо честь першому русько-народ-
ному писателеви І. Котляревському. — *Філія Просвіти, Руська
Бесіда, Педагогічне товариство, Шкільна Поміч.*

Скала. Слава і вдячна пам'ять Котляревському, воскресителю
рідного слова. В вік не померкне його ясна зоря. — *Читальня
в Скалі.*

Скала. Дай Боже, щоби всі діти України-Руси навчили ся цінити Богом дану нам бесіду премилу. — *Читальня в Слобідці туринецькій.*

Скала. Слава і пам'ять сьвятая батькови Котляревському, що відгребав наші сьвятощі з поневірки. — *Читальня в Турилчу.*

Снятин. Сьвяткуючим пам'ять великого Полтавця слава! — *Міщанська читальня.*

Сокаль. Віддаючи разом з вами почесьть авторови Єнеїди, кличем словами вішого Тараса: „Будеш батьку панувати, поки живуть люде, поки сонце з неба сяє, тебе не забудуть“. — Сокальські Русини: *Сельський, Миронович, Литинський, Козакевич, Чехович, Яюс, Петрушевич, Матіїв, Витошинський*

Станіславів. Честь пам'яті батька нашої народної літератури! Будеш, батьку, панувати і т. д. — *Станіславівська українсько-руська молодіж.*

Старе село. Почитателям Котляревського, творця нашої українсько-руської літератури, тай всім одномишленникам шлем привіт. *Яків і Ангеліна Яцкевичі.*

Стрий. Велике сьвято столітя нашого літературного і культурного розвою стрічає горячим привітом — *Стрийська Русь.*

Тернопіль. Віки в житю народів то лиш малі мінути. А хід історичних подій залежить і від убогих живих душ, не лише від великих мертвих капіталів. З тими думками витають тернопільські Русини на столітнім ювілею відродження нашого слова. — *34 підписів.*

Тернопіль. До вінця слави розбудителя живого українсько-руського слова влітає свій листок також — *українсько-руська молодіж гімназіяльна з Тернополя.*

Тлусте. Сто літ духового житя народу — то запорука лучшої долі. Ми духом з вами. — *Тлустецькі Русини.*

Фіріїв. І ми духом з вами сьвяткуємо столітні роковини відродження руського письменства! Честь пам'яті Котляревського! Слава вам! — *Читальня „Просвіти“ в Кореличах.*

Чесанів. „Все сумує, тільки слава сонцем засіяла, не вмре кобзар, бо на віки його привитала. Будеш батьку панувати і т. д.“ — Сими кобзаревими словами здоровимо вас, що празнуєте столітні роковини нашого літературного відродження. — *Осип Ко-*

куресич, учитель з Плавови, *Мих. Крупа*, учитель з Нового села, *Мих. Горошко*, учитель з Плавови, *Кость Бабицький*, учитель з Липска.

Чортків. З земляками, що сьвяткують столітні роковини культурного відродження України-Руси, лучать ся духом і мислею — *чортківські Русини*.

Крім того прислали ще привітні письма питомці народовці духовної семинарії у Львові, читальники з Унева, Якторова і Станимира, гурток учителів, К. Устиянович, учитель Іван Буцманюк, о. Антін Бончевський з Ансонії в Америці. Богато місцевостей замість писаних привітів прислали своїх делегатів. Варто також зазначити, що питомці духовної семинарії з нагоди ювілею освітили всі вікна семинарії.

На закінчене справоздання треба сказати, що устроєнем сего величавого сьвято займало ся Наукове Товариство імени Шевченка. Воно сего року мало також обходити 25-літній ювілей своєї діяльности — з тої нагоди і дістало також ріжні привіти — але щоб не мішати всенародному більшому сьвяту, заняло ся ним, відкладаючи свій власний празник на иньший час. Та коли протягом ювілею говорило ся про наш розвій і зріст, то кождий притім тямив, що значна пайка заслуг в тім припадає і Науковому Товариству імени Шевченка.

О. М.

ПОКАЗЧИК

до тт. XXI—XXVI Записок Наукового Товариства імени Шевченка¹⁾.

I. Розвідки, замітки й матеріали.

Будзиновський Вячеслав. Жива у східній Галичині і на Буковині. (На основі дат в „Stat. Jahrb. der k. k. Ackerbaumin. 1896 i 1897). XXI, м. 7, 1—36.

Гнатюк Володимир. Причинок до літератури нашого віршотворства. XXI, misc. 5—12.

Гнатюк Володимир. Руські оселі в Бачці (в полудневій Угорщині). XXII, м. 3, 1—58.

Г. М. і О. Г-ий, див. під Г-ий.

Г-ий О. і М. Г. Портрети Хмельницького з вид. 1683 р. (до портрету). XXIII і XXIV, misc., 18—20 (портрет є межі м. 3 і misc.).

Грушевський М. Анти („Анти, Antes). Уривок з історії України-Руси. XXI, м. 1, 1—16.

Грушевський М. Молотовське срібло. Археологічна замітка... XXV, м. 1, 1—6. (До того фототипічна таблиця).

Грушевський М. Надане магдабурського права містечку Дідову (в Київщині) 1596 р. XXV, misc. 3—5.

Грушевський М. Німецька дисертація про Хмельницщину (Nuoffer'a). XXIII і XXIV, misc., 17—18.

Грушевський М. Описи Ратенського староства в 1500—1512 р. Подав... XXVI, м. 2, 1—40.

Грушевський М. Печатка м. Константина з' Звенигорода. XXII, misc. 1—2.

Грушевський М. Примітки до історії козаччини, з поводу книжки: Бесіди про часи козацькі на Україні. Чернівці 1898. XXII, м. 2, 1—14.

Грушевський М. Хмельницький і Хмельницщина. Історичний ескіз. XXIII і XXIV, м. 1, 1—30.

Здзярський Станіслав. З паперів Жеґоти Паулі. XXVI, misc. 1—6.

¹⁾ Скороченя: м. місце (в книжці), misc. — Miscellanea, Бібл. — Бібліографія, Н. Хр. — Наукова хроніка; скорочення авторів пояснені в кінці.

Зубрицький Михайло. Про-
дажа „пошівства“ в с. Скопові
1592 р. XXV, misc. 1—2.

Зубрицький Михайло. „Тісні
роки“. Причинки до історії Гали-
чини 1846—1861 рр. XXVI, м.
3, 1—16.

Левицький Юліян. 1 і 2 па-
долиста 1848 р. у Львові (урядове
справозданне про львівську рево-
люцію). Подав... XXV, м. 3, 1—43.

Лотоцький Олександр. Су-
спільне становище білого (світ-
ського: духов-ства на Україні
і Росії в XVIII в. XXI, м. 2,
1—46.

Маковой Осип Ювилей укра-
їнсько-руської літератури. XXV,
м. 4, 1—1.

Рудницький Стефан. Нове
жерело до історії Хмельниччини.
Stanisław Temberski Roczniki
wydal Dr. Wiktor Czermak (Scrip-
tores rerum polonicarum t. XVI
cont. Stanisłai Temberski Anna-
les 1467—1656). Вид Історичної
комісії крак. Акад. Наук, Краків
1897. XXIII і XXIV, Н. Хр.
1—22.

Томашівський Стефан. На-
родні рухи в Галицькій Русі
1648 р. XXIII і XXIV, м. 2,
1—138.

Томашівський С. Перший

заявний лист Хмельницького.
XXIII і XXIV, misc. 1—9.

Франко Іван Др. Граничний
став. Епізод із 1805 року. XXV,
misc. 5—12.

Франко Іван Др. До історії
церковних братств на Галицькій
Русі. XXI, misc. 1—5.

Франко І. Др. Забутий укра-
їнський віршописець XVII віку
(єроліякон Віталій). XXII, м. 1,
1—16.

Франко Іван Др. Із пере-
писки П. Куліша з Галичанами
1870—71 р. XXVI, misc., 6—16.

Франко Іван Др. Писаня І.
П. -Котляревського в Галичині.
Подав... XXVI, м. 1, с. 1—14.

Франко Іван Др. Причинки
до галицько-руської бібліографії
1848—1849 р. XXII, misc. 3—10.

Франко Іван Др. Хмельниць-
кий — непризнаний польський па-
триот. XXIII і XXIV, misc.
9—17.

Франко Іван Др. Хмельни-
щина 1648—1649 років у сучас-
них віршах. XXIII і XXIV, м. 3,
1—14.

Целевич Олег. Причинки до
зносин Петра Дорошенка з Поль-
щею в 1670—2 р. XXV, м. 2,
1—26.

II. Рецензії (наукова хроніка і бібліографія).

Абрамовичъ Д. И. Къ во-
просу объ источникахъ Несторова
Житія преподобнаго Феодосія Пе-
черскаго. (Изв. отд. р. яз. и слов.
1898, I) Спб. *М. Грушевский.*
XXV, Бібл. с. 12.

Абрамовичъ Д. И. Нѣсколько
словъ въ дополненіе къ изслѣдо-
ванію А. А. Шахматова „Кіево-
печерскій Патерикъ и Печерская
Лѣтопись“ (Изв. отд. р. яз. и

слов. 1898, II) Спб. *М. Грушев-
ский.* XXV, Бібл. 12.

Акты взд. Виленскою Комис-
сією для разбора древнихъ ак-
товъ, т. XXI: Акты Гродненскаго
земскаго суда, В. 1894; т. XXII:
Акты Слонимскаго в. суда, 1895;
т. XXIII: Акты Холмскаго в. суда,
1896. *Ю. С. XXII, Бібл. 27—29.*

Алепскій Павель. путеше-
ствіе антиохійскаго патріарха Ма-

карія въ Россію въ половинѣ XVII вѣка, описанное его сыномъ, архидіакономъ Алепскимъ. Переводъ съ арабскаго Г. Муркога. Вып. I. (Отъ Алеппо до земли козаковъ). Москва 1896. *С. Томашевскій*. XXIII і XXIV. Бібл. 9—12. Вып. II. (Отъ Днѣпра до Москвы) Москва 1897. *М. Грушевскій*. XXIII і XXIV, Бібл. 12—13.

Ананьевъ П. А. Къ предстоящему столѣтію города Василькова Кіевской губ. К. 1897. *Г.-а.* XXI, Бібл. 24—25.

Антоновичъ В. Б. Археологическая карта Кіевской губ. Москва 1895. *М. Грушевскій*. XXV, Бібл. 1—6.

Антоновичъ В. Б. Описание монетъ и медалей, хранящихся въ нумизматическомъ музеѣ Университета св. Владиміра, вып. I: монеты древняго міра, К. 1896. *М. Грушевскій*. XXV, Бібл. 1—6.

Антоновичъ В. Б. По вопросу объ уничтоженіи Ярославова вала. К. 1895. *М. Грушевскій*. XXV, Бібл. 1—6.

Антоновичъ В. Б. Публичные лекціи по геологіи и исторіи Кіева, читанныя профессорами П. Я. Армашевскимъ и Вл. Б. Антоновичемъ въ историческомъ обществѣ Нестора лѣтописца. К. 1897. *М. Грушевскій*. XXV, Бібл. 1—6.

Археологическія Извѣстія и Замѣтки, 1897. *О Г.-ий*. XXVI. Н. Хр. 10.

Archiv für slavische Philologie. XIX Bd. I. К. XXVI, Н. Хр. 31—32.

Ateneum, 1897. *Ю. Л.* XXVI, Н. Хр. 24—25.

Барадулинъ Г. Жизнь и дѣятельность св. Θεодосія Углицкаго, архіепископа Черниговскаго (Хри-

стіанское Чтеніе, 1897). *С. Грушевко*. XXVI, Бібл. 31—34.

Барвінскій О. Das Volksleben der Ruthenen. (3 Oest.-ung. Monarchie). В. *Гнатюк*. XXVI, Бібл. 43—45.

Барсуковъ Николай. Воспоминанія о Н. И. Костомаровѣ и А. Н. Майковѣ. Спб. 1898. *О. К.* XXV, Бібл. 32.

Beilage zur Allgemeinen Zeitung. 1897. н-ри 1—226. Монахив. *І. Ф.* XXI. Бібл. 47—52.

Biblioteka Ordynacyi Krajsińskich — Muzeum Konstantego Świdzińskiego. t. XI. Dyaryusz Wojny Moskiewskiej 1633 roku, z ręk. wydał i przedmową zaopatrzył Alexander Rembowski (z trzema planami). Варш. 1895. *О. Ц.* XXIII і XXIV, Бібл. 5—9.

Byzantinische Zeitschrift, див. Огляд зах. евр. літ. XXII, Н. Хр. 38—41.

Богданъ Хмельницкій до часу повстанія прогвѣвъ Польщѣ. Коштомъ и заходомъ товариства „Просвѣта“. Льв. 1897. *С. Томашевскій*. XXIII і XXIV, Бібл. 13—15.

Богословскій Вѣстникъ, 1897. В. XXVI. Н. Хр. 6.

Братская помощь пострадавшимъ въ Турціи армянамъ. Лит.-научн. сб. Москва, 1897. *Кн.* XXII, Бібл. 52.

Broch Olaf. Zum Kleinrussischen in Ungarn (Arch. f. sl. Philol. XIX Bd. I. К. XXVI, Н. Хр. 31).

Brückner A. Die russisch-litauische Kirchenunion und ihre literarischen Denkmäler (Arch. f. sl. Phil. XIX). *Ів. Фр.* XXI, Бібл. 17—19.

Brückner A. Spory o unię w dawnej literaturze (Kwart. hist. X). *Ів. Франко*. XXI, Бібл. 17—19.

Буковина 1897. *О. М.* XXI, Н. Хр. 8—10.

Бѣлинскій Петро. О уживаню парныхъ купелѣвъ у народѣвъ славянскихъ, причинокъ до исторіи культуры. Тернопіль, 1896. *М. К.* XXV, Бібл. 7.

Варшавскія Университетскія Извѣстія 1897. *, XXVI, Н. Хр. 5.

Васильевъ Къ вопросу о новыхъ мотивахъ въ малорусской народной поэзіи (Этн. Обзор. 1897) *В. Гнатюк.* XXVI, Н. Хр. 20—21.

Wasilewski Leon. Zagadki Białoruskie, zebrał... (Mater. antrop.-archeol. i etn. Ak. Um. w Krakowie, t. II, 1897) *В. Гнатюк.* XXV, Бібл. 41.

Византійскій Временникъ, 1897, *, XXVI, Н. Хр. 12.

Викуль П. О. Митрополитъ Петръ Могила („Странникъ“ 1897, 1, 2). *В.* XXVI, Н. Хр. 6.

Wisła, Варшава 1897. *В. Г.* XXVI, Н. Хр. 30—31.

Волковъ Н. В. Статистическія свѣдѣнія о сохранившихся древне-русскихъ книгахъ XI—XIV вѣковъ и ихъ указатель. Собщеніе. . (Пам. древн. писем. СХХІІІ) Спб. 1897. *М. Грушевскій.* XXI, Бібл. 7—8.

Волинскія Епархіальныя Вѣдомости 1897. *Ю. С.* XXV, Н. Хр. 14—15.

Воронежскія Епархіальныя Вѣдомости, 1897. *Ю. С.* XXV, Н. Хр. 22.

Вѣстникъ Европы, 1897. *О. Г—ий.* XXVI, Н. Хр. 1—2.

Галантъ И. В. Къ исторіи поселенія евреевъ въ Польшѣ и Руси вообще и въ Подоліи въ частности (Восходъ, 1897, VIII, IX) *С. Є.* XXV, Бібл. 14—17.

Гнатюк В. Угорська мізерія і Угорські новини (Жите і Слово, 1897) *О. М.* XXI, Н. Хр. 4—5.

Голубевъ С. Т. Прискорбныя столкновенія Петра Могилы съ своимъ предшественникомъ по митрополіи и Киево-Никольскими иноками. (Труды К. Дух. Ак. 1897, X). *Х.* XXV, Н. Хр. 12—13.

Горленко В. П. Южнорусскіе очерки и портреты. К. 1898. *Ів. Копач.* XXV, Бібл. 28—30.

Григорова Е. Н. Т. Г. Шевченко, біографія для юношества. Москва 1896. *В. Д.* XXI, Бібл. 27—29.

Дашкевичъ Н. Малорусская и другія бурлескныя (шутливыя) Энеиды (К. Ст. 1898, IX). *Ів. Франко.* XXVI, Бібл. 40—43.

Дольниціи А. Про новыи процесъ цивильный. (Кн. Просвѣти, 1897) *Г. З.* XXVI, Бібл. 51—53.

Драгоманов М. Переписка з Юліяном Бачинскимъ, О. Борковскимъ, К. П—ськимъ, О. Макарушкою, Ом. Огоновскимъ, тов. Просвѣтою та ім. Шевченка (Житє і Слово, 1897) *О. М.* XXI, Н. Хр. 5—6.

Дѣло 1897. *О. М.* XXI, Н. Хр. 7.

Екатеринославскія Епархіальныя Вѣдомости 1897. *Ю. С.* XXV, Н. Хр. 21.

Живая Старина 1897. *В. Г.* XXVI, Н. Хр. 22—24.

Жите і Слово т. VI, 1897 *О. М.* XXI, Н. Хр. 3—7.

Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія 1897. *О. Г—ий.* XXVI, Н. Хр. 3—5.

Записки имп. Одесск. Общества Исторіи и Древностей, т. XX, 1897. *С. Т.* XXII, Бібл. 49—50.

Записки императорскаго Харьковского университета, 1897. *, XXV, Н. Хр. 9—10.

Заячківскій А. О новыхъ податкахъ особистыхъ. (Кн. Просвѣти, 1897) *Г. З.* XXVI, Бібл. 53.

Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena. Na svijet izdaje Jugosl. Akad. znanosti i umjetnosti Sv. I. uredio prof. Ivan Milčetič. Zagreb. 1896. *Ив. Франко*. XXI. Бібл. 41—43.

Земскій Сборникъ Черниговской губернии (XXIX р. 1897). I. III. XXV, Н. Хр. 24—28.

Зоря XVIII р., 1897, О. М. XXI, Н. Хр. 1—3.

Ивановъ. Кое-что изъ народныхъ примѣтъ, касающихся погоды и урожая (Этн. Обзор. 1897) *В. Гнатюк*. XXVI, Н. Хр. 20.

Ивановъ. Этнографическіе матеріалы, собранные въ Купянскомъ уѣздѣ, Харьк. губ. (Этн. Обзор. 1897) *В. Гнатюк*. XXVI, Н. Хр. 19—20.

Извѣстія Отдѣленія русскаго языка и словесности Имп. Академіи Наукъ т. II, 1897. М. II. XXVI, Н. Хр. 13—18.

Историческій Вѣстникъ, 1897. О. Г—ий. XXVI, Н. Хр. 11.

Истринь В. Хронографъ Ипатскаго списка лѣтописи подъ 1114 г. (Ж. М. Н. II. 1897, XI) М. Г. XXVI, Бібл. 10.

Kaindl Dr. Fr. R. Aus der ungarischen Maramorosch (Beilage zur Allg. Z. München 1898, 50) *В. Гнатюк*. XXVI, Бібл. 49—50.

Kaindl Dr. Fr. R. Bei den Huzulen im Pruththal (Mitth. der Anthrop. Ges. Wien, XXVII, 1897). *В. Гнатюк*. XXVI, Бібл. 46—47.

Kaindl Dr. F. R. Haus und Hof bei den Huzulen. Ein Beitrag zur Hausforschung in Oesterreich. (Separ. Mitth. d. Anthr. Ges. in Wien, XXVI). *В. Гнатюк*. XXI, 31—34.

Kaindl R. F. Dr. Haus und Hof bei den Rusnaken. Mit einer Einleitung über den Namen der Rusnaken (Separ. Globus, LXXI,

9) *В. Гнатюк*. XXI. Бібл. 34—37. **Kaindl** Dr. Fr. R. Das Wild und der Wildglaube der Huzulischen Jäger (Oest. Forst. u. Jagd Z. 1898, 7) *В. Гнатюк*. XXVI, Бібл. 47—48.

Kaindl Dr. Fr. R. Die Huzulen (Oest. ung. Rev. XXII, 4—6) *В. Гнатюк*. XXVI, Бібл. 45—46.

Kaindl Dr. Fr. R. Die Fischerei bei den Huzulen (Oest. Forst. u. Jagd Z. 1898, 15) *В. Гнатюк*. XXVI, Бібл. 48—49.

Kaindl Dr. Fr. R. Die Jagd bei den Huzulen (Oest. Forst. u. Jagd Z. 1897, 38) *В. Гнатюк*. XXVI, Бібл. 47.

Kaindl Dr. Fr. R. Jagdaberglaube u. Jagdgeheimnisse bei den Huzulen (Oest. Forst. u. Jagd Z. 1898, 12) *В. Гнатюк*. XXVI, Бібл. 48.

Kaindl Dr. Fr. R. Kleine Beiträge zur Kunde der Bukowina I. (Jahrb. des Buk. Landes-Museums, 1897, V) *В. Гнатюк*. XXVI, Бібл. 50.

Kaindl Dr. R. F. Viehzucht und Viehzauber in den Ostkarpaten (Separ. Globus, LXIX, 24) *В. Гнатюк*. XXI, Бібл. 30—31.

Kaindl Dr. Fr. R. Volksüberlieferungen der Pidhircane (Globus, LXXIII, 15. 16) *В. Гнатюк*. XXVI, Бібл. 50—51.

Kwartalnik Historyczny 1897. Ю. Л. XXVI, Н. Хр. 26—28.

Кишиневскія Епархіальныя Вѣдомости 1897. Ю. С. XXV, Н. Хр. 16—17.

„**Кіевская Старина**“ 1897, В. Г., Д. К. i * XXV, Н. Хр. 1—9.

Кіевскія Епархіальныя Вѣдомости 1897. Ю. С. XXV, Н. Хр. 13—14.

Kolessa A. Dr. Dialectologische Merkmale des südrussischen Denkmals a. d. XIII. Jhdte

„Žitije sv. Savy“, Берлін, 1896. *О. Макарушка*. XXVI, Бібл. 8—10.

Collectanea ex archivo collegii juridici — Archiwum komisji prawniczej, t. V, Краків, 1897. *М. Г.* XXII, Бібл. 26—27.

Кониський О. Похорои Т. Шевченка (Зоря, 1897) *О. М.* XXI, Н. Хр. 1.

Кордуба Др. М. див. Огляд.

Корольковъ К. Законодательныя мѣры въ царствованіи Екатерины II по отношенію къ расколу и сектанству. (Екат. Еп. Вѣд. 1897. 11, 14) *Ю. С.* XXV, Н. Хр. 21.

Костомаров М. Листи до В. і М. Біловерських (К. Ст. 1897, X) *Д. К.* XXV, Н. Хр. 4—5.

Кочубинскій А. А. Территорія доисторической Литвы. (Ж. М. Н. Пр. 1897, I) *М. Грушевський*. XXI, Бібл. 3—4.

Крыжановскій Г. Я. див. під Хойнацкій А. О.

Krzywicki Ludwik. Kurs systematyczny antropologii. I. Rasy fizyczne. Варшава, 1897. *Я. Грушевич*. XXI, Бібл. 43—47.

Кудринскій А. Сказаніе о царѣ Соломонѣ (К. Стар. 1897). *В. Г.* XXV, Н. Хр. 6—7.

„**Курскія Епархіальныя Вѣдомости**“ 1897. *Ю. С.* XXV, Н. Хр. 21—22.

Латышевъ Ц. Греческія и римскія надписи найденныя въ Южной Россіи въ 1892, 1894 гг. (Матеріалы по археол. Россіи) Спб. 1895. *О. Г.—ищ.* XXI, Бібл. 2—3.

Латышевъ В. Сборникъ греческихъ надписей христіанскихъ временъ изъ Южной Россіи. Спб. 1896. *О. Г.—ищ.* XXI, Бібл. 2—3.

Латышевъ В. В. Scythica et Caucasica e veteribus scriptoribus Graecis et Latinis collegit et cum versione rossica edidit

Basilius Latyshev — Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и латинскихъ о Скиѣи и Кавказѣ, собралъ... т. I — Греческіе писатели. в. 2. Спб. 1896. *М. Г.* XXV, Бібл. 6.

Лехницій Мечиславъ. Историко-критическій очеркъ о существенномъ значеніи и происхожденіи имени Словяне или Славяне съ нѣкоторыми замѣчаніями относительно Волоховъ, Ляховъ, Полянъ, Дулѣбовъ и иныхъ народовъ по лѣтописи Нестора. К 1896. *М. Г.* XXII Бібл. 13.

Литовскія Епархіальныя Вѣдомости 1897. *Ю. С.* XXVI, Н. Хр. 7—9

Лиховицкій Александръ. Антоній Стаховскій, Архіепископъ Черниговскій (Черниг. Еп. Вѣд. 1897, н-ри 2—22). *Ю. С.* XXV, Н. Хр. 17—18.

Łoziński Władysław. Sztuka lwowska w XVI i XVII wieku. Architektura i rzeźba. Львів. 1898. *М. Г.—а.* XXV, Бібл. 19—23.

Лобода А. М. Русскій богатырскій эпосъ. Кіів 1896. *Ів. Копац.* XXI, Бібл. 13—14.

Лопаревъ Хр. Опытъ толкованія нѣкоторыхъ мѣстъ въ памятникахъ древнерусской письменности (Ж. М. Н. Пр. 1897, VI). Спб. *М. Г.* XXII, Бібл. 16—17.

Ляскоронскій Василій. Исторія Переяславской земли съ древнѣйшихъ временъ до половины XIII столѣтія, монографія. К. 1897. *М. Грушевський*. XXII, Бібл. 13—16.

Lud Org. Tow. ludozn. we Lwowie pod red. Dra A. Kaliny, 1897. *В. Г.* XXVI, Н. Хр. 28—30.

Majewski Erazm. Drobne prace i notatki... z dziedziny archeologii przedhistorycznej i etnografii. Варшава, 1897. *М. Б.* XXI, Бібл. 1—2.

Малинка А. Къ исторіи народнаго театра. (Этнографическое Обзорѣніе 1897). *В. Гнатюк.* XXVI, Н. Хр. 21.

Малинка А. Малорусское веселье. (Этногр. Обзор. 1897). *В. Гнатюк.* XXVI, Н. Хр. 21.

Materyały antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne wydawane staraniem komisji antropologicznej Akademii umiętności w Krakowie t. II, Краків, 1897. *М. Г. і В. Г.* XXV, Бібл. 40—41.

Мемуары относящіеся къ исторіи южной Руси, вып. II (первая полов. XVII ст.) пер. К. Мельникъ (подъ ред. В. Антоновича) К. 1896. *С. Рудницкій.* XXIII і XXIV, Бібл. 1—5.

Мендельсонъ И. М. Къ повѣрѣямъ о св. Касьянѣ. (Этн. Обзор. 1897, I). *О. Г-ий.* XXII, Бібл. 45—47, і *В. Гнатюк.* XXVI, Н. Хр. 18—19.

Милорадовичъ В. П. Народные обряды и пѣсни Лубенскаго уѣзда Полтавской губерніи, записанные въ 1838—95. Харьков, 1897. *О. Рид-ова.* XXV, Бібл. 36—38.

Милорадовичъ В. Прощаніе рекрута и рекрутскія пѣсни въ Лубенскомъ уѣздѣ Полт. губ. (К. Стар. 1897, VIII). *В. Гнатюк.* XXV, Бібл. 38—39.

Милюковъ П Главныя теченія русской исторической мысли, т. I. Москва 1897. *М. Грушевскій.* XXV, Бібл. 30—32.

Милюковъ П. Очерки по исторіи русской культуры, ч. II: Церковь и школа (вѣра, творчество, образованіе). Спб. 1897. *М. Грушевскій.* XXI, Бібл. 14—17.

Минскія Епархіальныя Вѣдомости 1897. *Ю. С.* XXVI, Н. Хр. 9—10.

Молчановскій Н. Бюджеты

г. Кіева въ срединѣ XVIII в. (К. Ст. 1898, I). *О. Д.* XXVI, Бібл. 35—36.

Мономахова шапка див. Археол. Изв. и Зап.

Нидерле Люборъ Др. Человѣчество въ доисторическія времена. Доисторическая археологія Европы и въ частности славянскихъ земель. Переводъ съ чешскаго *Ө. К. Волкова,* подъ ред. Д. Н. Анучина. Спб. 1898. *М. Грушевскій.* XVI, Бібл. 1—5.

Огляд заходно-европейскої літератури по культурній і політичній історії, історії літератури та штуки в 1897 р. (I. Історіографія, помічні науки історії, загальні публікації (ст. 1—6). II. Старинні часи (до р. 475 по Хр. (ст. 6—23). III. Середньовічні часи. А. перша доба (ст. 23—42). *Др. М. Кордуба.* XXII, Н. Хр. 1—42. III. Середньовічні часи. Б. Друга доба, 1250—1500 (ст. 31—41). IV. Нова доба (ст. 42—62). V. Найновіша доба (ст. 62—80). *Він-же.* XXV, Н. Хр. 31—80.

Осадчій Т. И. Крестьянское товаришское землевладѣніе въ Херсонской губерніи. Одеса 1897. *С. Є.* XXVI, Бібл. 54—55.

Осадчій Т. Образованные земледѣльцы въ Южной Руси. К. 1897. *С. Є.* XXII, Бібл. 48—49.

Памятники древне-русской церковно-учительной литературы. Вып. II. Славяно-русскій Прологъ. Ч. I. Сент.-дек. Изд. журн. „Странникъ“, подъ ред. проф. А. Пономарева Спб. 1896 *Ів. Фр.* XXI, Бібл. 8—13. в. III, Спб. 1897. *О. Г-ий.* XXV, Бібл. 12—14.

Папковъ А. Древнерусскій приходъ (Краткій очеркъ церковно-приходской жизни въ восточной Россіи до XVIII в. и въ Западной Россіи до XVII в. М. 1897. *І. Р.* XXII, Бібл. 17—22.

Петровъ Н. И. Описание рукописныхъ собраній находящихся въ городѣ Кіевѣ, вып. II. Москва, 1897. *Др. Гв. Франко.* XXV, Бібл. 23—26.

Петровъ Н. И. Подлинность поученій преп. Θεодосія Печерскаго о питіи и чашахъ тропарныхъ и о казняхъ божіихъ. (Изв. отд. р. яз. и слов. 1897, III). Спб. *М. Грушевскій.* XXV, Бібл. 11.

Петровъ Н. И. Слѣды древней Никитской церкви въ Кіевѣ. (Археол. Изв. и Зам. 1897). *О Г-ий.* XXII, Бібл. 32.

Петровъ Н. И. Указатель церковно-археологическаго музея при кіевской духовной академіи. К. 1897. *О. Л.* XXII, Бібл. 43—44.

Подольскія Епархіальныя Вѣдомости. 1897. *Ю. С.* XXV, Н. Хр. 16.

Полное собраніе русскихъ лѣтописей изд. по высоч. повел. археографическою комиссіею, т. XI — лѣтописный сборникъ именуемый Патріаршею или Никоновскою лѣтописью. Спб. 1897. *М. Г.* XXII, Бібл. 26.

Полоцкія Епархіальныя Вѣдомости. 1897. *Ю. С.* XXVI, Н. Хр. 10.

Полтавскія Епархіальныя Вѣдомости. 1897. *Ю. С.* XXV, Н. Хр. 19—21.

Potkański Karol. Kraków przed Piastami. Краків. 1898. (Rozprawę Ak. Um., wyd. hist.-filoz., t. XXXV). *М. Грушевскій.* XXVI, Бібл. 8.

Правнича Часопись, редактор Др. Кость Левцькій, р. VII, 1897. *Г. З.* XXVI, Бібл. 53—54.

Прикарпатская Русь — школа, література, суспільне житє й народно-побутові відносини. („Страникъ“ 1897, 6, 7). *В.* XXVI, Н. Хр. 7.

Przeglad Literacki i Nau-

kowy 1897. *О. М.* XXVI, Н. Хр. 25—26.

Przeglad Powszechny 1897. *О. М.* XXVI, Н. Хр. 25.

Przedlad Polski 1897. *О. М.* XXVI, Н. Хр. 25.

Pufaski Kazimierz. Szkice i poszukiwania historyczne, serya druga. Сиб. 1898. *О. Целевич.* XXVI, Бібл. 28—31.

Пыпинъ А. Н. Исторія русской литературы, т. I. Древняя письменность. Спб. 1898. Т. II. Древняя письменность. Времена Моск. царства. Канунъ преобразованій. *Гв. Франко.* XXVI, Бібл. 10—23.

Rokossowska Zofia. Bajki (skazki, kazki) ze wsi Jurkowszczyzny (pow. Zwiąhelskiego, див. вол.). Zebrała.. (Mater. antrop.-archeol. i etn. Ak. Um. w Krakowie, t. II, 1897), *В. Гнатюк.* XXV, 41—44.

Rolle Michał. Ateny Wołyńskie, szkic z dziejów oświaty w Polsce. Льв. 1898. *С. Гл.* XXII, Бібл. 42—43.

Русан 1897. *О. М.* XXI, Н. Хр. 7—8.

Русская Мысль 1897. *О. Г-ий.* XXVI, Н. Хр. 2.

Русская Старина 1897. *О. Г-ий.* XXVI, Н. Хр. 11—12.

Русскій Архивъ 1897. *О. Г-ий.* XXVI, Н. Хр. 12.

Русскій Филологическій Вѣстникъ 1897. *Е. Т.* XXVI, Н. Хр. 18.

Русское Богатство 1897. *О. Г-ий.* XXVI, Н. Хр. 2.

Русское Обозрѣніе 1897. *О. Г-ий.* XXVI, Н. Хр. 2—3.

С. Н. Къ исторіи малоросійскихъ козаковъ въ концѣ XVIII и въ началѣ XIX вѣка (К. Стар. 1897, IV, VI, X—XIII). *М. Грушевскій.* XXIII і XXIV, Бібл. 15—16.

Сборникъ матеріаловъ для описанія мѣстностей и племенъ Кавказа. Тт. XXI, XXII, Тифлис, 1896—7. *М. Г.* XXVI, Бібл. 51.

Сборникъ Харьковскаго Историко-филологическаго Общества, т. X. Харьк. 1897. *Е. Р-ова.* XXV, Бібл. 50—52.

Серебренниковъ В. Киевская академія съ половины XVIII вѣка до преобразования ея въ 1819 году. К. 1897. *С. Грущенко.* XXV, Бібл. 26—28.

Смаль-Стоцький Др. Стефан Буковинська Русь. („Буковина“, 1897). *О. М.* XXI, Н. Хр. 8—10.

Списокъ дворянъ, внесенныхъ въ дворянскую родословную книгу Подольской губерніи. Изд. Подольскаго Дворянскаго Депутатскаго собранія. Каменецъ-Под. 1897. *Ю. С.* XXII, Бібл. 44.

Sprawozdania komisji do badania historyi sztuki w Polsce. Т. VI, вип. II і III, Краків, 1898. *М. Г-а.* XXVI, Бібл. 27—28.

Срезневскій И. И. Матеріалы для словаря древне русскаго языка по письменнымъ памятникамъ, т. II, в. 2. Спб. 1898. *М. Г.* XXV, Бібл. 14.

Стешенко И. И. П. Котляревскій въ свѣтѣ критики. (К. Ст. 1898, VII—X). *Ив. Франко.* XXVI, Бібл. 38—39.

Стешенко И. И. П. Котляревскій и Осяповъ и ихъ взаимоотношенія. (К. Ст. 1898, VII, VIII). *Ив. Франко.* XXVI, Бібл. 36—38.

Странникъ. 1897. *В.* XXVI, Н. Хр. 7.

Студинскій К. Др. Думки і пісні Амвросія Метлинскаго (Руслан, 1897). *О. М.* XXI, Н. Хр. 7—8.

Сумцовъ Н. О. Современная малорусская этнографія. К. 1897. *И. Кожорудъ.* XXV, Бібл. 32—36.

Сѣверный Вѣстникъ 1897. *О. Г-ий.* XXVI, Н. Хр. 2.

Świętek Jan. Zwyczajе i pojęcia prawne ludu nadrabskiego. Skreslił... (Mater. antrop. archeol. i etn. Ak. Um. w Krakowie, t. II, 1897). *В. Гнатюк.* XXV, Бібл. 45—47

Танковъ А. Роспись и реестръ молдавскаго митрополита Досивея. *Ю. С.* XXV, Н. Хр. 21.

Титовъ о Киевософійскій катедральный протоіерей П. Г. Лебедянецъ. (Труды Киев. Дух. Ак. 1897, I). *Х.* XXV, Н. Хр. 10—11.

Труды восьмага археологическаго сѣзда въ Москвѣ 1890, подъ ред. графини П. С. Уваровой и М. Н. Сперанскаго, Москва, т. II 1895, т. III, 1897. *М. Кн.* XXII, Бібл. 1—8.

Труды девятого археологическаго сѣзда въ Вильнѣ 1893, подъ ред. графини Уваровой и С. С. Слуцкаго. Т. II, Москва, 1897. *М. Кн.* XXII, Бібл. 9—13.

Труды Киевской Духовной Академіи 1897. *Х.* XXV, Н. Хр. 10—13.

Труды Подольскаго Епархіальнаго Историко-статистическаго Комитета, вип. 8. Каменецъ Под. 1897. XXV, Бібл. 47—50.

Уманецъ Ѡ. М. Гетманъ Мазепа, ист. монографія. Спб. 1897. *М. Грушевскій.* XXI, Бібл. 20—23.

Университетскія Извѣстія (київські) 1897. *С. Т.* XXV, Н. Хр. 9.

Ученыя Записки Казанскаго университета 1897. *М. Г.* XXVI, Н. Хр. 5.

Ученыя Записки Юрьевскаго университета 1897. *М. Г.* XXVI, Н. Хр. 5.

Fiałek Jan X. Średniowieczne biskupstwa kościoła wschodniego

na Rusi i Litwie (Kwart. histor. 1896—97, Львів). *П. Р.* XXII, Бібл. 22—26.

Falkiewicz Karol. Monografia powiatu gródeckiego, Городок, 1896. *С. Гл.* XXVI, Бібл. 5—57.

Франко Ів. Духоборці і Копапаничарі (Житє і Слово, 897), *О. М.* XXI, Н. Хр. 4.

Харьковский Сборникъ. Лит.-научн. прил. къ „Харьк. Календарю“ 1896, т. X. *О. Рова*, XXII, Бібл. 50—51.

Харламповичъ К. Острожская православная школа, ист.-крит. очеркъ. (К. Стар. 1897, V і VI). *Ів. Фр.* XXII, Бібл. 30—31.

Харламповичъ К. Къ исторію западно-русскаго просвѣщенія. — Виленская братская школа въ первые полвѣка ея существованія (Литовск. Еп. Вѣд. 1897, н-ри 16—22). *Ю. С.* XXV, Бібл. 19.

Хатемкинъ А. Г. Пѣсни молодежи въ современной деревнѣ (К. Стар. 1897, IX). *В. Гнатюк.* XXV, Бібл. 39—40.

Хитровъ И. Замѣчательные люди изъ русскаго бѣлаго духовенства въ XVIII стол. (Странникъ, 1897, н-ри 1, 2, 5). *В.* XXVI, Бібл. 34—35.

Хойнацкий А. Ѳ. і Г. Я. Крыжановскій. Почаевская Успенская Лавра. Ист. описаніе. Почаѣв 1897. *О. Л.* XXI, Бібл. 19.

Холмско-Варшавскій Епархіальный Вѣстникъ 1897. *Ю. С.* XXV, Н. Хр. 23—24.

Христіанское Чтеніе 1897. *С. Г-ко.* XXVI, Н. Хр. 5—6.

Чайкѣвскій Др. Андрій. Причинѣ до історіи русько-народного театру (Житє і Слово, 1897). *О. М.* XXI, Н. Хр. 6.

Чалий М. Изъ переписки Т. Г. Шевченка съ разными лицами (съ прим. М. К. Чалаго).

Сообщ. (К. Стар. 1897, II, III). *М. Глиш.* XXI, 25—27.

Чалий М. Очерки народной жизни (К. Стар. 1897, VI—VIII). *М. Глиш.* XXII, Бібл. 45—47.

Чернецкий Василь. Місточко Варяж в окрузі сокальским. (Дѣло, 1897, ч. 263). *О. М.* XXI, Н. Хр. 7.

Черниговскій Епархіальный Вѣдомости 1897. *Ю. С.* XXV, Н. Хр. 17—19.

Чечулинъ Н. Д. Вѣдѣвшая политика Россіи въ началѣ царствованія Екатерины II, 1762—1774. (Зап. ист.-филол. фак. пет. унив.). Спб. 1896. *С. Т.* XXI, Бібл. 23—24.

Чтенія въ обществѣ исторіи и древностей руссійскихъ. 180—3. *О. Г-ий.* XXVI, Н. Хр. 11.

Шараневичъ Др. Исидоръ. Іосифъ Шумлянскій, рускій епископъ Львовскій отъ г. 1667 до г. 1708. Біогр. начеркъ съ портретомъ. Льв. 1896. *Др. Іван Франко.* XXII, Бібл. 32—42.

Шахматовъ А. А. Житіе Автонія и Печерская лѣтопись (Ж. М. Н. Пр. 1898). *М. Грушевскій.* XXV, Бібл. 10—11.

Шахматовъ А. А. Исходная точка лѣточисленія „Повѣсти временныхъ лѣтъ“ (Ж. М. Н. Пр. 1897, III) Спб. *М. Грушевскій.* XXI, Бібл. 4—7.

Шахматовъ А. А. Киево-печерскій Патерикъ и Печерская лѣтопись (Изв. отд. р. яз. и слов. Ак. Н. Спб. 1897, III) *М. Грушевскій.* XXV, Бібл. 10.

Шахматовъ А. А. О начальномъ кievскомъ лѣтописномъ сводѣ, I—III. Москва. 1897. *М. Грушевскій.* XXV, Бібл. 8—10.

Шахматовъ А. А. Отзвѣвъ о сочиненіи: Eugen Ščerkin Zur Nestorfrage (Изв. отд. р. яз. и

слов. 1898, I) Спб. *М. Грушевський*. XXV, Бібл. 12.

Шахматовъ А. А. Хронологія древнѣйшихъ русскихъ лѣтописныхъ сводовъ (Ж. М. Н. Пр. 1897, IV). Спб. *М. Грушевський*. XXI, Бібл. 4—7.

Šערkin Eugen. Zur Nestorfrage (Arch. f. sl. Philol. 1897, XIX). *М. Грушевський*. XXV, Бібл. 11—12.

Щурат Василь. До історії останного побуту П. Куліша у Львові (Зоря, 1897) *О. М.* XXI, Н. Хр. 1—2.

Зварницій Д. И. Главнѣйшіе моменты изъ истории запорожскаго козачества (Русская Мысль 1897, I) *М. Грушевський*. XXVI, Бібл. 25—27.

Энциклопедическій Словарь Изд. Ф. А. Брокгаузъ и И. А. Ефронъ, т. XIX. Спб. 1896. *О. Г-ий*. XXII, Бібл. 52—53, тт.

XX і XXI, 1897. *О. Г-ий*. XXVI, Бібл. 57—58.

Этнографическое Обзорніе 1897. *В. Гнатюк*. XXVI, Н. Хр. 18—22.

Яворскій Юлянь. Громова стрѣлки. Очеркъ по исторіи южно-русскаго фольклора. Київ, 1897. *Ів. Франко*. XXI, Бібл. 38—40.

Яворскій Ю. Див. Живая Старина. XXVI, Н. Хр. 22—23.

Jagič V. Einige Streitfragen. Берлін, 1898. *М. Грушевський*. XXVI, Бібл. 5—6.

Ярушевичъ А. Ревнитель православія князь Константинъ Ивановичъ Острожскій (1461—1530) и православная Литовская Русь въ его время. Спб. 1897. *П.* XXV, Бібл. 17—18.

Ястребовъ В. Свадебные обрядовые хлѣбы въ Малороссіи (К. Стар. 1897, XI) *Г-а.* XXII, Бібл. 47—48.

III. 3 Наукового Товариства імени Шевченка.

Виданя, що приходять до бібліот. Тов. за 1897. XXI, м. 6, ст. 18—20. **Грушевський М.** Наукова діяльність Тов. в 1896 і 1897. Записки для заг. збору 1898. XXI, м. 6, ст. 10—17. **Діяльність виділу:** Вересень—грудень 1897, XXI, м. 6, ст. 1. Лютий—цвітень 1898, XXIII і XXIV, м. 8, ст. 1—3. Май—серпень 1898, XXV, м. 8, ст. 1—2. **Діяльність секцій:** Жовтень—грудень 1897, XXI, м. 6, ст. 2. Лютий—цвітень 1898, XXIII і XXIV, м. 8, ст. 3—5. Май—серпень 1898, XXV, м. 8, 3—4. **Загальні збори** 2 н. с. лютого 1898, XXII, м. 7, ст. 1—3.

Кокорудз Ілля: Секретарське справозданє з діяльн. виділу за 1897. XXI, м. 6, ст. 3—7. **Паньківський Кость:** Справозданє касове по кон. 1897. XXI, м. 6, ст. 7—9. **Статут Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові.** XXIII і XXIV, м. 8, ст. 5—12. **М. О.** Столітні роковини відродження українсько-руського письменства (Обхід у Львові дня 31 н. ст. жовтня і 1 н. ст. падолиста 1898). XXVI, м. 7, ст. 1—14). **Поправки** помилк. XXII, м. 7, ст. 3, XXIII і XXIV, м. 8, ст. 12 і м. 3, ст. 114.

Скороченя:

В. Г. — Вол. Гнатюк, **Г-а, М. Г-а** — М. Грушевська, **Г. З.** —
Гр. Зацерковний, **Д. К.** — Д. Коренець, **Е. Т.** — Е. Тимченко, **І. К.** —
І. Кокорудз, **І. Ш.** — І. Шраг, **М. Г.** — М. Грушевський, **М. К.** — М.
Княжевич, **М. П.** — М. Павлик, **О. К.** — Ол. Кониський, **О. Л.** — О.
Лотоцький, **О. М.** — О. Маковей, **О. Р-ва** — Ол. Радакова, **О. Ц.** —
Ол. Целевич, **С. Гл.** — С. Голубович, **Ю. Л.** — Ю. Левицький.

Inhalt des I Bandes. 1. Die sociale Bewegung der Ruthenen im XIII J., von M. Hrušewskyj S. 1—28; 2. Studien über die Grundsätze der Vertheilung des Capitals, von Th. Rylskyj 29—86; 3. Šewčenko's Jugendjahre, kritisch-biogr. Skizze von A. Konyškyj 87—123; 4. Die ukrainischen Volkslieder in den Gedichten des Bohdan Zaleski, von A. Kolessa 124—208; 5. Ueber die Gründung und bisherige Entwicklung der Šewčenko-Gesellschaft, mitg. von A. Barwiński 209—212.

Inhalt des II Bandes. 1. Ueber die alten griechischen Colonien am kimmerischen Bosphorus, von Panačownyj S. 1—61; 2. Studien über die Grundsätze der Vertheilung des Capitals, von Th. Rylskyj (Fortsetzung) 62—113; 3. Messapparat für Uteruscontractionen bei Geburtswehen, von Dr. A. Černiachiwskyj 114—118; 4. Ein Blatt aus der Geschichte Volhyniens im XIV J., von Ivaniv 119—146; 5. Zum Jubiläum I. Kotlarewskyj's. Desiderata von M. Hrušewskyj 147—161; 6. Wissenschaftliche Notizen 162—172; 7. Bericht über die Thätigkeit der Šewčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 173—189.

Inhalt des III Bandes. 1. Ueber einen Phasenindicator und einige mit demselben ausgeführte Messungen, von Prof. J. Puluj S. 1—24; 2. Zur Errinerung an Markian Saškewič, von W. Kocowskyj 25—35; 3. Šewčenko und Mickiewič, vergleichende Studie von Dr. A. Kolessa 36—152; 4. Dialect der „Samišanci“, Beitrag zur slavischen Dialectologie von Prof. J. Verchratskyj 153—210; 5. Wissenschaftliche Chronik, von M. Hrušewskyj 211—221; 6. Historische Notizen von A. Konyškyj und M. H. 2 2 231.

Inhalt des IV Bandes. 1. Šewčenko's Jünglingsalter bis zum Loskauf von der Leibeigenschaft (1829—1838), von A. Konyškyj S. 1—28; 2. Die Agrarverhältnisse in Galizien, Studie von W. Budzynowskyj 29—123. 3. Ueber die symmetrischen Ausdrücke der Funktionswerthe mod-m, von W. Lewickyj 124—139; 4. Antrittsvorlesung aus der alten Geschichte der Ruthenen an der Universität Lemberg von M. Hrušewskyj 140—150; 5. Wissenschaftliche Chronik: Jubiläums-Ausgaben zur Geschichte der Stadt Odessa, von J. Andrienko 151—168; 6. Bibliographie 169—194; 7. Miscellanea 195—200.

Inhalt des V Bandes. 1. Professor Dr. Emilian Ohonowskyj, sein Leben und seine Werke, von E. Kokorudz S. 1—34; 2. Türkische Wörter in der ruthenischen Sprache, von E. Makaruška 1—14; 3. T. Šewčenko im Gefängniß, kritisch-biographische Skizze von A. Konyškyj 1—26; 4. Miscellanea 1—19; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neu herausgegebene Denkmäler der altruthenischen Literatur, von M. Hrušewskyj 1—18; 6. Bibliographie 1—90; 7. Bericht über die Šewčenko-Gesellschaft 1—16.

Inhalt des VI Bandes. 1. Ruthenisch-byzantinische politische und kommerzielle Verhältnisse im XI und XII Jahrh., von dr. Gr. Welicko S. 1—36; 2. Bittschrift Honta's und Zelielniak's Erben, ein politisches Pamphlet, mitgeth. von E. Makaruška 1—6; 3. „Die Magd“ (Najmička) von T. Šewčenko, Habilitationsvortrag von dr. I. Franko 1—20; 4. Archiv des s. g. Kronschatzes in Warschau, archeographische Note von M. Hrušewskyj 1—4; 5. Pathologische Veränderungen im Hoden bei einigen Infections-Krankheiten, von ** 1—4; 6. Miscellanea 1—12; 7. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1894, 1—38; 8. Bibliographie 1—68; 9. Bericht über die Thätigkeit der Šewčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 1—5.

Inhalt des VII Bandes. 1. „Adelphotes“, griechische Grammatik, herausgegeben im Lemberg im J. 1591, literarisch-linguistische Studie von Dr. C. Studyński S. 1—42; Beschreibung der Burgen Podoliens im J. 1494, mitgeth. von M. Hrušewskyj 1—18; 3. Elliptische Modulfunctionen, von W. Lewickyj (mit 2 Figuren) 1—30; 4. Miscellanea 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1894 (Fortsetzung) 1—28; 6. Bibliographie 1—60; 7. Bericht über die Thätigkeit der Šewčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 1—2.

Inhalt des VIII Bandes. 1. Warlaam und Ioasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko S. 1—38 u. I—XVI, 2. „Lobrede auf Witowd“, einige Bemerkungen über Bestand der ältesten ruthenisch-lithuanischen Chronik, von M. Hrušewskyj 1—16; 3. „Froh tönende Euphonie“, ein Lobgedicht, gewidmet dem P. Mohila im J. 1633, mitgeth. von Dr. C. Studyński 1—14; 3. Versuch einer Chronologie der Werke des T. Šewčenko, von Al. Konyškyj, I Theil 1—20; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1894 (Schluss) 1—22; 7. Bibliographie 1—64.

Inhalt des IX Bandes. 1. Cathedral-Consistorien in der Ukraine und in Weiss-Russland in dem XV u. XVI Jahrhundert., von A. Lotočkyj S. 1—34; „Bittschrift Daniels des Verbannten“, ein Denkmal der altruthenischen Literatur aus dem Ende des Mittelalters, von B. Ščurat 1—28; 3. Neovitalismus und seine Irrthümer, von Dr. O. Č. 1—20; 4. Beiträge zur Kenntniss des Baues des Darmkanals von *Hirudo medicinalis* (mit Illustration), von I. Rakowskyj 1—6; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen über die Verfassung des Grossfürs. Litthauen, von M. Hrušewskyj 1—12; 8. Bibliographie 1—60; 7. Bericht über die Šewčenko-Gesellschaft 1—2.

Inhalt des X Bandes. 1. Beiträge zur Geschichte der Verhältnisse Kaiser Rudolfs II und des Papstes Clemens VIII mit den Kosaken im J. 1593 und 1594, mitgeth. von E. Barwiński s. 1 34; 2. Warlaam und Ioasaph, von Dr. I. Franko (Fortsetzung) 29—80; 3. Kirchenregister von Sambor, Beiträge zur Geschichte der Confessionsverhältnisse, mitgeth. von M. Hrušewskyj 1—8; 4. Miscellanea 1—14; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 1—12; 5. Bibliographie 1—60; 6. Bericht über die Šewčenko-Gesellschaft 1—12.

Inhalt des XI Bandes. 1. Erste Verbannung des T. Šewčenko (1847—50), kritisch-biographische Skizze von O. Konyškyj S. 1—62; 2. Einige Actenstücke zur Geschichte des Kiewer Gebietes, mitgeth. von M. Hrušewskyj 1—18; 3. Beiträge zur physikalischen Terminologie, I Theil: Mechanik, zusammengestellt von W. Lewyckyj 1—12; 4. Miscellanea 1—18; 5. Wiss. Chronik: Dr. R. F. Kainds Untersuchungen auf dem Gebiete der ruthenischen Ethnographie. Uebersicht von M. Korduba 1—10; 6. Bibliographie 1—66; 7. Bericht über die Šewčenko-Gesellschaft 1—5.

Inhalt des XII Bandes. 1. Politische Ereignisse in Galizien im J. 1340 nach dem Tode Boleslaus-Georg des II, Untersuchung von E. M. Terleckyj 1—26; 2. Beschreibung der Burg von Lemberg im J. 1495, mitgeth. von M. Hrušewskyj 1—12; 3. Drei Lobgedichte aus dem XVI Jahrh., mitgeth. von Dr. C. Studyński 1—32; 4. Ukrainische Kosaken auf dem Kanal von Ladoga, von E. Radakowa 1—20; 5. Miscellanea 1—20; 6. Wiss. Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Forts.) 1—26; 7. Bibliographie 1—54; 8. Bericht über die Šewčenko-Gesellschaft 1—6.

Inhalt des XIII Bandes. 1. Erster slavischer Staat, historische Untersuchung von M. Korduba 1—20; 2. T. Šewčenko's zweite Verbannung (1850—1857), kritisch-biographische Skizze von A. Konyškyj 1 76; 3. Ein Fall von *Vesania melancholica*, von Dr. O. Č. 1—12; 4. Miscellanea — von M. Hrušewskyj 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Fortsetzung) 1—24; 6. Bibliographie 1—50; 7. Bericht über die Šewčenko-Gesellschaft 1—2.

Inhalt des XIV Bandes. 1. Ukrainische Kosaken in Weiss-Russland in den J. 1654—1656, von E. M. Terleckyj 1—30; 2. Beiträge zur Geschichte der Zeit des B. Chmelnyckyj, mitgeth. von S. Tomašiwskyj, I 1—14; 3. Taras Šewčenko in Petersburg (1858—1859), von A. Konyškyj 1—42; 4. Miscellanea: Einige geistliche Gedichte aus Galizien, mitgeth. von M. Hrušewskyj 1—16; 5. Wiss. Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Schluss) 1—40; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Šewčenko-Gesellschaft 1—4.

Inhalt des XV Bandes. 1. Samuel Kušewič, lemberger Rathherr und sein Notizbuch, von S. Tomašiwskyj S. 1—24; 2. Liederbuch aus dem Anfange des XVIII Jahrh., redigirt von M. Hrušewskyj 1—48; 3. T. Šewčenko's letzte Reise nach Ukraine (im J. 1859), von A. Konyškyj; 1—35; 4. † P. Kuliš 1—1; 5. Miscellanea 1—8; 6. Wissenschaftliche Chronik: Archeologischer Congress in Riga im J. 1896, von N. Kniažewič, 1—8; 7. Bibliographie 1—60; 8. Bericht über die Šewčenko-Gesellschaft 1—8.

Inhalt des XVI Bandes. 1. Het'man Bohdanko, kritisch-historische Untersuchung von M. Hrušewskyj S. 1—18; 2. Legenden des Chitarer-Codex, aus dem Anfange des XVIII Jahrh., mitgeth. von W. Hnatjuk 1—38; 3. T. Šewčenko's letzte Lebensjahre, kritisch-biographische Skizze von A. Konyškyj 1—70; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896, I. Ukrainisch-russische (ruthenische) Zeitschriften 1—14; 6. Bibliographie 1—48.

Inhalt des XVII Bandes. 1. Polnisch-kosakischer Krieg im J. 1625, historische Untersuchung von S. Rudnyčkyj S. 1—42; 2. Liederbuch aus dem Anfange des XVIII Jhrh., redigirt von M. Hrušewskyj (Schluss) 49—98; 3. Versuch einer Chronologie der Werke des T. Šewčenko, von A. Konyškyj, II Theil 1—22; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 — Zeitschriften herausgegeben in der Ukraine 1—16; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Februar — April) 1—4.

Inhalt des XVIII Bandes. 1. Warlaam und Ioasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko (Fortsetzung) S. 81—134; 2. Einfall der Kosaken auf Očakow im J. 1545, mitgetheilt von E. Barwinškyj 1—32; 3. Ein Project zur Hebung des Handels in der Ukraine aus dem J. 1784, mitgetheilt von N. Kniadžewič 1—8; 4. Miscellanea, von Dr. A. I. Markewič 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen auf dem Gebiete der alruthenischen Geschichte, von M. Hrušewskyj 1—24; 6. Bibliographie 1—67; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—1.

Inhalt des XIX Bandes. 1. Steuerrecesse in Polen während der Regierung Kasimir des Jagellonen, von S. Tomašiwskyj S. 1—70; 2. Beschreibungen der Domänen von Peremyšl, mitgetheilt von M. Hrušewskyj 1—24; 3. Miscellanea 1—14; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 — Zeitschriften herausgegeben in der Ukraine (Schluss) 1—32; 5. Bibliographie 1—51; 6. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai — August) 1—3.

Inhalt des XX Bandes. 1. Galicische Bojaren im XII und XIII Jarh., von M. Hrušewskyj S. 1—20; 2. Warlaam und Joasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko (Schluss) 135—202; 3. Einige Gedichte des Iwan-Nekrašewič, mitgetheilt von A. Lotočkyj 1—10; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 (Schluss) 1—40; 6. Bibliographie 1—48; 7. Redactionelle Notiz 1—2.

Inhalt des XXI Bandes. 1. Die Anten, ein Fragment zur ruthenischen Geschichte, von M. Hrušewskyj S. 1—16; 2. Die sociale Lage der weltlichen Geistlichkeit in der Ukraine und in Russland im XVIII Jahrh., von A. Lotočkyj 1—46; 3. Ernte in Ost-Galizien und in der Bukowina auf Grund des Jahrbuches des k. k. Ackerbauministeriums für das J. 1895 u. 1897 dargestellt von W. Budzynowskyj (im Anhang) 1—36; 4. Miscellanea 1—2; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1897 1—10; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft im J. 1897 1—20.

Inhalt des XXII Bandes. 1. Ein vergessener ruthenischer Gnomendichter des XVII Jarh., von Dr. I. Franko S. 1—16; 2. Beiträge zur Geschichte der Kosaken, von M. Hrušewskyj 1—14; 3. Ruthenische Anstellungen im Komitate Bač-Bodrog (Süd-Ungarn), von W. Hnatiuk 1—58; 4. Miscellanea 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete politischer, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1897, von Dr. M. Korduba 1—42; 6. Bibliographie 1—54; 7. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—3.

Inhalt des XXIII u. XXIV Bandes. 1. Chmelnyčkyj und sein Aufstand, historische Skizze von Michael Hrušewskyj S. 1—30; 2. Die Volksbewegungen in Galizien im J. 1648 von Stephan Tomašiwskyj 1—38; 3. Chmelnyčkyj's Aufstand in den Dichtungen der Zeitgenossen, von Dr. Iwan Franko 1—114; 4. Ein Porträt Chmelnyčkyj's nach einer ital. Gravüre von J. 1683. 5. Miscellanea 1—20; 6. Wissenschaftliche Chronik: Neue Quelle zur Geschichte des Aufstandes Chmelnyčkyj's (St. Temberski Annales 1647—1656), von Stephan Rudnyčkyj 1—22; 7. Bibliographie 1—16; 8. Aus der Gesellschaft: 1) Die Thätigkeit der Gesellschaft (Februar—April 1898), 2) Neue Statuten der Gesellschaft 1—12.

Inhalt des XXV Bandes. 1. Silberfund von Molotiw (Ost-Galizien), eine archäologische Notiz von M. Hrušewskyj S. 1—6; 2. Beiträge zur Geschichte der Beziehungen zwischen Peter Dorosenko und Polen in den J. 1670—72 von O. Celewyc 1—26; 3. Der 1 und 2 November 1848 in Lemberg (ein officieller Bericht), mitgeth. von I. Lewyčkyj 1—43; 4. Iubiläum der ukrainisch-russischen Literatur 1—1; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1897: a) In der Ukraine herausgegebene Zeitschriften; b) Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete politischer, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1897, von Dr. M. Korduba (Schluss) 1—80; 7. Bibliographie 1—54; 8. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai—August 1898) 1—4.

Поодинокі томи „Записок“ (I—XXII, XXV—XXVI) коштують 3 корони, т. XXIII—IV 5 кор., комплет I—XX т. продаєть ся по 48 кор.; VIII річник коштує 12 кор.

Preis einzelner Bände (I—XXII, XXV—XXVI) der Mittheilungen 3 Kronen., B XXIII—IV 5 Kr., B-de I—XX komplet kosten 48 Kr., VIII Jahrgang kostet 12 Kr.

Літературно-Науковий Вістник, виходить місячно книжками коло 12 арк., річна передилата 16 кор. = 8 руб. (при бандерольній пересилці).
Адміністрація: Чарнецкого 26.

Адреса Товариства: Львів, Чарнецкого 26.
Adresse der Gesellschaft: Lemberg, Čarnecki-Strasse 26.